

FROM MAHENDRA SHANTILAL

કાવ્ય સમુચ્ચય

ભાગ ૧

કાવ્ય સમુચ્ચય

ભાગ ૨ જે

છપાય છે.

21420

કાવ્ય સમુચ્ચય

ભાગ ૧

સંપાદકતાં

રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક,

અધ્યાપક, ગુજરાત મહાવિદ્યાલય

કિ. રૂ. ૧-૦-૦

मुद्रणस्थानः—आदित्यमुद्रणालय, रायभउरीउ—अमदावाद

मुद्रकः प्राणलवन विश्वनाथ पाठक

सन १९२४

२०६५
८६।३०४

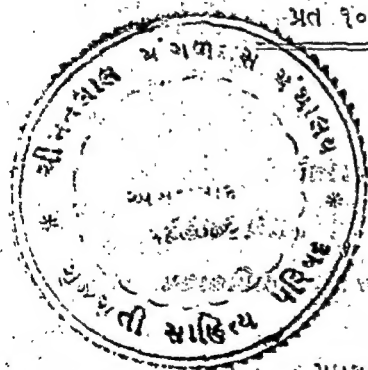
संवत् १९६०

१।६२।
(६।६२।)

२१४२०

आवृत्ति १ वी

प्रत १०००

प्रकाशक

राजनारायण विश्वनाथ पाठक

गजरात महाविद्यालय

अमदावाद.

બે બોલ

અન્યથાનાં વિષય પ્રયોજન અને અધિકારીનાં નિર્દેશ કરવાં એ પ્રાચીન સંપ્રદાય અત્યારે પણ આદર્યોગ્ય છે.

આ સંગ્રહ માત્ર આધુનિક કાવ્યસાહિત્યમાંથી કરેલો છે. આધુનિક કાવ્યનો યુગ દલપતરામ અને નર્મદાશંકરથી શરૂ થાય છે. એ સમયે બે મત નથી. એટલે આ સંગ્રહમાં તેમનાથી આજ સુધીના કવિઓનાં કાવ્યોમાંથી ચૂંટણી કરેલી છે.

પાશુ આ ત્રણેય અતુળધોષી ગ્રંથો પૃથક પૃથક શકે જ નહિ. અન્યથાનાં વિષય તેના પ્રયોજનથી નિયત થાય છે અને પ્રયોજન હમેશાં અધિકારીને લક્ષ્મી જ પ્રવૃત્ત થાય છે, માટે ત્રણેયની ગ્રંથો ભેગી કરી જાય છે. આ સંગ્રહનો મુખ્ય હેતુ આધુનિક કાવ્યસાહિત્યમાં જે કાવ્ય રસદષ્ટિએ થયેલો હોય તે એકત્ર કરવું. યુગરાતી સાહિત્યમાં રસ લેનારો વર્ગ દલાડે દિવસે વધતો જાય છે, તેમની રસવૃત્તિને શોધક પૂરતી સામગ્રી રજૂ કરવી એ છે, તેમાં એ પણ સરત રાખી છે કે નવા ઉછરતા સાહિત્યરસિકવર્ગની કાવ્યની રસવૃત્તિ ધકાવ, કેળવાય, પરિશુદ્ધ થાય અને પકવ થઈ સારાસાર પરીક્ષામાં સંજ્ઞા નીવડે એમ થવા. આધુનિક કાવ્યસાહિત્યમાંથી એ વર્ગોને જે વાંચવું નોંધાયે તે પણ આ સંગ્રહમાં આપી દેવું. આમાં સામગ્રીની હિટ્ટટટાઈ જોટલી મહત્ત્વની છે. તેટલી જ તેની દંચતા પણ છે. કાવ્યો સાગં પ્રાંચવાં નોંધાયે એટલું જ સહિ પણ યણાં પ્રાંચવાં નોંધાયે એ પણ રસવૃત્તિ ધકાવા માટે આત્મચક્ર છે. અને આટલે અત્યાર સુધીના સંગ્રહો કરતાં આ સંગ્રહ અંદર બોટો કરી, તેને બે ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનો ત્રિચાર રાખેલો છે.

આ ઉપરાંત કાવ્યો સંગ્રહવાનો મૂળ હેતુ વર્તુની ધ્યત્તાને લક્ષ્મી સંઘ વિષયને મર્યાદિત કરે છે. એવા જ બીજા અનેક ગૌણ સિદ્ધાંતો

પણ લક્ષમાં રાખેલા છે. તેમાં એક એ પણ છે કે આપણા આધુનિક કાવ્યસાહિત્યનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્ત્રોતો પણ અભ્યાસી જોઈ શકે. આપણે આધુનિક સાહિત્યનો યુગ દલપતરામ નર્મદાશંકરથી આરંભાયો માનીએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એ અરસામાં પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની આપણા જીવન ઉપરની અસર સાહિત્યમાં પ્રગટ થવા માંડી. રસવૃત્તિનાં અને વિચારોનાં અનેક સ્ત્રોતો જૂદી જૂદી દિશામાં જતાં, આથી અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. કેટલાંએક જૂનાં સ્ત્રોતો આની પ્રત્યક્ષ અસરથી અસ્પૃશ્ત રહી ગયાં. વળી જાતિધર્મ વગેરેની વિવિધતાવાળા આપણા દેશમાં આ સ્ત્રોતો વિવિધરંગી થયા. આ અનેક સ્ત્રોતોનો પ્રવાહ પણ યથા શક્તિ બતાવવો એ પણ આ સંગ્રહનું પ્રયોજન છે.

માનવ હૃદયના સૌથી મુક્ત, રહસ્યમય અને જીવંત અનુભવ જ કાવ્યસ્વરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. આ રીતે કાવ્ય કે કલા જ પ્રજાનું જીવન ધરે છે એમ કહેવાય અને એના જ વિચારો પ્રજાની ભાવિ દિશા બતાવે છે એમ પણ કહેવાય. આપણા સાહિત્યમાં આ રીતે વિચારો કેવી રીતે પ્રથમ પ્રગટ્યા, પછી પ્રજામાં રૂઢ થયા અને અભારે કેટલું સ્વરૂપ પામ્યા છે એનો અભ્યાસ પણ આ કાવ્યોમાં થઈ શકે એ દષ્ટિ પણ મેં રાખેલી છે.

તે ઉપરાંત સાહિત્યની દષ્ટિએ પણ આધુનિક કાવ્યસાહિત્યમાં જે જે વિશિષ્ટ અંગો ખીલ્યા છે તેનાં નિર્દર્શક દર્શાવતો પણ આ સંગ્રહમાં આણવા કાળજી રાખી છે. તેમાં મુક્તકો, ખંડકાવ્યો જેવા કાવ્યના વિવિધ પ્રકારો, છન્દમાં નવીન રૂપો, રીત્તિના કોઈ ચમત્કારો વગેરેનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. વાચકોને ઘણાને પ્રશ્ન થશે, પણ ઉત્તમ છાયા કાવ્યો આ કારણથી જ સંગ્રહમાં લીધેલાં છે. આધુનિક કાવ્ય-સાહિત્યની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ, સર્વ અંગોનાં દર્શન, માટે અને વાચકની રસવૃત્તિ ધરાવા, માટે હું તેમને ખીજા કાવ્યો જેટલાંજ આવશ્યક ગણું છું. આપણા સાહિત્યપર ખીજાં સાહિત્યો શી અસર કરે છે તે

રૂપ જાણવાને પણ એ કાવ્યો ઉપયોગી છે. અને કાવ્યની તત્ત્વ દૃષ્ટિએ, રસમીમાંસામાં, તે જાયાકાવ્ય એ કાવ્ય હોય તો તે સ્વતંત્ર કાવ્ય જ છે. કાવ્યસાહિત્ય તેનાથી પણ સમૃદ્ધ થાય છે.

સંગ્રહમાં સંગ્રાહકના પોતાના અભિપ્રાયો કાવ્યની ચૂંટણીમાં પ્રવૃત્ત થાય એ ઇષ્ટ હોય કે અનિષ્ટ હોય તો પણ અનિવાર્ય તો છે. આવા અભિપ્રાયો કારણનિર્દેશથી સમર્થિત નહિ તો સુક્ષ્મ તો થશે જ એમ આશા રાખું છું. આધુનિક કાવ્યસાહિત્ય ધણુંખડું મુકતકોનું જ બનેલું છે. આનું એક કારણ-અને કદાચ મુખ્ય કારણ-એ છે કે આપણા ધણા ગરો લેખકોને પોતાની કેળવણીમાં અંગ્રેજી Lyricsનો જ અભ્યાસ કરવાનો હતો-હોય છે; મદાકાવ્ય હોય છે તોપણ તેની ઊંડી અસર થવા પામતી નથી. આધુનિક મનોદશા પણ આમાં કંઈક કારણભૂત છે. આ અને આવાં ખીજાં કારણોથી આપણું મન જ નાનો નાનાં કાવ્યોને અનુરૂપ, અને તેથી ઘણે ભાગે કંપના અને એકાગ્રતા-સમાધિનો સતત યોગ આવશ્યક હોય તેવાં લાંબાં કાવ્યોને પ્રતિકૂલ બનતું જાય છે. આથી માસે માસે પ્રગટ થઈ અસ્ત થતું ધણુંખડું સાહિત્ય કાવ્યના ધણાજ આજા રંગવાળું, વસ્તુ સત્ત્વ અને રીતિમાં નિર્જાળ, નમાલું બનતું જાય છે. આ વલણનો ખરો નિરોધ તો અભ્યાસક્રમના યોગ્ય ફેરફારથી જ થઈ શકે. પણ આથી આ સંગ્રહમાં દેખાતા લાંબાં કાવ્યોના પક્ષપાતનો અને વસ્તુની ચૂંટણીની દૃષ્ટિનો પણ ખુલાસો થશે.

આ સંગ્રહ એ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજના છે. પહેલા ભાગમાં વિચારની દૃષ્ટિએ સમજવાં સરક પડે તેવાં કાવ્યો છે અને બીજા ભાગમાં તેથી અગ્રાં છે. એ સમગ્ર યોજના અને કાવ્યસંગ્રહના ઉપર જાણવેલા સર્વ સિદ્ધાન્તો તથા ચૂંટણીની દૃષ્ટિ આથી વધારે સ્ફુટ માત્ર દાખલા આપીને જ કરી શકાય. માટે તે બીજા ભાગની ગ્રસ્તાવનમાં સર્વિસ્તર આપવાનું રાખી હાલ આ ગોડેલો ભાગ જ ગૂજરાતની સેવામાં રજુ કરું છું.

અનુક્રમણિકા

૩૪		૧૧૧
કવિ		૧૧૨
સ્તુતિ		૧૧૩
પ્રાર્થના		૨
અજ્ઞાન		૧૧૬
સાચું-પ્રાર્થના		૧૧૭
પ્રભુને પંથે		૧૧૮
હું તમારો છું		૧૧૯
જ્યાં જય ગરવી ગુજરાત		૧૨૦
મારી ભરત ભૂમિ-સ્વદેશ સ્તોત્ર		૧૨૧
જન્મભૂમિનું જયમંગલ		૧૨૨
ગુણવંતી ગુજરાત		૧૨૩
માણનો રાસ		૧૨૪
ભારત દર્શન		૧૨૫
સૌરાષ્ટ્ર		૧૨૬
ગુજરાતનું ભાવી ગૌરવ		૧૨૭
ગુરુદેવ		૧૨૮
કવિ દલપતરામને		૧૨૯
કવિ નર્મદનું મંદિર		૧૩૦
અહાગિરિ		૧૩૧
કપ્પીવડ		૧૩૨
સહસ્રત્રિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાઠ્ય		૧૩૩
એક સુંદર સહે દમણગંભીમાં વિહાર		૧૩૪
ઉના	૧૩૫	૧૩૫
વનમાં એક પ્રભાત		૧૩૬
વસન્ત વર્ણન		૧૩૭
ગ્રૈવર્ણ વર્ણન		૧૩૮

મેધને	૪૮
પવન અને તારે	૫૨.
લાગટ હેલી ઊઘડતી વખતની રચના	૫૩
સમુદ્રવર્ણન	૫૫
સિન્ધુને	૫૭
શિખરિન્ અને સરિતા	૫૯
પાછલી રાત	૬૦
ચંદ્ર	૬૧
સ્વર્ગીય ગાન	૬૬
રમ્ય રજની	૬૮
તારકનિશા	૬૯
મત્સ્યાવતાર	૭૧
મિત્ર વાજસુરને	૭૩.
મહેમાનોને સંબોધન—	૭૪.
મિત્રનો વિરહ	૭૪
ખેતી	૭૫
ડાંગરનું ખેતર	૭૬
ગાંમડાંમાં સાંજની શોભા	૭૬
મદ્દલી	૮૦
ગ્રામ્ય જીવન	૮૦.
ગોમ્મલીલા	૮૩
ગુજરાતીનો વકીલ	૮૫.
જૂનો ચાલ	૮૫.
સાંખ્યેલું બળવે તો હું બાણું કે તું શણો છે	૮૬
હંટ કહે—	૮૬
જનાવરની જાન	૮૭
કાળ	૮૯.

ત્રિકાળ દર્શન	૮૯
સ્ત્રીસ્વરૂપ	૯૫
આત્મ માતા	૯૭
ચિત્રવિલોપન	૯૯
વીણાનો મૃગ	૧૦૨
વીરની વિદાય	૧૦૭
ઘોડીને—	૧૦૯
સહુ ચક્ષો છતવા વગ	૧૧૦
કેસરીયાં	૧૧૧
ચક્ષો !	૧૧૨
રાણા પ્રતાપના હાલદીઘાટની હોરી	૧૧૨
હાલદીઘાટનું સુદ્ધ	૧૧૩
રણસૂત્રિ	૧૧૯
સુદ્ધની લાવાણી	૧૨૧
ગુજરાતનો યજ્ઞકુંડ	૧૨૧
કોંગ્રેસ નાવિકાનું ગીત	૧૨૩
અસલનેરનાં વૃક્ષ	૧૨૪
દેગે દોષ ન કવિવરને	૧૨૫
ના હડવૂં	૧૨૬
બોલ્યું પાળો	૧૨૭
ઝંસા શા ખાવા	૧૨૮
ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર	૧૨૯
એકલો જાને રે	૧૩૦
સ્વદેશ મમતા	૧૩૧
સ્વદેશ ભક્તિ	૧૩૩
બચપણની બલિદારી	૧૩૪
એક ધા	૧૩૫

મને જોઈને હડી જતાં પક્ષીઓને /

દુખિયાંનાં બેસી /

આત્મબોધ /

ધ્રુવડ

ગૂઢ કોકિલા

જગો જગો પ્રેમી સ્નેહી

બોધ /

ચેતે-તો ચેતાવું તને રે પામર પ્રાણી

તારનું તૂટવું

દાયા તારી શાથી વટલાણી

૪ વડાલાંઓને ઉપદેશ

અલ્પદીક્ષા

ગદ્યાભિનિષ્ક્રમણ

દિગ્ગજ

કાવ્યની પહેલી લીટીની સૂચી

લેખકોની સૂચી.

પાન ૧૧૩

૧૩૬

૧૩૮

૧૩૯

૧૪૦

૧૪૧

૧૪૨

૧૪૩

૧૪૪

૧૪૫

૧૪૬

૧૪૭

૧૪૮

૧૪૯

૧૫૦

૧૫૧

૧૫૨

૧૫૩

૧૫૪

૧૫૫

૧૫૬

૧૫૭

૧૫૮

કાવ્ય સમુચ્ચય

ભાગ ૧ લો

૧

સ્તુતિ

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

જેને શૈવ જનો પુજે શિવ કહી, વેદાન્તમાં બ્રહ્મ જે,
ઔદ્ધૌ બુદ્ધ કહી પુજે, જિન જનો અર્હન્ત જેને કહે;
માને જૈમિનિ સૂત્રને અનુસરી મીમાંસકો કમન્ત્રી,
કર્તા સત્ય પ્રમાણ શાસ્ત્રથી કહે નૈયાયિકો જેહને. ૧

શાંડિલ્યાદિ મહર્ષયો કહિ ગયા, છે સૃષ્ટિથી ભિન્ન જે,
સ્વામી સેવક બાવ રાખિ વિભુને શ્રદ્ધા થકી જે પુજે;
એવો દેવ અચિંત્ય સત્ય સદ્રણે સત્તા થકી વ્યાપ્ત જે,
પૂરે છે મન વાગ્ગિજ્ઞતાર્થ સધળા ત્રૈલોક્યના નાથ તે. ૨

જે છે એક અવર્ણ્ય તે બહુ વિધે સૃષ્ટિ સજે શક્તિથી,
જે છે આદ્યવસાનમાં જગતના જેના વિના કો નથી;
જે પૂરે ધૃષ્ટિતાર્થ સર્વ જિવના, સર્વેશ સિદ્ધિપ્રદા,
તે આપી શુભ બુદ્ધિ નિત્ય અમને, સત્કર્મ પ્રેરે સદા. ૩

ભોજાનાથ સારાભાઇ

પ્રાર્થના

(શિખરિણી.)

ભર્યો દુઃખાવર્તે વિષ્ટપથ ક્ષારાબ્ધિ ભવનો,
જ્યહાં જોરે ગાંજે પડરિણના ચંડ પવનો;
રહ્યા જ્યાં છૂપેલા વિષમ ખડકે દુર્વિષયના,
પ્રભો ! નૌકા મારી સરલ ચલવો રાખિ કરુણા. ૧

ધરી જ્ઞાન જ્યોતિ ખડકે ખડકે અંબુભ્રમણે,
દઢ ધર્માસ્થાના દઢ બળ તણો નાવિક મને;
ભરીને ભંડારો મધુર તુજ પ્રેમામૃત તણા,
પ્રભો ! નૌકા મારી સરલ ચલવો રાખિ કરુણા. ૨

ન જાણું અજ્ઞાની અતિ વિષ્ટ નૌયાત્રનવિધિ,
રહ્યો આશે તારી, અખુટ કરુણાતો તુજ નિધિ;
સુખ દ્વીપો માર્ગે સ્મિતમય રહ્યા જે અણુગદ્યા,
ત્યહાં નૌકા મારી સરલ ચલવો રાખિ કરુણા. ૩

કદી ઘેરે ઘેરી હૃદય વિપદોની ધનઘટા;
મચાવી અંધારૂં નયન થકિ લોપે પથ, તદા;
કૃપારશ્મિ પ્રેરો, ધનદળ વિખેરી દઈ ધણા;
પ્રભો ! નૌકા પ્રેરો સુસરલ પથે રાખિ કરુણા. ૪

જવાનું અંતે જે સુખમય કિનારે શ્રમ કરી,
જ્યહાં પહોંચી પાછા વળવું નહિં કોને કદિ ફરી;
ધરી લક્ષે તેને ચલવું મુજ નૌકા સુતરણા,
ન જાવા દો આડી અવણિ, કરિને નાથ ! કરુણા. ૫

નહિં ક્ષવાન્તો રોકે, નહિં વિપથ ઝંઝાનિલ વહે,
અસે ના આવર્તો, ખડક અથડાઇ નવ રહે;

તરે એ તો ક્ષેમે સખલ ધરિને વેગ દિગુણા,
 ન્યહાં પ્રેરે નૌકા પ્રભુ નિજ કરે રાખિ કરુણા. ૬

તરીને એ ક્ષેમે સિમતમય ભુરા વ્યોમનિ તજે,
 વહી ચાલે પ્રેરી સુચરિત તણા મન્દ અનિલે;
 જતી નાયતી એ મદુ લહરિમાં ક્ષોભજ વિના,
 પ્રભુ પ્રેરી નૌકા અનુભવતિ એ દિવ્ય કરુણા. ૭

અને અંતે પેલા સિમતમય દિનારાં જલિં પડયા,
 ભર્યા, આનંદોએ અનુપમ સુખે। રે! જલિં જડયાં;
 તહીં દે ભીતરી સરલ ગતિથી એ સુખરણા,
 પ્રભો! નૌકા મારી ચલવિ અનુલા ધારિ કરુણા. ૮

૩

અઝાન

પરમેશ પ્રભુ ! પરમેશ પ્રભુ !
 પરમેશ પ્રભુ ! પરમેશ પ્રભુ ! ૧

પ્રભુ એક તુંહી વિણ અન્ય પ્રભુ-
 નથી કોઈ બીજો, પ્રભુ ! સાક્ષી પૂરું; ૨

પ્રભુ એક તુંહી વિણ અન્ય પ્રભુ-
 નથી કોઈ બીજો, પ્રભુ ! સાક્ષી પૂરું. ૩

વળી એ પણ-એ પણ સાક્ષી પૂરું-
 મહમદ, રસૂલ-ખુદા, ગણુ છું; ૪

વળી એ પણ-એ પણ સાક્ષી પૂરું-
 મહમદ, રસૂલ-ખુદા, ગણુ છું. ૫

સઉ પાકે નમાઝ વળો પઢવા.

સઉ પાકે નમાઝ વળો પઢવા.

૬

સઉ આવ ભલાઈ ભલી પઢવા;

સઉ આવ ભલાઈ ભલી પઢવા.

૭

* * *

(મોઢો ઉઘથી પાકે નમાઝ ભલી;

મોઢો ઉઘથી પાકે નમાઝ ભલી.)

૮

* * *

(ન ગુનાહ કરો, અસ્લાહ વિના-

નથી કૌવત એકલો ખંઢીમાં.)

૯

* * *

પરમેશ પ્રભુ ! પરમેશ પ્રભુ !

પ્રભુ એક વિના નથી અન્ય પ્રભુ.

૧૦

કરીમ મહમદ માસ્તર

૪

સાચ-પ્રાર્થના.

(રાગ-એમન કંઠ્યાણ.)

સતવીણ સાચો નહિ બેલી;

દયા દયાસાગર રહી રેલી.

સત.

ભૂતદયા સુખસાધન સખણ,

ધર્મમૂળ, અમર વેલી.

સત.

અભય એજ છે ભવ-દુઃખ-ભંજન,	
સરસ મુક્તિ-ચાવી સહેલી.	સત.
રજનિ તિમિર છવાય ભલે પણ,	
ઉજળી ઉપા ઉગશે વહેલી.	સત.
અધર્મને! અધકાર ન ટકશે,	
સત-સૂરજ પ્રકટે ઝળળી.	સત.
	રસિક

૫

પ્રભુને પંથે

(અભંગ)

આજ ભક્તવૃન્દ,	ધરીને આનંદ,	
સત્ય સુખકંદ,	ધામે ચાલો.	૧
ચાલોને ઉમંગે,	પ્રેમ ભાથું સંગે;	
લઈ હર્ષ રંગે,	માર્ગે મહાલો.	૨
કરી ભક્તિપાન,	ગાતાં અહ્મગાન;	
અમૃત સોપાન,	પંક્તિ ચઢો.	૩
ચઢી દિવ્યધામ,	લઈને વિરામ;	
પ્રભુ અભિરામ,	પાથે પડો.	૪
પડરિશ્વાપદ,	વિકટ નિનદ,	
કરી તમ—પદ,	ધુળવે જો.	૫
ધૈર્ય કવચસ્થ,	લઈ જ્ઞાન શસ્ત્ર,	
પહરો સમસ્ત,	શત્રુને તો.	૬

કાવ્ય સમુચ્ચય

કદી અકસ્માત, દુઃખ વજ્રપાત;	
વિપન્નજંઝાવાત, થાય ભારે.	૭-
શ્રદ્ધાશૈલે શાન્તિ, ગુહામાં વિશ્રાન્તિ;	
લઘ અધ્વકલાન્તિ, વામો ત્યારે.	૮-
એમ ભક્તબંધુ, જોવા સુખ સિન્ધુ,	
પીવા અમી બિન્દુ, પંથે પજો.	૯
પ્રહોચી ઇષ્ટલક્ષ્ય, નિરખી સમક્ષ,	
પ્રહ્લાંડ અધ્યક્ષ, પાયે લજો.	૧૦

૬

હું તમારો છું;

(ભૈરવી*,)

હરિ હું ભલો ભુડો પણ તારો; ભલો ભુડો પણ તારો.	
તું મારી માતા હું તારું બાલક, બહુ દુઃખ પામું બિચારો.	હરિં-
દીનદયાલ થઈ દીનબંધો, બંધન વિવિધ વિદારો;	હરિં
માતાની માફક સેવક પર, ભૂધર ભાવ વધારો;	હરિં
પૂજું આપતણું પદ એવું, સ્વાંત મદૈવ મુધારો,	હરિં-
કેશવ પ્રભુ હું કાંઈ ન માગું, નરક નિવાસ નિવારો;	હરિં-

કેશવજ્ઞાલ હરિરામ ભટ્ટ.

૭

જય જય ગરવી ગુજરાત !

(લાવણી.)

જય જય ગરવી ગુજરાત ! —

જય જય ગરવી ગુજરાત,

દીપે અરણ્ય પરમાત.

ધ્વજ પ્રકાશશે જગળ કચુંબી પ્રેમ શોધ અંટાત,
તું ભણુવ ભણુવ નિંજ સંતતિ સહિતે, પ્રેમ ભક્તિની રીત—

ઉંચી છુજ સુંદર જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અંખા માત,

પૂરવમાં કાળી માત,

છે દક્ષિણ દિશમાં કરન્ત રક્ષા, હુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ ફેરા દેવ,

છે સાદાચ્છમાં સાક્ષાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નદી તાપી નર્મદા જોય,

મદી ને બીજી પણ જોય;

વળી જોય સુભટના જીવંદરમણને, રતનાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિષ જયકર—

મંપે સોયે સહ જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અન્ધલવાંડના રંગ,

તે સિદ્ધરોજ જયસિંગ,

તે રંગ થકી પણ અધિક સરસ રંગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત—

જન ધૂમે નર્મદા સાથ,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

નર્મદાશંકર

૮

મારી ભરત ભૂમિ-સ્વદેશરતોત્ર.

ગરબી.

(“હરિ ભજન વિનો, દુખ દરિયા સંસારનો પાર ન આવે”)
એ રાગે.

મારો ભરત ભૂમિ!

રૂપાળી રઢિયાળી યશાળી, સુશીલ પુનિત !
તોરો ચરણ ભૂમી,
આનંદે વંદુ જય જય હરદંભ નિત્ય !
દુનિયામાં દેશ અનેક જ છે
સૌસૌમાં કાંક વિશેષ જ છે,
પણ તું તો અલૌકિક એક જ છે !

} ૨૬.

મારો ભરત ભૂમિ—

૨

કાણ આવે હિમાલયની હારે !
કાલીનૂરે અન્ય હોરા હારે !
વણ શેવડી સરસ સાકર ક્યારે ?

મારો ભરત ભૂમિ—

૩

શી દુનુપતા સ્થળ સ્થળ મોઢે !
નવરંગી રમણી મનડાં મોઢે !—
બાણે વાઢો વિશ્વંભરનીજ હોએ.—

મોરો ભરતબૂમિ૦—૪

સાચે વિશ્વંભરવાડો તું જાગી;
સમૃદ્ધિ સ્વાભાવિક અર્ધો માણ.
તને પ્રભુએ કરી પ્રિય પ્રમુખાણ—

મોરો ભરતબૂમિ૦—૫

દેખી દુનિયા મરે છે દિલ દાગી—
પણ શીકર ન ! રાખ પ્રભુ તું રાણ !—
હાય ! હાલ તેની છે ધતરાણ !—

મોરો ભરતબૂમિ૦—૬

તારો વાંક નથીજ, તથાપિ એ,
અમે બ્રહ્મ ક્યૂંત મુંઢ પાપીએ;
દેવ છેક દુભ્યો !— દુભિયે હજીએ !—

મોરો ભરતબૂમિ૦—૭

મદ, આળસ, ઈર્ષ્યા તે અતીતિ,
મતિ મતલબી, આંધળો નીચ અતિ;
મુખ સાર્વજનિક સમજે ન રતિ—

મોરો ભરતબૂમિ૦—૮

બાણો બન્નમબૂમકિત તો નામે નહો;
એક પેટની વેડ અખંડ લહી;
હંચી એડ બળદીએ કોંઈ ન કહો,

મોરો ભરતબૂમિ૦—૯

(એવા જનને ધિક્ક ધિક્ક ધિક્કજ છે;
કોઈ કાગડા એથી તો દીકજ છે;
જેને જાતિની દાઝ અધિકજ છે !)

મોરો ભરતનૂમિ-૧૦

હોટોટાટ, કાશીર જે કહો,
જંગલીમાં જંગલી જે લોકો,
જનમૂંમિ બજન અનભિજન ન કો.-

મોરો ભરતનૂમિ-૧૧

સ્ત્રીઓ પણ, અળખા જે બાકી,
તેણે દેશભક્તિ સળખા દાખી;
ઇતિહાસ છેજ એનો સાખી.

મોરો ભરતનૂમિ-૧૨

જન જન્મો જન્મભૂમિ જે ન ચહે,
સૃષ્ટિ કર્માવરદો રાક્ષસ એ:—
રે રાક્ષસે રડા, સ્વપક્ષે રહે !

મોરો ભરતનૂમિ-૧૩

આવા બ્રહ્મ ધંટે ભંડારી માતા
જે જગને સુજનતા મૂળ દાતા;
જેનો જશ જશવંત હજી પણ ગાતા;

મોરો ભરતનૂમિ-૧૪

તું તો 'સત્ય ગુણી તત્ત્વજ વેત્તા,
દેશે દેશથી પંડિત જ્યાં વહેતા;
યઈ શિષ્ય સહોત્સાહે રહેતા.

મોરો ભરતનૂમિ-૧૫

તારાં આર્થ ત્યારે યવને ભાળ્યાં,
મહા શૌળ, નિર્મળ, બુદ્ધિવાળાં,
અહા! “દેવાં કમાડે પડે ન તાળાં”

મોરો ભરતભૂમિ-૧૬.

સેવું નિત્ય પુનિત તવ રંજ ચૂંમી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલનાં તું જન્મભૂમિ;
તોરો ભક્તિ રંગે રંગ રહીજ ધૂમી.-

મોરો ભરતભૂમિ.-૧૭.

નવલરામ

૯

જન્મ ભૂમિતું જયમંગલ

(ઝીઝોટી, તાલ દાદરો.)

જય મંગલપ્રિય જન્મભૂમિતું ગજાવિયે, ૧

રઘુવીર સમ વિરલ વીર, ભારતી સુભટ સુધીર,
ઉર સમુદ્રને હિમાલયે ઉજાળિયે-જય. ૧

જનની અંક ઝીલિયે, જનની રંગ રેલિયે,
આત્મબલ-ઉજાસથી અધું ઉજાળિયે-જય. ૨

સસ અર્થ સજ્જ થાઓ વિજય વાવટો ઉડાવો,
વીરધર્મથી ધરા સદા ધ્રૂણવિયે-જય ૩

સત્વથી સચવાય સ્વત્વ, સમજાએ થઈ પ્રવૃત્ત,
ધૂમિયે ઝૂમી, જંગે તો મચાવિયે-જય. ૪

ભૂતલ ફેડી ફેડિયે, ઉડી જડો ઉખેડિયે.
દોર ને દમામ દેશનેા જમાવિયે-જય. ૫

- સ્થિતિ સમય સ્વીકારિયે, પ્રવૃત્તિયત્ત યોગ્યે,
જાતને સ્વદેશ કાળ કાં ન હોમિયે ?-જય. ૬
- માતૃ દીન દુભાય છે, સપુત ! પીડા પીઠાનિયે,
દુધ દીપાવિયે ઉમંગને વધાવિયે-જય. ૭
- દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્તવ્ય કર્મ,
આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પીઠાનિયે-જય. ૮

લલિત

૧૦

ગુણવંતી ગુજરાત

- (ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમીએ નમીએ માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
મેંધેરા તુજ મણિમંડપમાં આ ઝૂંટી રહ્યાં અમ શીષ;
માત મીઠી તુજ ચરણ પડીને માગીએ ગુલ આશિષ !
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૧
- મીઠી મનોહર વાડી આ તારી નંદનવનશી અમેલ;
રસ ટુલકાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરીએ નિત્ય કલોલ !
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૨
- સંત મહંત અનંત વીરોની વ્હાણી અમારી માત !
જય જય કરવા તારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત !
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૩
- ઉડા ઘોર અરણ્ય વિષે કે સુંદર ઉપવન માંય,
દેશ વિદેશ અહોનિરા અંતર એકજ તારી છાંય !
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૪

સર સરિતા રસભર અમીઝણાં રત્નાકર ભરપૂર !

પુણ્યભૂમિ જ્ઞાનજ્યોત્સ્ના ઝઝૂમી માત ! રમે અમ ઉર !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૫

હિંદુ મુસલમાન, પારસી, સર્વે માત ! અમે તુજ બાળ !

અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે કરીએ સેવા સદુ દાળ !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૬

ઉર પ્રભાત સમાં અજવાળી ટાળી દો અંધાર !

એક સ્વરે સદુ ગગનગજવતો, કરીએ જય જય કાર !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !)

અખરદાર

૧૧

માણનો રાસ

માણ ! તુજ મહિમા ઉજ્જવલ નિત્ય દશે દિશ ગાજતો રે લોલ;

માણને મસ્તક બાનુ-દરીટ પ્રભાભર રાજતો રે લોલ.

માણ ! સજ્જ સોળ કલા શશિરાજ અમી અભિષેકતા રે લોલ;

તપોવન જ્ઞાનજ્યોત્સ્ના નિજ કાળ મધુર મધુ મહેકતાં રે લોલ.

માણ ! સૌન્દર્યગૂંથી ઋતુમાળ ફરે રસ ફૂંદી રે લોલ; ૧

તાણ કુદરત દે ત્રિદાળ કે નવરંગ ચૂંદી રે લોલ;

માણ ! શિર ધરતાં તુજ પદ્મેણું ત્રિવિધ ટળે આપદા રે લોલ.

શાશ્વત સત્ય સનાતન વેણું બળવે શારદા રે લોલ;

માણ ! તુજ દ્રવ્યતરુને પ્રસાદ છવન રસ જામતો રે લોલ;

વરસે સ્વાતિના વરસાદ કૃપા તુજ પામતા રે લોલ.

માણ ! લક્ષ્મી-નારાયણ વામ, રૂડા ક્ષીર સાગરે રે લોલ;

સદાએ સાગર ભર ઉલ્લાસ પનોતા પદે દ્યો રે લોલ.

માણ ! તુજ યશ ગૌરવ ગુણ ગાન તણાં ઝરણાં ભર્યાં રે લોલ;

કરે તુજ ચરણામૃતનાં પાન સરિત નદ સરોવરો રે લોલ,

માણ ! સુદર્શન સમ સદ્ધર્મ હિમાચલ રંક્ષતો રે લોલ;

તપોબળ, પાવન પૂર્વજ કર્મ અમર કૃણ બક્ષતાં રે લોલ.

માણ ! તુજ જ્ઞાન દાનને કાર ભૂલી ભ્રમ ભેદનાં રે લોલ,

મધુરવાં-પંખી મુખ ટહુકાર થતા સ્મૃતિ-વેદના રે લોલ.

માણ ! તુજ જગશેભન અવતાર અનોખો યુગે યુગે રે લોલ;

પુરાતન સંસ્કૃતિને ભંડાર મુંલકે મસ્તિષ્ક ઝૂકે રે લોલ.

માણ ! રહી તિમિરે સૃષ્ટિ છવાઇ, સૂતા ભૂતકાળમાં રે લોલ;

ભૂલ્યાંતે દોર્યા તવ દીપ સ્લાઇ ધરા વિશાળમાં રે લોલ.

માણ ! તુજ અંકે ખેલ્યા શુર, ઋષિ, મુનિ, રાજવી રે લોલ;

પૂજ્યાં ખડે ખડે નૂર નવેનિધ સાજથી રે લોલ.

માણ ! સંસ્મરણો જગમશહૂર જીવનપટ ચિતરે રે લોલ;

હનૂયે પ્રેરકબળ, મગર ખનાવી ઉજળે રે લોલ.

માણ ! તું ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ અનાદિ કાળથી રે લોલ;

પડ્યા કંઈ દેશ થયા ખેલાલ, રહી તું-મ્હાલતી રે લોલ.

માણ ! તુજ ભૂતકાલીન એ સ્વર્ગ વિલોકું શા વડે રે લોલ;

પુનઃ પુણ્ય ભાગ્ય સવિતા ભર્ગ અનસ્ત જં ઉઘડે રે લોલ.

માણ ! તુજ જગમાં જડે ન જોડ જતાં જુગ ફેટલા રે લોલ;

ભારત મૈયા ! પૂરો કોડ અધૂરા એટલા રે લોલ.

કે. હ. શેઠ.

૧૨ .

ભારત દર્શન

(વસન્તતિલકાવૃત્ત.)

ભીંગે વને સુનરુ સુન્દર આમ્ર આધે,
 વિખ્યાત જ્ઞાનબળમાં વસુરાગવાધે;
 દેવાંગના સરખિ જ્યાં હતિ અંગનાઓ,
 શૈલપ્રવાહપુર ભારતવર્ષ આવો. ૧

x x x

એ હસ્ત અદ્રિ બનિ એ ગઢ મુષ્ટિમાંથી,
 ભૂલાય કેમ તુટિ જે પડતા ત્યહાંથી
 અંગાર જાદુગરના કરમાલિ ખેડા,
 વર્ષે જ તે શરતથી વિખર્યા મરેડા. ૨

x x x

હંસે હસાવિ કલિએ કલહો કરાવ્યા,
 અર્ધાર્ધ વસ્ત્ર વનમાં નળરાય લાવ્યા;
 ભૂલી ભગી ભટકતી તનિ સે'જ દીધી,
 વ્યાધે વિશેધિ, વિધિએજ હગારિ લીધી; ૩

વેપારિવૃંદ મળિ કૂર અસહ્ય ભારી,
 દાસી થઇ, નૃપસુતા શિર ચોરિ પાડી;
 રેતી રહી પિહરમાં, સહસાજ સ્વાગી
 પાગી સતી સુભગ એ દમયન્તિ નાગી. ૪

સત્યસ્વરૂપ યુધમાં સ્થિરધર્મયોગી,
 બીમરવરૂપ સુત મારુન મત્ત ભોગી;

અર્થિ સ્વરૂપ નર ભારત સૂર્યસો'તો,
વર્ણગમાં નકુલ બન્ધુ ભવિષ્ય જોતો, ૫

પાંદુકુમાર વનવાસ વિહાર શોભ્યો,
સૌન્દર્ય જોતું દમ્યું દુર્મતિ જેમ લોભ્યો;
શ્રી માધવીસમ દિવાકર શૌર્ય તૃષ્ણા
રાણી વરી, રણ ફરી, હતિ એક કૃષ્ણા, ૬

x x x

ન્દાની નદી વન વને, પ્રતિ જાતિ છોડે
રંગીન પાંખિ, કુસુમે તરુવન્દ મોડે;
ગાજે ત્રણે દિશ સમુદ્ર મરુત સુગંધિ,
મર્વ પ્રકાર પરિપૂર્ણ વિલોકિ સંધિ. ૭

પાપાણુ રત્નતણિ ખાણુ, વખાણુ શાંશાં ?
મૂતે રૂપે અધિકે ઓપતિ છે ભૂમિ જ્યાં:
અન્તર્વિદ્યુષ્કરિ લોક ન અલ્પ બોલે,
પૃથ્વી તણે સુભગ ખાગજ એમ તોલે. ૮

x x x

જ્યાં અભ્ર આવી બહુ વેશ નભે ધરીતે,
વર્સાવિ વારિ, કરિ શાન્તિ ફરી ફરીતે;
ગર્જાવિ વોણ, કરિ જ્યોત પ્રકાશિ જ્યાં ત્યાં,
જેવાં ઉદાર જિવથી જનચિત્ત શાન્ત્યાં. ૯

ગંભીર મૌનચિ મહાન્ત વ્રતાનુસારી,
ગાદી જટા સરળ આયુષ દીર્ઘ ધારી;
જે હાથમાં શ્રમવ્રતો જન તત્ત લોભે,
જ્યાં ચિંતનાત્મક નમી વડ પ્રૌઢ શોભે. ૧૦

જ્યાં વિક્રમાર્ક અતિ વિક્રમ યુક્ત વીરે,
શત્રુ થયા શક હણ્યા, ખસ્યું ધ્વાંત ધીરે;
તેથી પ્રચંડ શક સંવત એક સ્થાપી,
ઉચ્ચ પ્રકાશ રવિ કીર્તિ અનન્ત આપી. ૧૧

x x x x

સંધાનનો સુકર, તીવ્ર પરાક્રમેથી,
સંહારનાર સહુ દુર્ગુણનોજ તેથી;
પ્રેમાવતાર થઇ, બંધુવિરોધ છાએ,
જ્યાં વિષ્ણુરૂપ કદિ કૃષ્ણ પુરાણ ગાયો. ૧૨

પિતૃવ્યધાતભય ધારિ અડી ઉભેલો,
આણી વિરાગ, સહસા યુધમાં પડેલો;
સદ્ધર્મતત્ત્વ ખરું અર્જુનને જણાવી.
ગાણ્ડીવધોપકૃતિકારામ જ્યાં કરાવી. ૧૩

જ્યાં પ્રેમનાં ભરત તાત શકુંતલાનાં;
સૌભાગ્ય ખોઇ તપતી જનકાત્મજનાં;
ગાઇ ઉદાર ચરિતો, પદ શારદાનાં;
પૂજી થયા અમર બે કવિ મુખ્ય માન્યા. ૧૪

જ્યાં બિન્દુમાં ગ્રહ ગણી રવિ નામ ધારી
કીધો સ્વકાર્યવશ સર્વ ખજોળ ભારી;
વિસ્તારી તે ગણિતની સહુ દેશ લીલા,
લીલાવંતી વિચ્છી સત્કૃતિમાં રસીલા. ૧૫

આકાશથી ઉતરિ ગર્જર ગુહ ભેદી,
ગાંઠાં શિલા તરુણેયો બળમાંદિ છેદી;
જેને તટ મુનિવરે ધ્યેય ધ્યાન લેભે,
ભાગીરથી સમ સરિત નહિ કાઇ શોભે. ૧૬

ને ક્યાં હિમાલય સમેા પાણુ અદ્રિ એવો,
 ભંચો શિલા હિમતણી ધરિ કોટ જેવો;
 જેણે ઉતારિ દળ દાનવ દીન કીધાં,
 આ દિવ્ય ભૂમિ ઉદરેજ શમાવિ દીધાં. ૧૭

ભીમરાવ ભોળાનાથ

૧૨

કૈાસાધૂ

(વસંતતિલકા)

નિર્વૃત્તિમાં સમય સંતત ગાળવાને,
 ને શત્રુઓથી યદુવંશ બચાવવાને;
 સ્થાપી સ્વરાજ્ય, વ્રજમંડળ વિસ્મરંને,
 જ્યાં સ્વાન્તની કરી ચિરસ્થિતિ વાસુદેવે. ૧

વીંટી રહ્યો જલધિ દુર્જય દુર્ગ જેવો,
 ગંભીર ગર્જન વડે ધૃતિ શૌર્ય દેતો;
 રીઝાવતો ઉર તરંગ—પરંપરાથી,
 મુક્તા પ્રવાલ ઉપહાર અનેક આપી. ૨

જ્યોતિઃસ્વરૂપ મુરસેવિત સોમનાથે,
 કીધો નિવાસ રચિત્વ નિહાળી નિત્યે;
 સંતુષ્ટ સત્પ્રણયભાજન જ્યાં સુદામા,
 પામ્યો સુરેંદ્ર-સુખ માધવ-મિત્રતામાં. ૩

સંરક્ષણું રહી સુદર્શન સર્જ્ય જેને,
 જ્યાં હેપના હય પૃથા સુતના સુપંથે;

- જ્યાં સ્તેદલ્લસ યજી અર્જુન ને સુભદ્રા,
પામ્યાં અભેદ કંઈ પુણ્ય પ્રસંગ ક્ષેતાં. ૪
- આકાશ છત્ર ધરતા દહ દંડ જેવો,
હૃમ્મતને ગમનમાર્ગ વિરામ દેતો;
સ્વર્ગીય ગાન શુણવા ધરી કાન કોમો,
જ્યાં રમ્ય દૈવતગિરિ રસથી ભરેલો. ૫
- તજી તણા રણ વિષે રિપુને વિદારી,
સંત્રાસ મધ મુર મુંદરીનો શમાવી;
જેની ગુલા સમરનો શ્રમ ટાળવાને,
સેવી મુશાંત દિન દેં મુચુકુંદ ભૂખે. ૬
- હચ્ચારથો મુગતના ભવિકે ભરેલા,
કર્તવ્યનાં કવન દિવ્ય રસે રસેલાં;
કારુણ્યમૂલ શુચિ જ્યાં સદૃજ સ્વભાવે,
અદાપિ લેખ મગધેશ્વરનો યતાવે. ૭
- સ્વચ્છંદ જ્યાં વન વિષે વનરાજ ખેલે,
યોગીશ્વરો સુદહ શુદ્ધ સમાધિ સેવે;
દિવ્યૌપવ્યૌધિ રસભરી ઠાનરાત ડાલે,
સ્વચ્છાંશુ પૂર્ણ ગિરિ નિર્જર ભૂમિ રેલે. ૮
- જ્યાં વ્યાઘ્રને મદભરી મહિષી દહાવે,
તેજ તુરંગમ ગૃહાંગણને દીપાવે;
જ્યાં વલ્લભીપુર સમાં નગરો અતેરાં;
સોભાવતાં જગતને વિભવે વધેલાં. ૯
- જ્યાં દિવ્ય કુંડ જિનમંદિર પૃથ્થ ધારી,
સિદ્ધાદ્રિ દિગ્ગજ સમે વિલસે છટાથી;
નહાના અનેક અચલો પ્રહરી સરીખા,
હિલા દીસે અહીં-તહીં જનમાર્ગ જોતા. ૧૦

ગુજરાતનું ભાવી ગૌરવ.

(રાજાવૃત્ત.)

મુણ, ગરવી ગુજરાત ! વાત કંઈ કહું હું કાનમાં,
 સમણુ છે તું સુજાત, સમજશે સહજ સાનમાં;
 વસ્તી વસુ સુખ તને, વળી વેપાર વણજનું,
 જ્ઞાન ધર્મે પણ સુખી, દુઃખ નહિ અધિક કરજનું. ૫-

નથી તેમ તું રહિત અન્ય મોટા સદ્ગુણથી—
 વધો નામના હજી, વડિલ આર્યોના પુણ્યથી.
 પણ ક્યાં બુદ્ધિ-વિશાળ, કવિ, ઋષિ, વીર ગયા ક્યાં ?
 રણ ગજવે, રંગ ભૂમ-સર્વ એ સ્થિર થયા ક્યાં ? ૨-

પાડી દેહ પવિત્ર, ગયા ક્યાં રક્ષક-એવા ?
 ક્યાં તે સ્વદેશ દાઝ ? પ્રજા રાજની સેવા ?
 મહત્ પુત્ર ક્યાં ગયા, માત ! તુજ ઊંચા કુળના ?
 છોતે નિકળ્યા ખોળ ધણાએ-ઓછા મૂલના. ૩-

ક્યાં પ્રાચીન આતુર્થ ? અસહના ક્યાં રે તારી ?—
 નૌતમ નરની નાર ! જાણ્યું શું વંશ વધારી ?
 પુત્ર જણ્યા બહુપેર, જણ્યા પણ જોગવિયા નહિ;
 સુખ સ્વપ્ને દીઠેલ, જાગી તે જોગવિયાં નહિ. ૪-

છયાસી લાખ, નિજ પ્રજા, છતાં વંજા રંડાણી—
 આર્યપુત્રો ! અનુપમા, હિંદ સુંદરો હિંદવાણી,
 ખેઠી પતોતી હાય ! દુર્દશા આખે દેશે;
 જ્યાં જોઈ ત્યાં સ્વાર્થ, ભટકતો ભિન ભિન વેશે. ૫-

ન મળે શૌર્ય ઉમંગ, આર્ય અભિમાન કશું રે,
 દેશ દાઝ વણ પડી, પરાધીન પ્રજા પણ રે;

ગયા સૈકા વહોં ગયા, વશ પડી રહોં ખીજને;
 જતા આવતા સર્વ યવનની આણુ તું માને. ૬
 હાય ! કેમ જીવાય, પરાધીન એ સ્થિતિમાં ?
 છૂટી પડે અવતાર ગુલામી દેખીતીમાં,
 માહી ! ભેડ, કર જોડ, લામા માગી લે બહેલી,
 કર્તવ્યે પડ ખહાર હિંદમાં સહુથી પહેલી ! ૭
 રજપુત વીર જગાડ, રાજ્યકર્તા કર સાચા;
 બ્રહ્મ બાળ વિદ્વાન, જ્ઞાન જિજ્ઞાસુ જાચા.*
 દેશ દેશ વગડાવ થાંખ તુજ સ્વાધીનતાનો,
 બધે એકતા ભજવ, પરાજય કરી ભિન્નતાનો. ૮
 પિટવ દાંડી પરમાર્થ, ત્યાર્થ મંદારી માહી !
 સુધરે પુત્ર પરિવાર, પરસ્પર પ્રીતે ધાડી.
 ઉતરે પતોતી હવાં, વખત આવે છે સારા,
 તત્પર થા, ગુજરાત ! હક્ક ભોગવવા તારા. ૯
 ગર્હ ગુજરી જા નૂલી, શોક તેના શા કરવા ?
 મરતાં ગર્હ તું બચી, વળી કાં મૂએ મરવા ?
 તજ મિથ્યા કલ્પાંત, હામ હેડે ધર, માતા !
 કર સંજીવન નિજ વતન, શિર ઉપર સુખદાતા. ૧૦
 પૂર્વ જન્મનાં પાપ નર્મદા જળ શુદ્ધ કરશે;
 નવીન જન્મ શૂરવીર થકી એ જોગો ભરશે.
 હું ક્યાં જોવા રહું, નવીન એ જન્મજ તારો ?
 માતા દુઃખ મુઝવણે ગાળોં નાંખ્યો જન્મારો. ૧૧
 હશે; ન મુજ મન દુઃખ, વિશેષે એહ વિષેનું,
 અર્પી દઉં સો જન્મ, એવડું માં ! તુજ હોણું.

સો આપું લઈ એક, સહસ્ર આપું હું એકે.
ગુજર દેશ ફરી જોઉં, દીપતો સત્ય વિવેકે. ૧૨

પણ તે દિન હજી દૂર, નથી મારા વારામાં—
મોડે વહેલે, ભલે, જોગ પડતાં સારામાં.
નમન હાલ, ગુજરાત માત! આ સલામ છેલી;
સફળ થજો આશીષ, ભદ્રત પુત્રે આપેલી! ૧૩

મલખારી

૧૪

ગુરુદેવ

ગુરુદેવ ! નમોનમઃ

ગુરુ ! ત્યાં સુણાશે આ શબ્દ ?
જ્યાં વિચરે છે જ્યોતિરૂપે
ત્યાં મૃત્યુલોકના બોલ પહોંચે છે ?
શીખવ્યું છે આપેજ, ને સ્મરું છું
કે માનવ વાણીનો પડથો ૫
અવશેન્દ્રિયમાં પરિસમાપ્તો નથી;
મનવચનકર્મના મહા ધ્વનિ
જગતમાં ને જગતની પાર ઘોરે છે.
એટલે શ્રદ્ધા છે ગુરુ બોધમાં ૧૦
કે શબ્દ નહીં તો શબ્દાર્થ,
ને શબ્દાર્થ નહીં તો શબ્દભાવ
સદાયે સંભળાય છે ત્યાં.

ત્યાં જ એટલે ક્યાં ?

સ્વર્ગ ? વૈકુંઠ ? જોલોક ? અક્ષર ? ક્યાં ? ૧૫

જગદ્દિનો, જાણવા ઇચ્છે છે,
મૃત્યુના પડદા પાછળ જેવા વાંછે છે.
એં તો વચનામૃત પીધું છે. કે

ન હિ કલ્યાણકૃત્ કશ્ચિત્
દુર્ગતિં તાત ! મચ્છતિ.

૨૦

કંઈ કંઈનાં કલ્યાણુ ટીધાં છે,
પ્રાણુધન ખરચી પ્રાણુ ઉદ્ધાર્યા છે,
તે કલ્યાણુ જ પામ્યા છે..

જ્યાં વિહરે છે. ત્યાં,

સંસારમુક્ત તે સહગતિમાં

૨૫

પુણ્યધામે આનન્દ મૂર્તિ છે.

ગુરુરાજ ! મોહન એ મચ્છુનો કહિ;

ને હેતાળ એ મોરખીની વસ્તી !

ઠાળમીટના વજ્રતટની એ વેશન ભચ્યતા,

ને લોકસંધના સહભાવની એ હુમાશ !

૩૦

દેવ ને મનુદેવ જ્યાં લીલા કરે

તે તીર્થ, અન્ય અતીર્થ.

ગુરુદેવ ! પુણ્યપગલાંથી આપે,

ને સાધુકવિ વેદમૂર્તિ મહર્ષિ

અક્ષસભાના અક્ષરતન શંકરલાલજીએ

૩૫

એ અતીર્થને તીર્થ ટીધાં અમ માટે.

ગંગા અને ગંગાના તટવાસી જેવાં

સ્મરણમાં રમે છે એ સહુ.

ઘેરે નાદે મુખની મોરલી બોલતી

નહાને ડગલે પૃથ્વી ઉપર પગલાં પાડતાં,

૪૦

પુણ્યના પરિભ્રમે જીવનનું પુણ્ય વિકસતું.
 પ્રપુષ્પ જૃહસ્પતિની જોડણી સમોવડી
 નયનમેલણી ત્હમારી પ્રોર્જિત પ્રકાશથી
 વિશાલ તેજસ્વી ભાલ દેશે

અનેકરેખ ત્રિપુંડ્ર સમી

૪૫૩

તત્ત્વચિન્તનની રેખાઓ લંબાતી.

જ્ઞાનભારે ભમ્ભરો નમતી,

અનુભવના અંબારથી અંબલેલાં

પોષ્યાં ધીમેશથી પડતાં-ઉપડતાં.

ફિલસુફની તત્ત્વલીનતાને ચિન્તનસમાધના

૫૦-

વદને ઊંડા પડછાયા પથરાતા.

યૌવનનો ઉઘાડ છતાં વિકારહીન,

પુદ્ધિવૈભવ છતાં અડગ શ્રદ્ધાવાન,

પ્રારબ્ધવાદી છતાં નિરન્તર પુરુષાર્થી,

અદ્વિતીય ગુરુ છતાં સદાના શિષ્ય,

૫૫

મંહા તત્ત્વજ્ઞાની છતાં યે,

એકાન્તિક ભક્ત ત્હમે હતા.

અભ્યાસના ખાલી કુંભમાં

ટૂંકા જીવનનો ઉભરાતો અનુભવ

નીતારી નીતારી ભર્યો હતો.

૬૦-

જડદેહે બદુકજી જણાતા,

પણ એતનદેહે વિગટરૂપ વિલસતા.

સાદાષ્ઠ અને સરલતાની સૌમ્ય મૂર્તિ,

ઉન્માદ ને અત્યાચારના અરિ હતા.

વસન્તના વાયુ વાય,

૬૫

ફળે, ને સહકાર નમે:

સંસારનાં સદ્દેશ ફળતાં

તેમ તેમ ત્હમરી ડાળે નમતીઃ
સન્માનથી સર્વદા ત્હમે વિનયી થતા
અમારી નિત્યે કલ્યાણકામનાવાળા, ૭૦

શિષ્યોના નિરન્તર હેતના લોભી,
વિદ્યાર્થીઓની વાતના વિસામા હતા.
બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્ય બોધતા,
ગૃહસ્થાશ્રમીને ગાહસ્થ્ય ધર્મ શિખવતાઃ
પ્રેરણાથી પ્રકાશતી એ વાણી હતી. ૭૫

દેવમન્દિરમાં યે દેવકથા કરતાં,
પુરાણ વાર્તા નવઉત્સાહે લલકારતા,
સાધુસન્તો યે સુણી સત્કારતા તમ વેણુ.
પંચેન્દ્રિયો અખંડ પંચ વર્તમાન પાળતી,
એકાદશીનાં જગરણ ઉપવાસ ધુન નિરખી ૮૦
સુખી અને Mystics સાંભરતાઃ

ત્હમારા વતન કરતાં વનમાંના
મહાધોષ શાહૂલની ગર્જના સમોવડો
ત્હમારો ઉપદેશ ગાજતો.
લક્ષ્મીજીએ કુંકુમચન્દ્રકે ૮૫

ને નારાયણ ભગવાને કેસરતિલકે
ગુરુરાજ ! ત્હમને વધાવ્યા હતાઃ
ને દેવભાગનું નૈવેદ્ય ધરાવીને જ
દેવદત્ત વૈભવ ત્હમે ભોગવતા.
લીલમલીલી અમ ગુજરાતની અમરાધીએ ૮૦

નવશિક્ષણની ત્હમે સાખ હતા.
પ્રાચીન અર્વાચીન ઉભયમાં વિશ્વાસુ,
પૂર્વ પશ્ચિમ ઉભયમાં શ્રદ્ધાવાળા,

રાજાગ્રજા ઉભયમાં આસ્તિક રહેતા.
 સદ્ગુરુ સદગ્ગતનન્દણ ને મહાત્મા અમૃલાતુલ દય
 ઉભયના પરમ ઉપાસક હતા.
 કાલના આદિથી કવિઓ
 પુષ્પના ગુણાનુવાદ ગાઈ રહેવા
 મથે છે, પણ નથી ખૂટ્યા ઝોઃ
 મહાનુભાવી ગુરુદેવની તો પછી
 ગુણગીતા કેમ ગવાઈ રહે ?
 નેતિ, નેતિ, નેતિ, ભગવાન !

૧૦૦

આયુષ્યની ઉજ્જમાળા સ્મૃતિઓ
 કેતે નથી સતાવતી ?
 મુખનાં સ્મરણોમાં બિંદુ દુઃખ છે,
 દુઃખનાં સ્મરણોમાં બિંદુ મુખ છે.
 પુરાણાં મુખ સંભારતાં ચે
 દિલ દાઝે છે, ગુરુ !

૧૦૫

સૂર્યનું કિરણ સમરંગે ઉઘડે,
 ને સાતે રંગ પાછા સંકેલાઈ
 એકબ્યેત શ્વેત કિરણ સોલાયઃ
 ત્હમારા જીવનનું કિરણ પણ તેમ
 સંસારમાં અનેક રંગે ઉઘડ્યું,
 ને ઉઘડી, પ્રકુલી, જળહળ જળકી,
 અન્તે એક બ્યેત સંકેલાઈ,
 ધવલ રંગે ધર્મમાં આથમ્યું,
 ને સૂક્ષ્મ અંશ અક્ષરચરણે વિરામ્યો.

૧૧૦

૧૧૫

જય એ તહમારો ગુરુદેવ ! .
જગત છત્યા, ને પછી એ છત્યા.

પૃથ્વીને આરા છે, ૧૨૦
ને પૃથ્વીમાંની ઉત્ક્રાન્તિને યે આરા છે.
એ પછીના ઉત્ક્રાન્તિમાર્ગ
અવકાશને સ્થામે તીરે છે;
ને મૃત્યુની નદીનાં અન્ધારકાળાં નીર
વચમાં ઘેરાં ઘેરાં વહે છે. ૧૨૫

એ વારી તરી ઉતરતાં
મનુષ્યનાં માટીનાં માળખાં
ઓગળી જાય છે, દેવ !
તહમે પૃથ્વીનાં પોશાક ઉતાર્યા,
તહમે ચેતનના વાધા સજ્યા, ૧૩૦
તહમે તેજની પાંખો પ્રસારી ઉડ્યા
એ ઉત્ક્રાન્તિના અગોચર પન્થે.
ઊર્ધ્વગામીનું જવું યે ધન્ય છે,
અધોગામીનું જવું યે ધૂળ છે.
જગતયાત્રામાં જવન ને મૃત્યુ ૧૩૫
ઉભય તહમે ધન્ય કયાં.

દૂંદ્રી આયુષ્યની અવધો તહમારો,
પણ લાંબાં ઉરનાં સંભારણાં અમારાં.
સૂર્ય કરતાં સૂર્યપ્રકાશ વિસ્તીર્ણ છે,
પુષ્પ કરતાં પુષ્પના પરિમલ ખડોળા છે: ૧૪૦
પ્રકાશવન્ત ને પરાગમય આયુષ્ય કરતાં યે
એ આયુષ્યના સ્મરણમુગન્ધ દીર્ઘજીવી છે.

યસ્માન્નોદિજતે લોકો

લોકાન્નોદિજતે ચ યઃ

કોઠને દૂભવ્યા નથી,

૧૪૫

કોઠથી ફલાયા નથી:

વડવાનળની મહાન્વાળાઓ, દેવ !

જે કે ધણી એ સળગાવેલી મહેં તો,

પણ દિલનો દરિયો ડહોળાયો નથી.

સહુને બધું ક્ષમા કરતાંજ

૧૫૦

સંચર્યા છે સંસારના તીર્થમાં.

આપણો પ્રસંગ શું આલેખું ?

નથી વીસર્યો ને નહીં વીસરાય,

સ્મરણમાંથી નહીં સરી જાય

એ આપેલું જીવતદાન.

૧૫૫

ખરાબે લાધતી મ્હારી નૌકાને

વાળી વ્હેણમાં મૂકી,

એ નાંખુદો ભૂલશે કંદી ?

ગગનના તારક લેખ ભૂંસાશે ?

કે ભૂંસાય એ હૃદયના લેખ !

૧૬૦

શુરુ દેવ ! નમોનમઃ

એક વાર 'શરણે આવ્યો, ને તર્યો.

બીજી વાર પુણ્યનાભાવશેષ

અહીં લખું છું અધુરે અક્ષરે.

લોકકવિતા કેવે છે કે

૧૬૫

રામનામે પત્યર તર્યા:

તો કાશીરામને નામે

આ પતથરે તરશે સ્તો.

ત્યાંથી ચે ઉદ્ધોધજ્ઞે મુજ શુદ્ધિને,

ને પ્રેરણાનાં પીયૂષ પાઠવજ્ઞે, દેવ !

૧૭૦

શિષ્યસ્તેઽહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્.

હાનાલાલ

૧૫

કવિ દલપતરામને

વીતતી દીર્ઘ રાત્રી, ને થતો પડેડ દેશમાં,

એ પડેડે ઉઝ્યા આપ આશાવાદી અરુણ શા. ૧

છાયા તો વડલા જેવી, ભાવ તો નદના સમ,

દેવોના ધામના જેવું હૈંકું જાણે હિમાલય. ૨

બુદ્ધિવૈભવ, ને આસ્થા, આશા, રસ, ઉદારતા;

એ દૈવી દીપમાલાનાં અન્તરે તેજ રાજતાં. ૩

આપ અમૃતના જાયા, ધાવણે અમૃતે દીધાં;

ને તેથી અમૃતમીઠાં આપનાં કવિતો હતાં. ૪

હાલ્યા પુત્રજ હાલ્યાના, અગોઅંગે ઉરે પણ,

મન વાણી કર્મમાં ચે, ઝરે નિત્યે જ રૂદાપણ. ૫

વીરા દેવકુંવરીના, દીપ્યા દેવ કુમાર શા;

ને દિનકરના ભાઈ, પ્રતાપી બારકરે સમા. ૬

ભર્યો ઉત્સાહી એ કંઠ મેઘના સમ ગાજતો;

ચશસ્ત્રી વાણીતો એ પ્રોત્સાહી જોલ આયમ્યો. ૭

શ્વેત વસ્ત્રો સદા ધાર્યા, પ્રાણુની શ્વેત પાંખ શાં;

તેજ વાધા સજ્જ જાણે શિરિશ્તો કે મનુષ્યમાં. ૮

- નમ્ર ને નમતા, તહો યે શૈલ શી દઢતા હતી;
ચાલ ધીમી ધીમી, તહો યે ખંતથી વેગીલી ગતિ. ૯
- હાથે પીતળપટ્ટાળી સ્યામ સીસમલાકડી;
ખાંધી રાખી શું સંકેલી સેના સેતાનની દહેડી ! ૧૦
- પૂર્યાં છે દુઃખ ને પાપ મનુષ્યે જગમાં રૂડા,
પાડયા અન્ધારના પાટા તેજસ્વી વિશ્વમાં વડા. ૧૧
- દીકું એ સૌ દીર્ઘ કાલ, સુધાર્યું સુધર્યું ય તે;
પછી સંસારવાડીથી સંકેલી લીધ દષ્ટિને. ૧૨
- ખઠૂ વર્ષો સુધી આપે મૂલવ્યાં મોતી ખહારનાં,
પછી પારખવા પેઠા આત્માના દરિયાવમાં. ૧૩
- ધૂમતાં સૌ દિશે તહેને ધાર્યાં એક સમાધિમાં,
વાળી અંહાંડથી ચક્ષુ પરાવ્યાં પરમેશમાં. ૧૪
- વિધિએ ભાગ્યરેખા શું દોરી કુંકુમ કેસરે !
ઉર્જવળા ભાલમાં એવી રેખા તિલકની તરે. ૧૫
- સ્મિતની સુન્દરતાના કપોલે અંકુરો ઉભાઃ
મધુરાં હાસ્યની દીપે મુખડે મધુરી પ્રભા. ૧૬
- આત્માનું તેજ, વીંધીને રોમ રોમ, વિકાસતું,
અહર્ણિ ! આપને દેહે અહ્લવર્યસ્, વિલાસતું. ૧૭
- વેદ જેવા મહાભાર, દેવ શા દિવ્ય કાન્તિના,
પ્રકાશે પરમાનન્દે એવી અખંડ શાન્તિના. ૧૮
- આદ્ય દ્રષ્ટા આ યુગના, કવિ છો સૂત્રકાર છો;
ને નવજીવન કેરા ઋષિ છો સ્મૃતિકાર છો. ૧૯
- ભવિષ્યવેત્તા, આચાર્ય, પેગમ્બર પ્રભુ તણા;
નવીન ગુર્જરાષ્ટ્રે એ ગજવી ગેખી ઘોષણા. ૨૦
- ભભૂકી અગ્નિ શા આપે વનો બરમ નથી કીધાં
તહમે વર્ષા સમા વર્ષ્યા, ચન્દ્ર જેમ સીંચી સુધા. ૨૧

- સ્થવારે સ્થાંજરે જોવેા તપે ભાનુ દિને દિને,
શીળા શીળે તપ્યા તેમ, દઝાડયા નહિ કોઇને. ૨૨
- મહામૂલાં દીધાં રત્નો પૂર્વજે પૂર્વ કાલમાં,
પારખી પારખી તેહ સંરક્ષ્યા, પ્રાણુની સમા. ૨૩
- ને નવયુગની ખીણે પુણ્યે પુણ્યે વસન્ત આ,
સંઘરી પીમળો સૌની તેહનાં મધ સારવ્યાં. ૨૪
- ધીર ગમ્ભીર નેતા, ને દીર્ઘદર્શી તહમે ધણા,
બોધી તેથી દક્ષતાથી ધીરે ધીરે સુધારણા; ૨૫
- વિદ્યાને સંપનાં સૂત્રો, કલાકૌશલ્ય આપતાં,
ને સંસ્થાનસુધારો, ને દેશનાં હિત દીપતાં; ૨૬
- પુણ્યભાવ, સદાચાર, ભક્તિ, ને પરમાર્થ, ને
સાત્ત્વિક સ્નેહના મંત્રો, ધર્મઔદાર્યઃ સર્વ તે. ૨૭
- વધે સંસારની શોભા પ્રભા ને પ્રભુતા વધે,
ગાયાં છે દેહઆત્માનાં સૂક્તો ઉન્નતિનાં બધે. ૨૮
- રાજા અને પ્રજા કેઈ એક છે હિત તે લહી
ઉછેર્યું એ સદા આપે, શીખ બન્ને ય ને દષ્ટ. ૨૯
- સ્વીકાર્યાં સ્નેહી રાજાએ, પ્રજાએ પ્રેમી પારખ્યા;
બે બાહુ ચાંચના એક, તહમારે તેમ તે સખા. ૩૦
- પ્રતિભા, રાજ્યની આસ્થા, ઉર્જાવળી દેશ ભક્તિની
મૂર્તિ આપ હતા મોંઘી, શ્રદ્ધાની અર્ચનાભીની. ૩૧
- પોતાનું માનતા શ્રેષ્ઠ, મુમુક્ષુ પરના હતા;
સારગ્રાહી સદા તેથી સૌમાંથી સાર શોધના. ૩૨
- પુરાણા સંપ્રદાયોમાં શુદ્ધ પવિત્ર જે વિભુ,
પરમ ધર્મ તહમારો તે સ્વામી નારાયણ પ્રભુ. ૩૩

- દેશીઓમાં વસ્યો દેશી થઇ, ત્હેમાં લીધો રસ,
પરમ મિત્ર ત્હમારો જ તે મહાભાવ કાર્યસ. ૩૪
- જે ન્હાના ભાઇ હિન્દુના, ઈસ્લામી ખ્રીસ્તી પારસી,
સૌથું સ્નેહ દીધો-લીધો, હૈડે હૈડાં હસી હસી. ૩૫
- સહસ્ત્ર ધારથી જેમ વર્ષે છે મેઘની જડી,
લોકમાં વર્ષતાં તેમ આપના આત્મનાં અમી. ૩૬
- સિન્ધુ પ્રત્યે વહે જેવી ઉર્મિઓ નદીઓ તણી,
લોકનાં હેતનાં પૂર વહેતાં ત્હેવાં તમે ભણી. ૩૭
- સારખે આશિષો વહેરી, જનોમાં શુભ નામના,
સંચર્યા લઇ સદ્ભાવો આપ અક્ષરધામેમાં. ૩૮
- હતાં જીવને ને વાંસ સદા મન્દિરઘાયમાં,
આરતી પ્રેરણા દેતી કાવ્યસ્તોત્રોની આપનાં. ૩૯
- આપે આયુષ્ય મધ્યાહ્ન ગાળિયો પ્રભુ કાર્યમાં;
અને આયુષ્યની સન્ધ્યા ગાળી ગાતાં પ્રભુલીલા. ૪૦
- દેહના સુર્યે સ્થાપી દેહી કેરે મહારથી,
ઇન્દ્રિયોના અશ્વ જોડી, લગામે ધૃતિની ગૂંથી; ૪૧
- વિવેક સારથી માંડી, અખંડ પ્રભુની દિશે,
ત્હમે કીધી મહાયાત્રાં વિશ્વના વિષયો વિશે. ૪૨
- નિત્યે જીવનમાં યોગી, તત્ત્વચિન્તક ચિન્તને,
શાણા સંસારી સંસારે, તપસ્વી જ તપોવને. ૪૩
- ભક્તિદેશે મહાભક્ત, કુંપજો ભાવની કુંજો;
આપને આંખલે એમ ઠાળીઓ સૌ કુળી કુલી. ૪૪
- શું શું સંભાડે? ને શી શી પૂજ્ય પુણ્યવિભૂતિ, ચે?
પુણ્યાત્માનાં ઊંડાણો તો આભ જેવાં અગાધ છે. ૪૫

૧૬

કવિ નર્મદતું મંદિર

(ધ્વનિત)

વીર નર્મદ ! તું જગમાં લડો જંગ ગયો;
તુજ વીર છબી નિરખી ચખ અથ્રુ ભરે !
કંઈ પુણ્ય નવાં ખોલતાં તુજ પ્રેમ-કરે
સ્થળ સર્વ વિખેરી દઇ કૃતકૃત્ય થયો:

તુજ પ્રેમ-ઝરો નિશદિન અખંડ વહ્યો,
ભરી બંધુ-કરે ભૂમિ કારણ દાઝ ખરે,
જહિં તેહ અમાસ પછી જયમ આભ-કરે
ચઢતો અમોચક્રે દીપે ત્યમ દીપો રહ્યો !

તુજ પુણ્ય સુવાસિત છે હજી નૂતન લાં,
દિનદિન નવીન સુભાવ હેઠે જગવે;
તુજ લેખ સ્વદેશનો ભક્તિતું મંદિર છે,

જહિં દેશપૂજા પ્રીતથી કરવા શિખવે,
વર્ણા પ્રેમ સુરૌચ્ય બન્યું વીરજીવન જ્યાં,
ગુરુ નર્મદ ધન્ય ભોલો તહિં તું વીર છે ?

૧૭

અલ્પગિરિ

(ઇન્દ્રવજ્રવૃત્ત)

x

x

x

ચોપાસ સંધૂં સુનકાર લાગે,
વચ્ચે ઝરાના મૃદુ શબ્દ થાએ;
હહેરો વળા વાયુનિ મંદ આવે,
જેઊં રડો, હુંગર પૂર્ણ ભાવે.

૧.

જેતાં નવું વિસ્મય મન પામે,
ગંભીરતાથી ભય ભારિ જામે;
આનંદ તોએ પછિ વ્યાપિ રેહે,
એવો ચમત્કારિક પહાડ છે એ.

૨

x

x

x

સંસાર સંધો વિસરી જવાએ,
પાપી પ્રપચો મનમાંથિ જાએ;
લીલા પિતાં હું નથિરે ધરાતો,
એવો તપસ્વી ગિરિ છે જ આ તો.

૩

એ સર્વ જેતાં ચિત્ત તો સમાયું;
વિશ્વેશમાં ને બિન્દુ કૈં ન ભાવ્યું;
આનંદમાં નર્મદ છેડે ફૂંચ્યો,
એવો દિઠો અલ્પગિરી જ બિબો.

૧૮

કળીર વડ

(શિખરાણી)

ભુરો ભાસ્યો ઝાંખો, દુરથિ કુમસે પહાડમરખો,
નદી વચ્ચે ઊભો, નિરભયપણે એક સરખો;
દિસ્યો હાર્યો જોદો, દરિયાનું હૃદય ધ્યાન ધરતો,
સવારે એકાંતે, કળીરવડ એ શોક દરતો.

૧

કહે દેખાવે એ અચરિતિ જાણુએ. જગતમાં
ખરે એ મહોરાની, મગરૂં રહે દેશ નવ કાં!
મનાએ સત્સંગે. પવિતર કળીરાભગતમાં,
પ્રભાતી વૃદ્ધિએ, નિત અમર કહેવાય નવ કાં!

૨

જતાં પાસે જોઈ, વડ નહીં વડોનું વન ખરે,
મજે આડા ઊભા, અતિ નિકટ નીચે ઉપર જે;
વડો ઝાઝા તોએ, માહુ ભળી ગયે એક દિસતો,
વળી સંધાએનું, અસહ્ય જિવતું એક મુળ તો.

૩

x x x x
કુટી હાજોમાંથી, પ્રથમ તરુકેરી નિકળતા,
ખુંચે તેવા તંતૂ, વધિ જઈ નિચે જે લટકતા;
જટાની શાભાથી, અતિશ શરમાઈ શિવ ઉડ્યા,
જટાને સંકેતી, વડ તાજ ગિરીએ જઈ રહ્યા.

૪

x x x x
કહું એવી રીતે અગણિત વડો ઉત્પન્ન થયા,
જિવે જે સંધાએ, અસહ્ય મુળિયાંથી રસભર્યા;
બહુ હાળી હાળાં, પરસપર પત્રો ભળી ગયે,
ઘટાની શાભા તો, સરવ જનને વિશ્મિત કરે.

૫

x x x x

ઉનાળાનો ભાન, અતિશ મથિ લેદી નવ શકે,
ઘટા જિંચે એવી, જન. સિતળ છાયા સુખ લિયે;
ખુદી બાજૂઓથી, બહુ પવન આવી જમિનને,
કરે ચોખ્ખી રહી, પછિ મિત્ર થઇને ખુશિ કરે: ૬

ઘણાં જતૂં પ'ખી, અમળ સુખ પામે અહીં રહી,
ઘણા જનાણુઓ, અહિં ઉતરતા પુણ્ય સમજી;
ઘણા શીકારીઓ, ગમત કરતા રેહુ બહુ અહીં,
હજારો લોકોને, અડચણ સમાતાં અહિં નહીં. ૭

અહીંયાંથી જોવી, ચક્રચક્રિ વહેતી નદિ દુરે,
પશુ કો જોવાં જે, અહિં તહિં ચરે ખેટ ઉપરે;
ઘટા ભારે જોવી, શબ્દ મુણવા કોઈ ખગૂના,
દિલે વાયૂ લેવો, સુખ નવ હિણા લે કરમના. ૮

ઘટા થાળાં લીધે, ઘણિક ફેરવાને ગલિ થઈ,
બખોલો બંધાઈ, રમણિય બહુ ખેડક બની,
નિરાંતે જેમાં તો, ખુશિથકિ રમે લાલ લલના,
નિરાંતે જેમાં તો, ખુશિથકિ રહે જોગિ જપમાં. ૯

x x x x
હરી મારી આંખો, કપિરવડ તૂતે નિરખિતે,
ખરી પાપી ખુદ્ધિ, ખરિજ રુડિ જના થઈ મને;
વિશેષે શોભે છે, ગભિર વડ તૂંથી નરમદા,
કૃતાર્થી મોટો હું, દરશન વડે હું નરમદા. ૧૦

૧૯

સહસ્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ

(રાજાવ્રત)

અહિંયાં ··· સહસ્રલિંગ ··· તળાવ ··· વિશાળું ··· દૂરું,
અહિંયાં ··· પાટણ ··· જૂનું ··· અહિં ··· આ લાંબું ··· મુરું,
અહિંયાં ··· રાણીવાવ્યતણું ··· આ હાડ ··· પડેલાં;
મોટા આ અહિં જુરજ મળ્યા મોટીના બેળા. ૧

એમ દઈ દઈ નામ કરવો રહ્યો વાતો હાવાં,
પાટણપુરી પુરાણ ! હાલ જુનું હાલ જ હાલા !
જુનરાતનો પૂત રહી ઊભો આ સ્થળમાં
કાણ એહવો જોઈ-નયન ભીંજ્યાં નહિં જળમાં ? ૨

જળ નિર્મળ ··· લઈ વહે કુમારી મરિતા પેલી,
-હાસે, પાસે ··· ધસે, લાડતી લાગે ધંસી,
મુશ્વરકુણા ખરે, વહી આ નદીસ્વરૂપે,
સ્મિત કરી પ્રીતિભરે, ભરે આલિંગન તુંપે; ૩

તુંપે, પાટણ ! દયા ધરંતી એ મુચવતી,—
બસે કાળની ગતિ મનુજકૃતિને ખૂજવતી,
મુજ ગ્રેમમરિતપૂર વધું જાશે અણખૂટયું;
જો ધનવિભવ લૂંટાય, અણ મુજ જાન લૂંટયું. ૪

તોડી ··· પર્વત ચઢી મનુજ મદભરિયો મહાસે,
જાણે નિજ કૃતિ અમર, ગણે કાળજ તે કાંસ્યે,
ને મુજ તનકું ઘડયું કોમળું પાણીપોયું,
તે તો તેમનું તેમ રહે યુગ અનન્ત પોડયું. ૫

નરસિંહરાવ

૨૦

એક સુંદર સાંઝે દમણગંગામાં વિહાર

(સવૈયા)

હાડો છે અંધાર રજનીનો, પણ તારાઓ ચમકે માંદાઃ
 મુસવાટા કરતા સાગરમાં કહિં કહિં સુંદર દ્વીપ સુદાયઃ
 ધગધગતા અંગારા જેવા રણમાં લીલા કહિંક જણાયઃ
 તો તપતા માનવસંસારે હશે ન શું મુખકંડ જરાય ? ૧

એમ વિચારે વિંટળાતો હું એક દિવસ નોકળ્યો ઘરખંદાર,
 સંધ્યાને આલિંગન દેવા દીકો રવિ ઢગતો તે વાર;
 ને એકો હોડીમાં હું જઈ પ્રિય દમણગંગાને તીરઃ
 પાછળ પશ્ચિમ સાગર ગરજે, પૂર્વે હંકાર્યું મેં ધીર. ૨

આશ અને વિશ્વાસ સમા જે બાજુએ ઊભા જે કોટ,
 મોન ધરી સાગરથી મુણે સમયતણી ભરતી ને ઓટ !
 તડકો, ટાઢ અને વર્ષામાં ત્રણ સૈફા ઊભા વૌરકાય,
 સાગરમુખ હોમાતી વચ્ચે જીવન શું સરિતા વહી જાય. ૩

ઉત્તરકાંઠે પદ બિંજવતું શાંતિમાં જૂકે છે સહેર,
 ને આગળ વધતાં જે બાજુ છે ઝાડોથી લીલા લહેર;
 પૂર્વે દૂર રહ્યા હુંગર તે સ્થિર ઊભા એ શોભા જોય,
 રમ્ય દમણ ગંગાની રમના સંતાતા જોતા એ મ્હોય ! ૪

એ સુંદરતા કહિં નહિ દીકો, દીકો નહિ એ રમ્ય પ્રભાવ,
 દીકો નહિ એ લલિત લીલા કહિં, જોયો નહિ કહિં એ દેખાવ !
 અણુશણુગારી કુદરત કેરી રમણીય કેલિ મચી શી આંહિં !
 ક્યાં એ શીતલતા ને શાંતિ ! હા એ ભવ્ય સરલતા ક્યાંહિં ! ૫

એ લીલામાં નિરાદિન લેહે ગાય સરિત નિર્દોષ જ ગાન,
 એનો ઉજળતો હિમ ઉપર મુજ હોડો કૂદે સરતી નજ તાન.

શીતળ વાયુ આવે પાછળ, હોડી તરતી આગળ ધાય, -
 ને મુજ ચક્ષુ ઉપર નીચે ને ચોપાસે ફરતી દોરાય. ૬
 પાછળ સાગર ગર્જન કરતો ખેંચે મુજ અંતરને ત્યાંદિ,
 ને પશ્ચિમ આકાશે રચના ભવ્ય અલૌકિક દીપ્તિ 'કાંઠ':
 કસળભર્યા વાદળના ઘેરા યુદ્ધાનો પડેલો કરી રમ્ય,
 સૂર્ય ઉભો તેની પાછળ ત્યાં, જાણે બાવ ધરી જ અગમ્ય ! ૭
 કસળતણા સુપ્રકાશિત રંગે દોળ્યું અર્ધે વ્યોમ' સુવર્ણ,
 ને નીચે સાગર સરિતાપર ખંખેર્યા ઝળકતાં પર્ણ;
 તાપ ખમી માટે શું સૂર્યે ધરણીને દીધો શણગાર ?
 કે એ સ્વર્ગભુવનમાં સરતાં સ્મરણચિહ્ન આપે આ દાર ? ૮
 એ યુદ્ધા વચ્ચે થઈ ઊભા સૂર્યકરે મનદર લંબાય:
 એ શું પેલા નભ ઊંચકતા શુભ જ સ્તંભો પ્રગટ જણાય ?
 કે આ દિવ્ય જ કસળી કલગી શોભે સૂર્યમયૂરને શિર ?
 કે રવિ રાજતાણા મુગટનું એ શું પિચ્છ લગે મુરુચિર ? ૯
 એ નભરચનામાં વિકસંતી હોડી આગળ સરતી જાય;
 પડેલ પાછળ સૂર્ય ઉતરતો સૂતો સાગરશય્યામાંભ;
 ને સહુ રંગો શાંત પ્રકાશે ગંભીર ભાવ ભરે 'કંઈ' હૈર,
 પળ પળ વધતાં વધુવધુ ઘેરા ઝાંખા ઝાંખા પડના વૂર. ૧૦
 પણ પૂર્વે જોતાં આકાશે તો રતો લીધો છે વેશ;
 એ શું નભરણુમાં રેડાયું યુદ્ધ એવું રુધિર વિશેષ ?
 પૂર્વથાથી ધસતી રજનીને અટકાવાને દારણુ યુદ્ધ
 પશ્ચિમદેશ જતા રવિએ ઈંધ, તેની શું સંજા એ શુદ્ધ ? ૧૧
 એહ રુધિરની છાયા તો ત્યાં સરિતા જળપર પડતી પૂર,
 ને ઘડોપરની સરિત ઝળકતી ઘેરી ખર્નો અંદર ને દૂર;-
 ને પછી રંગ ગયા સહુ ઊઠી, રહ્યું ઝઝકણુ થોડી વાર,
 રજનીપતિ ત્યાં ચંદ્ર ઝળકતો નીંકળ્યો લસતો નખમોઝાર ! ૧૨

એ રૂપેરી વૃષ્ટિ વિશે મુજ હોડી પાછી આવે તીર,
 આ સંસાર સમી સરિતામાં સ્ત્રીલો નિજ પાડતો કંઠ ધીર;
 કંઠ કંઠ પંથ પ્રકાશિત કરતો નભમાં ચાલે છે શશિરાજ,
 પ્રેમ ભર્યો નિજ રસ દોળાને શોભાવે કુદરતનો સાજ; - ૧૩
 નીતિ અને ભંક્તિ જેવાં બે બાળુ હલેસાં મારી સાર,
 જીવન જેથી મુજ હોડી એ આવી હસતી એમ કિનાર;—
 વિધવિધ રંગોએ અંતરમાં વિધવિધ ભાવ પૂર્યા રસભેર,
 ને મધુર ગણગણતો પાછો આનંદે આવ્યો હું ઘેર. - ૧૪

ખખરદાર.

૨૧

ઉપા

(દ્રુતવિલમ્બિત)

તિમિર કે દહતા લજતું હતું,

નિધનદર્શનથી ડરતું હતું;

જગતની ચિર નિંદ નિવારતો,

અનિલ શીત ધરોધર ધૂમતો. ૧

તમ ચમૂ સહ યુદ્ધ કરી કરી,

અમિત સોમ વસ્યો શિથિરે જમ;

વિરલ વીર સમા કંઠ તારલા,

અહિં તહિં રણરંગ નિહાળતા. ૨

અજળ ઉજ્જવલ કો અવતારનાં,

શકુન મંગલ કે પ્રકટી રહ્યાં;

મધુર ગાન વિહંગ દિયારતાં,
સમય સન્મુખ જોઇ વધાવતાં. ૩

કંઈ પ્રકાશ પડે નભ પૂર્વમાં,
કુતુહલી નિરખી રહી સૌ દિશા;
ઝળહળે રસપ્રરિત રક્તિમા,
હસતી આવતી કે સુરકન્યકા. ૪

વિજયના ધ્વજને ફરકાવતી,
કંઈક તારક ગેદ ઉછાળતી;
ચરણકેસરથી પથ પૂરતી,
તિલકથી નભભાલ સુહાવતી. ૫

રસ ભરી સુરશૈશવની ઇવિ,
જગતને કુતુંકાર્ય બતાવતી;
વદન દિક્સખીનાં વિકસાવતી,
ભરિત ફેટ ગુલાલ ઉડાવતી. ૬

પણ દશા પળમાં પલટી ગઈ !
સ્મિતવતી શિશુતા વણસી ગઈ;
ઉર ઉદાસ અચિંત્ય બની જતાં,
વદન વ્યાપતી ધોર ગભીરતા. ૭

વિમલ ક્રીડન સર્વ વહી ગયું !
તરણીનું પદ શું પળમાં મળ્યું ?
નવલ ગર્ભવતી ગૃહિણી સખી,
પ્રબલ પાંદુરતા ધરતી થઈ. ૮

ક્ષણિક જીવનનું સુખ સર્વથા,
કૃતિ ન કાળ તણી થતી અન્યથા;
નિષ્કલવર્ગ તણી પણ એ દશા,
કથવી શી તહિં માનવની કથા ! ૯

અમર અર્ભકને અવતારવા,
 જગતને અભિવાંચિત આપવા;
 શરણ મૃત્યુ તણું ઉરથી સહે,
 અમલ માનસનો શુચિ પંથ એ ! ૧૫
 દિનમણિ મણિ શો અમને દઇ,
 અહહ ! ઊડી અચાનક તું ગઇ !
 મુખદ એ ઉપહાર શિરે ધરી,
 સફલ જીવનને કરશું સખિ ! ૧૬
 પણ મનોહર એ છવિ મીઠી,
 નહિ જશે ઉરમાં રહી જે જડી;
 સહજ સુંદર નિર્મલ હાસ્ય એ,
 વીસરશે ઉર ના કદીએ ઉપે ! ૧૭

દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકર

૨૨

વનમાં એક પ્રભાત

ભૂં ભૂં ભૂં શું જ, પ્રેમી પટપટ ! કમલે અર્ધ ખીલ્યું રહ્યું એ,
 જો, તે ગાલાઈ થેલો નિજ કર જલમાં ધૂન્નતો આ ઝબોળે !
 માતી પ્યારી મનાવે મુખ પર ખરતાં આંસુડાં લૂછતો એ,
 અંકે લીધી, હસાવી, નરમ વચન એ નેત્ર કેવાં વદે છે ! ૧

x x x x x

ત્યાં પેલું જો હરિણું નદતટ પર એ ચાવતું ઘાસ નીલું,
 આછાં રૂડાં રૂપેરી કિરણ રવિતણાંએ બધું ઘાસ છાયું;
 વૃક્ષોનાં ઝુંડ ઊંચાંપર ઢળકી રહી વેલડી કુંભળી, જો,
 પુષ્પોના પુંજ ઝુમ્યા વિવિધ વિલસતા આ રૂપાળા લબ્યા, જો ! ૨

હુંજેમાં ત્યાં ઉડતું શુભશુભ રમતું ખેલતું ને ફરતું,
 ઓ! ત્યાં ખેડું લપી ચંદુલ ગુલ પર જે વાણી મીઠી લવતું;
 ત્યાં આકાશે પડ્યો છે સ્થિર થન ટટકો ચેત ને પિંગળો તે,
 તેજસ્વી એ હમે છે નિજ રૂપ બદલી, શાન્ત પાછો થયો છે. ૩
 તારો તૂટ્યો નબેથી ખરર ખરતો, તોપગોળો વઘૂટ્યો,
 રાતો વન્દિ ભબૂકો ભાભડ બગતો આભમાં હીડી ચાલ્યો;
 ગંગાનો ઘોઘ ફાટ્યો ગિરિશિર પરથી, રામતું ખાણુ ફૂટ્યું,
 તેવો તે યુગવાળો મૃગ જલજરણું ફાળથી ફેદી ચાલ્યો! ૪
 હીમો ત્યાં સંદરાજ્ય ધરધર ધરે, જોરથી ત્રાડ દેતો,
 ડોલાવ્યા હુંગરેતે, રવિ પણ ચમક્યો લાલ અંગાર જેવો;
 પક્ષી બોલે ન ચાલે, દ્રુમ પણ ધણવ્યાં, પૃથ્વી ફૂલ રહી આ!
 આ તે બહાડ શાટ્યું! પ્રલય થઈ ગયો! શંભુએ શંખ ફૂંક્યા? ૫.
 આલિંગે ભવ્ય લીલા નદસરજલને પ્રેમમાં મસ્ત ડોલે,
 હાડી ખાઝે મુરતેદી હૃદય હૃદયના મત્તવને જેમ પ્રેમે!
 થેલો હુંએ રમું છું! તન મન લપટ્યાં! રમ્ય છું, એક હું છું!
 વેલી, વૃક્ષો, નદી, ને ગિરિ, નભ જરણે લીન હું સર્જદા છું!
 કલાપી.

૨૩

વસન્તવર્ણન

(હોરી)

પયરંગી પટકુંઘા ધારી,

દીપે ફરત આ રતે ન્યારી, ૨૬.

કુમળાં ચળકતાં વૃક્ષે મન્યાં ॥ નવ પલ્લવ જૂતાં ઉતારી,

આંખે મોર અથાહજાં જડે ॥ જાણે કલગીઓ સારી!

વસન્તની આવી સવારી! દીપે ૧

વીટી વળી વેલી સૌ સૌને ॥ વૃક્ષે હસ્ત પ્રસારી,
 ફૂલનાં ઝુમખે ઝુમખાં જે પર ॥ રંગબેરંગી અપારી !
 ઝૂકે જોડી ફૂલ ભરી ભારી ! દીપેં ૨

ફૂલ ભરી ડાળો ડોલે, ખરે ફૂલ ॥ પથરાઇ ફૂલની પથારી,
 ભ્રમર હબરો ગુંબર કરતા ॥ સુગંધિ લેતાં ગયા હારી !
 બધુંજ રહ્યું ખૂંકે જ્યાં મારી ! દીપેં ૩

ફૂલ ભરી ડાળો ડાળે હિંડોળે ॥ બેઠાં પોપટ, મેના પ્યારી,
 ને નવરંગી અવર બહુ પંખી ॥ મધુર કરે રવ ! તારી,
 કોયલ, તો છે બલિહારી ! દીપેં ૪

કોયલો કુકુ કુકુ કરી રહ્યો ॥ પંચમ સૂર અનુસારી.
 ઘટ ઘટામાં પડ્યા પડે ને ॥ કુંજ દીપી રહ્યો સારી,
 મનોહર કામણગારી ! દીપેં ૫

દ્રાક્ષને માંડવે લાખો દરાખો ॥ લીલી, લોચન હારી !
 કુમળા બપોરના તાપે તૃષ્ણાના ॥ હાથ લોભાવનહારી,
 કંઠે થંડક કરનારી ! દીપે. ૬

ઉગ્યા ગુલાબ, ને આવી ગુલાબી ॥ તાઢની તો હવે વારી;
 વાપે સવારમાં મંદ સુગંધિત ॥ શીતળ સમીર સુખકારી;
 અંગે ઉમંગ વધારી ! દીપે. ૭

રંગ્યાં ઉમંગ્યાં પશુ, પંખી, નર, ॥ નાર, કુમાર, કુમારી,
 સર્વ સજ્જેડે રમે, જમે, કોડે ॥ સર્વ કરે મજાદારી,
 મુખે મોહો હોરો ઉચારી ! દીપેં ૮

હોરીના સૂર ધ્રુમી રહ્યા યોગમ; ॥ યોગમ લગન છે જારી,
 લગનસરા તો વસંતેજ સોહિ ॥ વસંત છે લગન આચારી !
 જેણે રચી અજબ તૈયારી ! દીપેં ૯

એ રીતે આ રીતે પાંચે ઈન્દ્રિય, તે ॥ હૃદય રીઝ્યાં સંસારી;
હોળી રમણ, આ હર્ષ મરણની ॥ રીત સ્વભાવિક ધારી;
ગણો ચાલ ગઈ નહારી ! દીપે ૦ ૧૦

સંત સ્ત્રવે બગવંત વસંતે ॥ ઈચ્છે સ્વરે લજઠારી,
જેણે જગતમાં યોગમ કરતી ॥ આતી અનુષ ઉપકારી;
લલિત લીલા વિસ્તારી ! દીપે ૦ ૧૧

જય ! જય ! જય ! સચરાચર સુંદર ॥ જય ! ચિદ્રૂપ ભયહારી !
જય ! જય ! એક, અકળ, અહાંડ ॥ અખંડ અખિલ વિહારી;
નવલ તન મનના ધારી. દીપે ૦ ૧૨

નવલરામ

૨૪

રૈદવર્પા—વર્ણન.

(૫મી છંદ)

જનચ્છનિત વીજળી ઝ્યુદિ મેઘ-ગ્નને દળે !
અતિતરિત વાહણી જળભરી વિલાસે લળે !
ધટા-મુદિત કો કળા થનથને કરી મોરશે !
જટા-ધટિત કો ધટી ઝરમરે કંઈ મેહુસો ! ૧
લટો વિખરિ વાહણી વરસિ ખેરવે મોતિડાં !
ધટી તહુદિ આધને ઝહિયિ બાણુ માર્યા શું આ ; !
શું સિંહ વનરાજ કો ગરજિ ધૂલવે ઘોર આ !
ગિરિ શિખરના ચુરા કડકાટ-કર્તો આહા !!! ૨
બુજંગની ગતિ થટી ઝરણુ ઝૂલતાં શાં વહે !
તરંગ-વર્તો કો નદી ઉજળિ અશ્વ-પ્રાણો લહે !

ઉછંગ ગિરિને રમે ધુધુડુ ધોધ ફટી ધસે !
સુરંગ-ભરિ ફેલતી ૫૨૫૨ે પ્રદેશો રમે!!!-

વનેવન ધુમાવતો, તર ઝુકાવિને ઝીકતો,
ઉછંખળિત તે વહે પ્રળળ વાયુ શો દૂભતો !
ન પક્ષિ ટકિ કો શકે નભ વિષે ! નહીં ચાતકો .
વિકાસિ નિજ ચંચુને ટળવળે લહે પિંડુ કો ! ! ! ૪

હ. હ. શ્રુવ

૨૫

મેઘને.

(મિશ્ર હરિગીત)

૧

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે,

તુજ રેલ અહિં રેલાવજે !

ગડગડ કરી,

ભડભડ ભરી,

રણવાદ્ય તુજ વગડાવજે !-

ધરણી વિશે કંઈ તાપના સંતાપ છે;

પૂરે પડ્યાં મનહરમુખી કંઈ પાપ છે;

એ સર્વને તુજરેલમાં ધ્રમ્મહી નર્મ હોમાવજે;

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! હૈર હૈર સર્વ એ વહેવડાવજે ! ૧

૨

આકાશને સહુ છાઈ દે,
તુજ સદગ દળની વધાઇ દે:

સરસર સરી;
રસ રસ ઝરી,

જગને અમીરસ પાઇ દે!—

નિંદોય કંઈ જગબાળકો અથડાય છે,

જીવન નિરસ ગણીને નિરાશ જ થાય છે;

તું તેમનાં હર છાઇને આશા નવી અંકાવજે,
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! રસ . રસ અંતરે ઢિછાવજે !

૩

તુજ બાણ રંગિન તાણજે,

મહિં રંગ હસતા આણજે;

દિનકર તણા

મુખ સંમતા

હયના ખુખાર પ્રમાણ જે !—

શુદ્ધ પ્રેમને જગમાં હું જોઉં રીજતો,

બહુ શોકધેરા રંગમાં ડૂબી જતો;

જો પ્રેમમાં તુજ બાણના રંગો સુદિન રંગાવજે,

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજ શીત હાસ્યમાંદિ હસાવજે !

૪

તુજ દાન દેતો ધૂમીને

કર તમ ભૂખી ભૂમિને !—

સહુ ભય હરી,

જય જય કરી;

હર હારશે પદ ધૂમીને !—

ભૂખ્યાં ભૂખ્યાં આ જગતનાં બહુ માનવી,
 તૂણા ઊંડી અતિ વિકટ છે સહુ જાણવી;
 જરૌ વેળ પણ તું તેમની ઊંડો ભૂખને ભૂલાવજે,
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જય જય તારો ત્યાં ઉચરાવજે !

૫

અધિ ! કૂદતો કંઈ આવજે !
 ભર સિંધુને ઉછળાવજે !
 જળપૂરમાં
 ખુબ શરમાં
 નદી ને ઝરા દોડાવજે !—
 આ દેશનું વીરત્વ મંદ પહીં ગયું,
 ઉચું તેજ, કાળપ્રહાર સહીજ રહી રહ્યું;
 તેને જગાવી મંત્ર કૂંડી ઊર્મિઓ ઉકળાવજે,
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! હરહર વીર હાક પડાવજે !

૬

જળ ધોધ તારા ઢાળતો
 પડ ગ્રીષ્મને અગદોળતો;
 નભ ભરો નીરે,
 તુજ રિપુશિરે;
 નાચી રહે રણ રેળતો !—
 જૂઠાં કલહ ને કપટ આ સંસારમાં,
 વળો કરતા ને દ્વેષ કંઈ નરનારમાં;
 એ સર્વ સુખરિપુને જગતમાંથી હરાવો હડાવજે,
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! સૌ તુજ ધોધમાં ઘેંવડાવજે !

૭

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે !

પશુ પાંખીને દરખાવજે !

તુજ રવ ભરી

છલ છલ કરી

ઉર ગાનમાં છલકાવજે !—

કવિ-અંતરે કહીં શુષ્કતા આવી વસે,

નિરસ કદરહિણુ જગતથી મંદળ થશે;

તેને ફરી તું જગાવીને તુજ ગાનપાન કરાવજે,

ઓ મેઘ ! ફર ફર વૃષ્ટિ ! તુજશું કલ્પના વહેવડાવજે !

૮

રસધર ! ઉતર આકાશથી !

રમિયે અહીં ઉલ્લાસથી

જગ અણુદિઠા

અદ્ભુત મીઠા

કંઠ ખેદ રાસવિલાસથી !—

મુજ હૃદયને ચમકારથી ચમકાવો દે !

રસ દિવ્ય ધામથકી જોડો મધુ લાવો દે !

રે આવ ! કુદિયે નાયિયે ! કંઠ વિવિધ ભાવ જગાવિયે !

ઓ મેઘ ! ફર ફર વૃષ્ટિ ! જગને રસ રસે નહવડાવિયે !

પવન અને તારો

પવનિયા ! ઇચ્છિત જોમે વાળે,
 નહીં આ તારલિયો ખૂઝાશે,
 તારી મૂર્ખાઈ પર મલકાશે,
 એને ભીતિ ના કાંધએ.

એ છે શરૂ હૈયા વાળો,
 નહીં એ જગજનમ મ રોનારો,
 નહીં જે કો'થી પણ ખીનારો,
 તે શં તારાથી ખીશે !

ભલે તું ચીસો પાડી દોડે,
 ભલે તું વન ગામે ઉખેડે,
 ભલે તું ભડ ગિરિશૃંગો તોડે,
 તદ્દપિ જરીએ ના ડગશે.

અહર્નિશ પ્રભુગીતે મયનારો,
 છે એ દિવ્ય મનોબળ વાળો,
 તથા એ ગળતે ધુમનારો,
 નહીં તુચ્છ ભયે ડરશે.

મને તવ શક્તિ તારા ! દેજે,
 નહીં પછી તોશની ભય રેશે,
 દિન નિશ પ્રભુ—ગીતે ગિત વહેશે,
 આત્મ અનન્તમાં રમશે.

લાગર હેલી ઊઘડતી વખતની રચના

(ગરબી) ઘોઢેવી દીર્ઘકાળ મેઘે બન્દી કીધી રે,
 ઘનકારાગૃહની માંભ પૂરી દીધી રે. ૧
 હેલું નિરખી દેવીનો કાન્ત રવિ આ દારે રે,
 તોડી નાંખી કારકાર પાદપ્રદારે રે. ૨
 કીધી ઘોઢેવીને મુકન, એ હસતી ઉઘાસે રે,
 હેને ભૂમિસખી નિરખતી રહી પ્રતિદાસે રે. ૩
 હવે જાણું જે પ્રવચકરંત મેઘ જશે ન્દાશી રે,
 ત્યારે જો ને એકએક રચના આ શી રે! ૪

(સાખી) પવન દુરંગ પલાણુંને આવ્યું ઘનદળ આમ !
 જોતામાં સહુ દિશ કૂંઝી, કરે વૃષ્ટિપ્રદારો સહુ કામ: ૫
 કહિં સંતાપવી જો સેના મેઘની આવી રે,
 ઘોઢેવીને પ્રદોષો જોરે અતિશ અકળાવી રે. ૬
 ફરી વર્તાવ્યું સામ્રાજ્ય જો ઘનરાયે રે,
 ક્યાં સંતાયો રવિરાય, કંઈ ના જાણાએ રે. ૭
 આદા! પાછી જો પલટાઈ રચના કેંવી રે,
 પડ્યો જતી વૃષ્ટિની ધારા હેવી ને હેવી રે. ૮
 તો એ કો કો સ્થળ રવિતેજ બેદી પ્રકાશ્યું રે,
 હુતિધીવા વૃષ્ટિની સંગ પ્રકાશી, આ શું રે! ૯

(સાખી) જેથી કો મૃદુ મુન્દરી સ્થન કરંતી જાય,
 મહિં વેરે સ્થિત અળકતાં, -એવી રચના આ રમ્ય જાણુપ: ૧૦

૧ જામતાં જળ ભરતું મુદારે હંવર કન્દેયા રે—એ ચાલ.

હવે જશે ધનનું જોર હેવું ભાસે રે,
 અટક્યો વર્ષાધાત, ને આમ જો આકાશે રે. ૧૧
 છિન્ન ભિન્ન થયો શતખણ્ડ મણ્ડપ ધનનો રે,
 ને દેખાયો ભૂરો ગભીર ઉદ્ધિ ગગનનો રે. ૧૨
 ભૂરા ઊંડા એ સાગર માંહિં ધરી દ્વીપલીલા રે,
 શા મેઘખણ્ડ સુવિશાળ ક્યાં રંગીલા રે! ૧૩
 ને નીચે લોલેરું આ ક્ષેત્ર ટેકરોં તે પારે રે,
 દેવાલય ભિલું ભવ્ય ટોચે તે ઠારે રે. ૧૪
 રવિકિરણે ચુમ્બિત તહેનાં શિખર વિરાજે રે,
 તહેની ઉપર ઈન્દ્રધનુ રમ્ય રમ્યું રવિરાજે રે. ૧૫

(સાખી) ઈન્દ્રધનુ, આલેખિયું ગગનપટે રવિરાય,
 મેઘાસુરસંહારનું એ વિજય તોરણ શું જણાય! ૧૬
 આમ વિજયી જો રવિરાય દ્યૌદેવી સંગે રે,
 રંગે રમતો મલકાય પડ્યો તે ઉજંગે રે. ૧૭
 હેવા વિજયલગ્નનાં ગીત યોગમ ગાજ્યાં રે,
 મીઠાં પંખીડાં હર્ષનાદ કરીને નાચ્યાં રે. ૧૮
 અને મધુર મધુકરવૃન્દ સ્થળ સ્થળ ગુંજે રે,
 વૃક્ષવેલી કુસુમઉપહાર અર્પે કુંજે રે. ૧૯
 લીલી ભૂમિ વર્ષાખિન્દુ તણ તણ ધારી રે,
 અર્પે ભરીને મરકતયાળ મોતીડાં ભારી રે. ૨૦

(સાખી) એમ વિજય વ્યાપી રહ્યો જગ રેલ્યો ઉજરંગ,
 હેવા વિજયી લગ્નનો મુજ હાઈ લાગ્યો રંગ; ૨૧
 રંગાઈ હાઈ મહારું કરે ગુંજારો રે,
 હું એ અર્પું પ્રેમે કાવ્યકુસુમ—ઉપહારો રે. ૨૨

૨૮

સમુદ્ર વર્ણન

(શિખરિણી)

નદી જેવી વકા પ્રિય સહચરી અંગ ધરતો,
મદે છાતી કાઢી હરખભર શું નૃત્ય કરતો;
દયાવીને જવાળા, પરવશ કરી અશ્નિવડવા,
કરે છે શું આળા જલધિ રવિની સાથ લલવા. ૧

નૃશંસો ને દેવો અચળ અહિનો યોગ કરતાં,
મહાયત્ને વિષ્ણુ જળાનિધ વલોવે જળ છતાં;
મહા રત્નો તોએ અમૃતયુત દે છે અવિકલ;
મહાત્મા સોરંગી સમ વ્યથિત દે રંગ નવલ. ૨

ક્ષણે ધાધ ધાધ ધન પુલિનને જાય મળવા,
ક્ષણે ધીરે ધીરે મૃદુક્ષુ દ્રવે જેમ મધવાં;
કરે છે છોળોના ધવલ જલથી હાસ્ય અમલ;
ધરાને શો ખેંચે જલનિધિ તણો પ્રેમવમળ ! ૩

શિલા વૃક્ષો તારા શશિ રવિ અને અભ્ર ગળતો,
ભલાં ભુંડાં દ્રવ્યો ઉદરદરથી મધ્ય ભરતો;
વિરાટે દ્વાડયું આ વદન મકરાકાર અથવા
ખતાવે માયાનાં તરલપડ અંભોનિધિ નવાં. ૪

પ્રભાવે છે મોટો અકલગતિ, ગંભીર, સખજો,
પ્રસન્નાત્મા, શ્રીમાન્, વિમલ, નહિ લેશે અછકલો,
સહીષ્ણી આપે અતુલખલ, ખારો પણ જળે;
નહિ આ સંસારે સડળ ગુણ એકસ્થ નિકળે. ૫

હણે જોતાં જોતાં દ્વિરદ્રગણને સિંહ જળરો,
ધરાને ધ્રુજવે નવલિત મુખથી ભૂધર ખરો;

ધરે મૂર્છા તંદ્રા મુખરસ્વર વાત્યા ધનથપ્તી,
ત્રણે તોચે ત્રાસે જલનિધિતણા ચંડધ્વનિયાં.

૬

x x x

રમાડે રામાના વલયરણકાનો સ્વર કરી,
સમાવે શરાંના શ્રમ તરુતણાં વિંજન ધરી;
નિયંતા લંકાના પદ્મતળ વિષે અંજલિ ભરી,
મહત્તા રીઝાવી જળનિધિ કરે નિત્ય ખસરી;

૭

દઈ લક્ષ્મી માથે જગતપતિને કૌરુભમણિ,
હરિ અર્થે હસ્તી ત્રણે ભુવન કાળે નિશંભણિ;
મુધા દેવોને ને ગરલ મદિરા શંભુ અરથે,
થયો મોટો અગ્નિધ; સતત ચંચળી વૃદ્ધિ ગરથે.

૮

કરે ભીની ભીસી જલકણ્થકી શ્વેત સિકતા,
ધરી ઉષ્મા બાપ્પે ગગનસમ ભારે રસિકતા;
ઝથે ન્હાની મોટી દદ મૃદુ શિલા કૃષ્ણ તટમાં,
ધસે તેમાં વેગે, જળનિધિ રહે તોય વટમાં.

૯

કરે દોડે નાચે મુદિત પશુ ઉચ્છ્રંખલ બને,
રમે નાના પક્ષી જળચર નિરાંતે સુરતને;
ભયી ભોળાં ચિત્તે અકલકલ કલ્પોલ કરતાં,
કરીને હારે છે રસિક રમુજ ગાન રટતાં.

૧૦

થતો ટાટો આત્મા વિરહિત તણો વિસ્મરણથી,
પડે છૂટા જીવા ત્રિગણિત અવિદ્યા શરણથી;
જરા ચિંતા ક્યાંથી, પરનિજ યદા વૃત્તિ ન રહે,
કહો શું શું અત્રે મહત. જનનો સંગ ન કરે!

૧૧

પ્રહે આકાંશેથી મલરહિત આભાસાં ઉજળો,
તદી નારી કરેણ શુણ પતિતના આવન તણો;

તિતિક્ષા પૃથ્વીથી, અચળાં ગિરિથી ગૌરવ ધણું,
મદાત્મા ખેંચે છે બ્રમર, સમસાઈ સરવતું. ૧૨

સ્વભાવે એરંગી પાણુ વરણમાં સ્યામ દ્વિસતો,
હરી સ્વાદા સર્વે વ્યથ અવરતી જોઈ દ્વિસતો;
ત્યજી છણ્યા પત્ની નવ નવ વધુમાં રતિ ધરે;
આહો ! આ અંબોધિ અનુર જનની સંગતિ કરે. ૧૩

જળે મલ્લો દરજો મગર દિન ને રાત વસતા,
રમી ખાતાં પીતાં લધુ ગુરુ - સદા હવં કરતા;
કરે ધંધાધારી નિજ દ્વિગિત નિર્ધાર પ્રસરે,
ધરા જેવું ધીશું જળનિધિ પ્રવાહી કથળ ખરે. ૧૪

x x x x

દાસતરામ કૃપારામ પંડ્યા

૨૬

સિન્ધુને

(શાદૈશ)

ઓ સિન્ધુ અતિ ગર્વ તું રંગી પડે તેવું અને તેરણું,
કિન્તુ અન્તર મ્હારું ખિત રહેશે છે જેવું ને જેટલું;
“ધૂધૂ” દર્પથી બોલતો વધુ વધુ કિસાદ તું ધોરશે,
મ્હારું દેયું વિશેષ તેમ બળશે, તું ચત્તમાં લોરશે; ૧

(શિખરિણી)

તરંગો તારા તે અવળી અસરો અન્તર કરે,
તરંગો ચાર છે પણ મુજ કરે ના જરી કરે;
વિચાર ! “આશું” છે ! ક્યંમ ન દ્વિધિ ચિત્ત દરતો,
અને ખેટી - જાયા હૃદયપર પાટી શું કરતો ! ૮

(હરિગીત)

“ ગર્વિષ્ટ છે શું ? તેથી ત્હારાથી વિમુખ બનું હું શું ?
 “ ગંભીર છે શું તેથી ત્હારાથી અતિ ભય ધારું શું ?
 “ અતિ ગાદ છે તેથી ન સમજું કાંઈ ખુશી, નારાજ છું,
 “ નહિ સિન્ધુ હે ! કારણ ન એ, કહું સાંભળીને લાજ તું;

(તોટક)

અભિમાની નિધિ પ્રભુ એક કળા !
 તુંથી એક ચહે પ્રભુ બીજી કળા !
 અતિ તે જ સમે ઉરમાં મુજને,
 ગણું તે થકી તુજ હું તો તુજને;

(ઉપભતિ)

નિત્યે રહે સ્થીર ગીરી, ગમે એ,
 નિત્યે ઉભા શાન્ત ગીરી, રુચે એ;
 દેખી હું તહેને થડું મગ્ન પુરી,
 ઉત્સાહ આવે નિરખી સુગીરિ;

(હરિગીત)

જે ચલિત અસ્થિર વૃત્તિવાળું તે ન હૃદયે ભાવતું,
 જે જન્ય એવું પાછું ચાલે તહેની સંગ ન ફાવતું;
 ત્હારી ગતિ છે તેવી સાગર ! અતીવ અંધળ તું સદા,
 તે શાન્ત સ્થીર પ્રભુની બાળાને શું રુચે કે કદા ?

(તોટક)

વળી દોષ બીજો તુજ માંહી રહ્યો,
 નવ લેશ ગહે ચુપ છાપી ગયો;
 તુજ સાદથી તું પ્રભુને ભુલવે,
 ધસ શુભ સ્વરો સુણવા નવ દે;

(અનુદૃષ્ટ)

વિદ્વદારી ખરા કરમે જન્યો છે, તું નદી ગમે,
શાન્ત હિમા ગીરી મહારા ! બોલ કાં વધુ ના ગમે. ૮

(હરિગીત)

વધુ એ વિચારો આવતાં સાગર અગ્રિય વધુ થયો;
હેતુ સમજતાં તો વળી મનસિન્ધુમાં હુળી ગયો;
જેની કદી કો કોઇ પાણુ રીતે નદી તુલના કરે,
તેવો સમુદ્ર અગાધ મુજ હિર સાગરે હુળી મરે; ૯

(વસંત)

જે સિન્ધુના કૂંર તરંગ પ્રચંડ ધોર,
ધ્રુવીત જે ઘસડીને ગળી જાય બોગ :
તેને તરંગ મનના-મુજના-ગળે છે,
ને તુંની સાથ મુજને ઘસડે જળે તે;

સૌ. સુમતિ.

૩૦

શિખરિન્ અને સરિતા

(શંકરાભરણ)

ભવ્ય ગિરિશિખરને ચરણ છળતી અહીં,
દિવ્ય સરિતા અહા ! શાંત મરતી ! ૧૬

પક્ષી કલરવ મૃદુ આદરે અહીં તહીં,
રેલતી મધુર સ્વર કેરી ભરતી;
અંધી સૃષ્ટિ સંગાનને કાન ધરતી; (૨)

(હરિગીત)

“ ગર્વિષ્ટ છે શું ? તેથી ત્હારાથી વિમુખ બનું હું શું ?
 “ ગંભીર છે શું તેથી ત્હારાથી અતિ ભય ધારું શું ?
 “ અતિ ગાઢ છે તેથી ન સમજું કાંઈ ખુખી, નારાજ છું,
 “ નહિ સિન્ધુ હે ! કારણ ન એ, કહું સાંભળીને લાજ તું;

(તોટક)

અભિમાની નિધિ પ્રભુ એક કળા !
 તુંથી એક ચહે પ્રભુ બીજી કળા !
 અતિ તે જ સમે ઉરમાં મુજને,
 ગણું તે થકી તુજ હું તો મુજને;

(ઉપભતિ)

નિત્યે રહે સ્થીર ગીરી, ગમે એ,
 નિત્યે ઉભા શાન્ત ગીરી, રુચે એ;
 દેખી હું તહેને થડું મગ્ન પુરી,
 ઉત્સાહ આવે નિરખી સુગીરિ;

(હરિગીત)

જે અલિત અસ્થિર વૃત્તિવાળું તે ન હૃદયે ભાવતું,
 જે જન્ય એવું પાછું ચાલે તહેની સંગ ન ફાવતું;
 ત્હારી ગતિ છે તેવી સાગર ! અતીવ અંચળ તું સદા,
 તે શાન્ત સ્થીર પ્રભુની બાળાને શું રુચે કે કદા ?

(તોટક)

વળી દોષ બીજો તુજ માંહી રહ્યો,
 નવ લેશ રહે ચુપ છાકી ગયો;
 તુજ સાદથી તું પ્રભુને ભુલવે,
 ઇશ ગુપ્ત સ્વરો સુણવા નવ દે;

(અનુબ્રુષ)

વિદ્વંદારી ખરા કરમે બન્યો છે, તું નહીં ગમે,
શાન્ત ઉભા ગીરી મહારા! બોલ કાં વધુ ના ગમે. ૮

(હરિગીત)

વધુ એ વિચારો આવનાં સાગર અપ્રિય વધુ થયો;
હેતુ સમજતાં તો વળી મનસિન્ધુમાં ડુબી ગયો;
જેની કદી કો કોઇ પણ રીતે નહીં છુલના કરે,
તેવો સમુદ્ર અગાધ મુજ ઉર સાગરે ડુબી મરે; ૯

(વસંત)

જે સિન્ધુના કૂંર તરંગ પ્રચંડ ધોર,
ધ્રુવીત જે ઘસડીને ગળી બળ ભોગ :
હૈને તરંગ મનના-મુજના-ગળે છે,
ને હૈની સાથ મુજને ઘસડે બળે તે;

સૌ. સુમતિ.

૩૦

શિખરિન્ અને સરિતા

(શંકરાભરણ)

ભવ્ય ગિરિશિખરને ચરણ ઢાળતી અહીં,
દિવ્ય સરિતા અહા! શાંત સરતી! ૧૬

પક્ષી કલરવ મૃદુ આદરે અહીં તહીં,
રેલતી મધુર સ્વર કેરી ભરતી;
બધી સૃષ્ટિ સંગાનને કાન ધરતી; (૨)

શિખર તરે સહ લતા નૃત્ય કરતી,

અધી સૃષ્ટિ નર્તન મહી કુદડી કરતી. ભવ્ય.

અનિલ પરિમલ ચુમે, કુસુમ કુસમે રમે,

સરિત વિનિમય કરે સિકર અપા;

પાદ ગિરિરાજના ધોઈ પૂજન કરે,

કુસુમની અંજલિ કંઈક અર્પી;

અહા ! ભક્તિની ભાવના હૃદય ભરતી: (૨)

ઉચ્ચ ગિરિશિખરની ભવ્ય પંક્તિ,

અહા ! ભવ્ય ગંભીરતા હૃદય ભરતી. ભવ્ય.

ધીને અધીન રહી સર્વ અર્પણ કરે,

આત્મ ચૈતન્ય આ વ્યક્તિ વ્યક્તિ;—

સરિત નિજ સ્નેહરસ, અનિલ પરિમલ, અને

પદ્મી કલરવ મધુર, નૃત્ય વેલી,

તરે સુમન સુંદર, ગિરિ ભવ્ય મૂર્તિ; (૨)

ખરમ રસ કંઈ રહે હૃદય રેલી,

પિતા ! હું દઉં દીન સર્વસ્વ અર્પી ! ભવ્ય.

રસિક

૩૧

પાછડી રાત

અંધાર થતું પાંતલું નભવિષે તારાં દ્યુતિ નીતેરી,

વીણા તાલ, મુંદંગ રાગ, તરોને કાને પડે આ ધડી;

રાત્રી આ જણણાટ જન્મ કરતી, વેગે છડી જાય છે,

નીદ્રાની મોઢી ખાંખમાં જન જ્યાં જાયે પ્રશાન્તિ વિષે.

મ. ન. દ્વિવેદી

૩૨

ચંદા

(વિષમ હરિગીત)

શાન્તિ. શીતળ વરશોને મુખમાં સૂવાહું રાત્રિયે,
 જે નદી, સરવર, અદ્રિતરવર, દિવસ તપિયાં હેમને,
 કુમુદિની કરમાઈ દિવસં થાકોને સૂઈ જતી,
 હેને જગાહુ કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી ૧

કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મહોટી. મેદિની,
 તેજસ્વી સૂર્ય પિતાઈ માહરા, હેમનાથી રાહું ખડોની,
 માત મહારી પૂજ્ય હેનો પ્રદક્ષિણા કરું ઉરથી,
 મુજ તાત તે પણ પૂજ્ય હેવા વન્દના કરું દૂરથી. ૨

નામ ચંદા મધુરું મહારું પાડયું મુજ માડિયે,
 ઘણી વેળ વિચરું જોલવા આ વ્યોમકેરી વાડીયે;
 માંહિ વહેતી વ્યોમગંગા દૂધ જેવી ઊજળી,
 ને ફૂલડાં ખીસ્યાં ફેપાનાં તે ગણતી કરું વળી. ૩

કરું બહીતી તાતથી, પણ માત મુજ મન ભાવતી-
 નિજ સંગ લેધ ધીમો ધીમો પ્રદક્ષિણા જ કરાવતી;
 બન્ધુ મહારો રાહુ તે ઊડ્યો કુજન્દી ફૂંડો,
 કંઈ કોટી વેળ મુને કનડતો, એ અકારો થઈ પડ્યો. ૪

બહારય જાય પિતાઈ ત્યારે આંગણે રમું કોરથી,
 રૂપા અને હીરા તણી ગેદો લઈને દોડતી,—
 એક લઉં, ખીજી ઉછાળું, ત્રીજી શિર ઝીલું ધરી,
 વળી ફેંકી સઘળી વેગળી મારી ભણી નિરખું દરી. ૫

માગ્યું માત મહી કને, ને તાતની અનુમતિ લીધી
આ મૃગલું મહારું—પાપુ ! તહે હજી સુધા કેમ નથી પીધી ?—
સુધા પાતી એહને,—ભરો કુમ્ભ આપ્યો તાતજી—
રાખું ઉછંગ મહિં સદા હેને દદાપિ ન દઉં તજી. ૬

વાંકું વળિયું રમ્ય રીતે અણીવાળું નાવડું
માતાપિતાએ આપ્યું મુજને, કેદોં તે પર જઈ ચડું.
ચઢી મૂકું તરતું તે સ્વચ્છન્દ ચાલ્યું જાય ત્યાં,
ઉંડું ભૂંડું આકાશ કેરું જળ અમળ ફેલાય જ્યાં. ૭

ત્યાં ધને કો ઠામ વેરી જોણો રૂપેરી રેત્ય તે
લઉં ખેલવા લાંબાવોં કરને નાવડેયોં જતે જતે;—
ને બધી આ વેળ હરણું મહારું જે બહુ બહીકણું,
મુજ સોડચમાં સંતારી સૂતું, એ મુને રૂચે ધણું.— ૮

હેવોં મેઘનોં રેતોં સરસું નાવ મુજ ધસડાય જ્યાં,
મધુર, રસીલા, મન્દ, જીણા, સુન્દરા, સુર થાય ત્યાં:
માત્ર દિવ્યજનો મુણે એ મીઠું ગાન મનોહરું,
ને મુણે હરણું માહરું ને ઉંધ મીઠી લે ખરું. ૯

જોઈ હું મૃદુ ને મુવાળી સેજમાંથી જળતણી,
નાંખુ નજર જીણી શોધી સાગર અને સૂમિ ભણી,
રંગરાતું મુખડું મહારું કંઈ વિશાળું સિન્ધુમાં
ઘોષ કરી ચહું વ્યોમ, વળગ્યાં વાળયું જળગિન્દુડાં. ૧૦

મેઘ ખેલો મસ્તીખેરો મુજને રંજાડવા
કંઈ યુક્તિયો બહુવિધ કરે ભંગાણે સુખમાં પાડવા,
પણ હું તો હસતી રમંતી ફરું ઉપર નભવિશે,
ને એહ અસ્થિર મેહુલાયું કદોં ભરાઈ નવ રોસે. ૧૧

એ જ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદા લાડતો,
કા સમે નિજ સિંહાસને મુજને વળી બેસાડતો,
ને રુપેરી કોરચનો કમાલ ઘોળો દે કદી;
કદો પાથરે મૃદુ સેજ તે પર વળી હાણુભર રહું પડી. ૧૨

કા ઘડી વળો શામળો નિજ શાન્ન લેઈ તે વડે,
મારી ઝડપ રમતો રમતો મુખડું મુજ ઢાંડી દિયે;
ને ત્યાં અંખોડલો મુજ નય છૂટી તે સમે,
ને વાળ ચળકતા રુપેરી વિખરી યોગમ રમે. ૧૩

પૂર્ણ પામો વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતું પ્રેમથી;
તે સમે સિન્ધુ વિશાળું નિજ ઉર વિસ્તરે સ્વામો હથી;
ને કરતો મન્દ મન્દ ધુધાટ ભર આનન્દશું,
કેંકરી તરંગો મુજ ભણી ધામે ધામે નાયત શું! ૧૪

ભેટવા વિસ્તારો કરને બાથ બીડું માતને,
તે મુને મન્દ હસતો નિરખે પ્રેમભીનાં લોચને;
અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ધ્રુમતો તે,
સમર્પિ કેરી ગાડલી મુજ દષ્ટિ પડતાં ફોફો બને. ૧૫

નદીમાં સરવરોમાં, ને સિન્ધુમાં કદો નહાતો હું;
તે વેળ થોડા તારલાને સંગ મુજ લઈ જાતો હું,
ત્યાંહિ નાયું સ્વેર કરતી, વળી ડૂબકાં ખાતી હું,
ને મૃગલું મ્હારું તેહને એ નવલ જળ કદો પાતો હું. ૧૬

કદી જાયા પર્વતે ચઢો ટોચ પર જાલી રહું,
નીચે છિયાલી મ્હેં રુપેરી તેહ જનનમ નિરખું;
દષ્ટિ જાયા ફેંકું વળો જાડું ભૂંડું આકાશ જ્યાં,
શ્રી જોઈ વળો રમતો પવન વનવેલો સંગે રાસ ત્યાં. ૧૭

એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે - વિસ્તરી,
જેનાં શિખર પર હિમ નિરન્તર વાસ કરી રહે છે ઠરી,
નિજ તળે સુવિશાળ ખણ્ણ પડ્યો અલૌકિક તેહની,
વિધવિધ દિશાઓ ઊંચા નીચી ચાળચક્રે ફરી ઘણી, ૧૮

ને અનન્ત ગમેા જ વીની કાળ તહેમાં નિજ સ્થિતિ
નિશ્ચળ રહી, તે જોઈ કરતો હાસ કંઈ દબંગવળ અતિ,—
એલવો મ્હોટો મહીધર નભમહિં ધરતો રસે,
દબંગર શૂંગે, દર્પણે, પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે, ૧૯

કો સમે વળી મધ્ય નભમાં રહું ઊભી ઝમ્મતી,
નીચે સૈતાં જે ઝાડઝૂંડો ત્યાં નજર મુજ ધૂમતી;
મુજ કંઠે રુપેરી યુદ્ધાદાર શનરંજ ગૂંથી,
ત્યાં પડી, તે જોવા હું નાંખું દૃષ્ટિ જીર્ણા મથી મથી. ૨૦

પછી નીચે ઊતરું જ્યાં વ્યોમપૃથ્વી સુખ્યતાં,
ને તરુઘંટાખાકાં મહિં મુજ મ્હોળું મુખ ધરી ચંભુ ત્યાં.
પછી સિન્ધુકિનાર પર પળમાત્ર હું ઊભી રહી,
કરી ડોહકિયું ફરી એક વેળા, મૂક જળસેજે જમ. ૨૧

મેઘ નિજ અદ્ભુત સમે મુજને દમે વિખુટી કરી
માડીથકા ખાડુ વેળ. લગી આ વ્હાલસોલી દોકરી;
વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
તે વેળ કેવું પ્રજ્જ્વલ મુખ મુજ! ધરે શોભા સુન્દરી! ૨૨

કોઈ કોઈ સમે તથાપિ વિયોગઅવધિ અંદરે.
પાદપ્રહારે તોડી ધનપડ, પછી જનની મન્દિરે.
ડોહકિયાં કું જ્યાંહિં જ્યાંહિં પાડી બારી એમ મ્હોં,
ને માત મન્દિર મુકુટ રૂંકિયા મુખ નિરખવું ત્યાં ગમે. ૨૩

નહાનું મ્હોડું થાય વધુ મુજ, પણ નિરન્તર અમર હું,
ને જે સમે દેખાઈ નહિં તે સમે તાતની ગમ રહું;
એક ફેરી ફરી રહું માઠી પછાડી જ્યાહરે,
જઈ એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે. ૨૪

સલ્લૂં સન્ધ્યા સખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તેતણી.
મુજ હોડનામાં બેસીને જઈ કદી હું બની કની;—
મૃદુ પવનથી આંગણું વાળી સમારું સ્નેહથી,
વેચી કુસુમ નવરંગ હેમાં જીણુ જીણુ મેહથી. ૨૫

શાન્ત હેતું નિરખી મુખ મુજ સુખનદી નવ થોભતી,
નારંગી રંગે સાળૂં મુન્દર ખેરી સખી શી શોભતી!
ચકચકિત સાહુ ખેલ ચ્હોડયો તારલો સખી ભાળમાં
લાડતો અડકું એહને કદી આવી જઈ જાડુ વ્હાતમાં. ૨૬

હેવી હેવી રમત વિધવિધ સખી સંગ રમતો હું,
પણ ભેટવા આવે મુને એ ત્યાહરે ચમકી ગિહું,—
કેમકે રૂઝમેથી પેતી આવી કાળી રાક્ષસી—
મુઠ્ઠી રાત્રિ-હેણે દૂર સખિયો કોંધી કૂર વચે ધરી. ૨૭

ભાડો ગઈ મુજ સખી જીણી પાંખ નિજ જળકાવીને,
ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને;
રાખી દરમાં થોડી વેળા પછી મુને તે ગળો ગઇ,—
જાણે નહિં—હું અમર છું ને ગેડી મુજ મન્દિર જઇ! ૨૮

નરસિંહરાવ

સ્વર્ગીય ગાન

- હે પુત્રી કુંદરતની. ભલી ! માતા અહો આનંદની !
 હે દિવ્ય નારી દોરનારી સફળ સૃષ્ટિ વૃંદની !
 હે વિમળ મધુરા પ્રેમ કરી હેમ સંયોગી કહી !
 હે ગાન ! તારી સાનની રે કોણને ખુટી જતી ? ૧
- પ્રભુતા ખરી તું ધરની ! તારૂં રહસ્ય અગમ્ય છે !
 તુજ ભવ્યતા બ્રહ્માંડમાં ખૂરી પ્રતાપી રમ્ય છે !
 આજા ન કોઇ તુજ ઉઘાપે, તેજ એવું દૃષ્ટિમાં;
 સુજ આંગળી પર નાયતું રમતું દૌસે સૌ સૃષ્ટિમાં ! ૨
- આ ઉભય રતિ ને ચંદ્ર તો થઇ લીન તારી લેહમાં,
 આકાશમાં પૂમના ફરે છે નિત્ય નિર્મળ નેહમાં !
 તુજ મોહ દેડ અદશ્ય રહ્યો તેં મારિયો એવો અરે !
 અગણિત વર્ષ થયાં હજી, ફરતા નહીં અટકે ખરે ! ૩
- વર્ણો આ અસંખ્ય જ તારલા ને ગ્રહ દૌપે નભમાં ફરી;
 તે એકતાન બની રમે તુજ ધ્વનિ વિશે લગતી ધરી;
 નહિ કો ચળે તુમથી, મુણે રજની બધી સૌ ચક્રચક્રી,
 તે તૂજ હાલરડાં થકી દિવસે રોંઝી સૂએ નકી !! ૪
- રજની વિશે સૌ તારલા એ દેખતાં એકાંતમાં,
 તુજ શક્તિ કળવા ઉત્તરંગો ગમ્ય છે નભ પ્રાંતમાં !—
 તુજ કાવ્યપોથીતું હશે શું પાન આ ઉઘાડિયું,
 જેમાં પવિત્ર જ ઝલકતું ધ્વનિ-ચિત્ર આ તુજ પાડિયું !! ૫
- કે તૂજ મુખથી કે મધુર ધ્વનિબિંદુ ઝરતાં ઝડપીને,
 તેજસ્વી આ નભમાં જડયાં શું કામ દેવે તલપીને ?—
 એવા તરંગો આવી આ મુજ હૃદયને ઉછળાવતા,
 હે ગાન ! તો પણ ભર્મ તુજ ઉકેલવા નહિ કાવતા ! ૬

નેં કૈંક કવિવર જગતમાં ઉપજીવૌં ઉછેર્યાં અરે !
 ને તેમના હિરસ્વર્ગમાં સ્વર્ધાર તુજ રેડી ખરે;
 એ ધારના કિમરાયકી કિદ્દાર ફૂટી નીકળ્યા,
 જે જગતને તુજ મોહમાં ઘસડી પુંડે પથે પળ્યા ! ૭
 એ સર્વ કવિ, રવિને લગ્નવે નવલ દિન રચ્યો એહવો,
 હે ગાન ! ઘસડાઇ ગયા તુજ તાણમાં ભવના ભવો !
 નહિ પાર પામ્યા કોઇ તુજ, કે પામશે નહિ કો કદી !
 બલિદારી ત્હારી એવૌં ભારી, શું શકે જગ સૌ વદી ! ૮
 આ જગતમાં દુઃખ શોકની નદીઓ ભરાઈ ઉભાય છે,
 તેના તરંગો આવૌં આ મુજ હૃદયતટ અથડાય છે,
 ને વેળ તો હે ગાન ! તુજ ઊંડા ધ્વનિ મુજ કાનમાં
 કિતરી લડાવી તરંગ એ, ઉર રીઝવી તુજ જ્ઞાનમાં ! ૯
 છે તુજ અઘૌઠિક શક્તિ એવી, ઠામ ઠામે વ્યાપતી,
 મુજ સ્મરણ વિદ્યુત માત્ર જન દુઃખ તિમિર તોડે કાપતી !
 જન આત્મપર તુજ શીતળ છાયા છે સદા પથરાયલી,
 તો દેહ બંધ રહી શકે આ આત્મ તુજ આશે ભલી ! ! ૧૦
 ને પારણામાં ઝૂલતું બાળક ન જગને જાણતું,
 લસતું શુલાળી હોડપર દીસે અકારણ આણતું,
 તે આત્મ તેનો મધુર ત્હારા સ્વર સૂણીને રીઝતો,
 કૈં આશ મધુરી ભાવિકેરી તુજ કૃપાથી સિંચતો ! ! ૧૧
 હે ગાન ! તુજ ઝીણા સ્વરો જે આજ નહિ સૂણિયે અમે,
 તે કોઈ વધુ દૌપતા દિને સૂણીશું વધુ રસથી શમે:
 તુજ ધ્વનિ જ અહિંથી માર્ગ અમને સ્વર્ગનો દેખાડશે,
 ને ત્યાં સદાય અનંત નિજ રસ રેલ માંહિં રમાડશે ! ૧૨
 આ સિંધુના ઘોંઘાટમાં કે પવનની મૃદુ ચાલમાં,
 ઊંડા અનંતાકાશમાં કે પૃથ્વીમાં, પાતાળમાં,—

જ્યાં જોઈ ત્યાં હે ગાન ! તુજ અસ્તિત્વ તો મુજને મળે,
 સૌ જગતને તું રીઝવે તુજ. સર્વવ્યાપકતા-બળે ! ૧૩
 હે ગાન ! હું આ જગતમાં ભૂખ્યો છું તુજ આશીર્વાદ,
 તું તે : અરે છે સત્ય શ્વાસ જ સર્વવ્યાપક ઈશનો !
 તો તુજવિના આ સૃષ્ટિ કેરી કાય કયમ નીભી શકે ?-
 નિશદિન મને તું કર જૂલો તો દિવ્ય તારે હિંચકે ! ૧૪
 રે તારલા તુજ ધ્વનિ વિશે આ ધ્યાન નિજ પ્રોધ રહ્યા,
 ને એક તાન બની સહ જયમ લીન આ તુજમાં થયા,
 હા, ત્યમ નિમગ્ન રહીજ, હે સ્વર્ગીય ગાન ! તણાઈ હું,
 તુજ મધુર ધ્વનિના સ્વપ્નમાં આ જગતમાં સરા જાઉં હું ! ૧૫

અખરદાર

૩૪

રમ્ય રજની

(ગરબી)

કેવી ફરવા નીકળી આજ, રમ્ય રૂડી રજની !
 શા શોભે સુંદર સાજ ! વ્હાલી જો સજની !-
 થનથન કરતી, પગલાં ભરતી, લટકો લેતી જાય રે;
 એનાં આ શુભ નખરાં જોવા મ્હાઈ મન બહુ થાય !-
 રમ્ય રૂડી રજની ! ૧
 કેવી આ તારક મોતીની ગુંથી ચોટલે માળા રે !
 જેથી શા એના ઝગઝગતા આ અસમાની વાળ !-
 રમ્ય રૂડી રજની ! ૨
 આંલો ખૂબ કપાળે દીપી નાખે સ્થિર પ્રકાશ રે;
 એ અમૃત મુજ આંખે પીવા ઉરમાં રાખું આશ !-
 રમ્ય રૂડી રજની, ૩

શાંત સરેવરમાં સૂવાડયા તારા ઊંડા છેક રે,
જ્યાં રજનીની ચુંદરતાનું સ્વપ્નું જોય દરેક !!!-

રમ્ય રૂડી રજની. ૪

ઝીણા ઘેરે સાગું પહેરી, નિહર જતી સૌ હામ રે;
વને વિચરતી, શહેરે ફરતી, શરતી સ્થળે તમામ !-

રમ્ય રૂડી રજની ! ૫

ઓ રજની ! આ તારા તુજને ઉમંગથી શી જોય રે !
નું-મુગ્ધાની મધુરી લેહે જો મલકાઇ મ્હોય !!!-

રમ્ય રૂડી રજની ! ૬

હું પણ તારે એક થવાને ઇચ્છું છું બહુ ઉર રે;
તુજને જોથી પ્રેમે નિત્યે જોઇ રહું હું પૂર !-

રમ્ય રૂડી રજની ! ૭

સાગર કૂદે, પૂર્વત ઊડે, નદી ધસે ધરો પ્રેમ રે !
એ સૌ તુજને મળવા તલપે, હું પણ ચાહું ન કેમ !-

રમ્ય રૂડી રજની ! ૮

રજની ! તુજ પ્રેમે ભિન્નમ્, અદલ હું માણું એજ રે;
તુજ ઊંડાં શાંતિ-હૃદયે મુજ થજો સદાની એજ !!!-

રમ્ય રૂડી રજની ! ૯

ખખરદાર

૩૫

તારક નિશા

(તોટક)

સમિ-સાંજ વિશે નભ જંગલમાં.

યુગ તારકનું નીકળ્યું રમવા;

નભ શાંત, નિશા પણ શાંત દીડી,

કરવા મરજી કંઈ ગોઈ મીડી.

૧

મલકે મુખડાં મૂઢ હાસ મહીં,
 પલકે નયનો સુકટાક્ષ મહીં;
 કર-રશ્મિ પરસ્પર આ ગુંથતાં,
 નિરખું તદ્દપિ વિખુટાં વિખુટાં. ૨
 હમણાં દ્રવીને દઢ આલિંગશે!
 હમણાંજ વિરોપણ અંક વિશે!
 હમણાં કરમાં કર જાલી વળી,
 લટકે રમશે, ફરશે ઝુદડી! ૩
 નિરખું નિરખું શરૂ રાસ થતાં,
 નિરખું શશિ-રાણી સિંહાસનમાં;
 નિરખું યુગલો નવલાં નવલાં,
 જયમ એકલ યુગ્મ અનેક થયાં! ૪
 યુગલો યુગલો ઝુદડી ફરતાં,
 કર ગુથી પરસ્પર નીસરતાં;
 ઉદ્ધિ ઘૂંચવેછ મદંગ મીઠાં,
 પુરતો સુર કંઈક અનિલ મીઠા. ૫
 ગિરિરાજ જીવે મુખ્ય શ્રંગ ઉચે,
 સરિતા થઈ શાંત હિંચે જ હિંચે;
 કર પદ્મવને ઝુલવી ઝુલવી
 સ્તુતિ ગાન તરૂં કરતાં ઝુલવી. ૬
 નિરખી નિરખી શશિ-રાણી હસે.
 હસતી હસતી ગગને વિલસે:
 વિલસે વિલસે સરતાં સરતાં,
 સહ તારકે ઝુંડ દિસે ફરતાં! ૭

૩૬

મત્સ્યાવતાર

(મંદાકાંતા ૭૬)

૧

પ્રાતઃકાળે ઉદયિ ભગવાન શ્રી વિવસ્વાન પ્રવર્ષે
રંગે રમ્યે કનક કિરણો પૂર્ણભાંગ્ય હર્ષે !
પ્હોળા ઘોળા પટથિ, તટથી, પ્રસ્ખલંતી હસંતી
રાયે નાયે તરલ જલથી જનહરી અન્વલંતી !

૨

અંગે અંગે વિભુતિ ચરચી દિવ્ય ભાળે વિશાળે,—
બાંધી મંત્રે શુચિ રૂચિ શિખા,—આયમી પુણ્યકાળે,—
પ્રાણાયામે વિધિ સદ કરી—અંજળિ હસ્ત મોહે,
જંગોત્સંગે ઋષિ યજનમાં માનવી મૂર્તિ મોહે !

૩

યજ્ઞે યાગે, જપથિ, તપથી, ઇષ્ટિથી, ધર્મ, ધ્યાને
યુદ્ધે શુદ્ધે, વિજય, અભયે, રક્ષણે, દાન, માને,
કલ્યાણી, શ્રી, શુચિ રૂચિ, મૂર્તિ ધર્મ મૂર્તિ વિરાગે;
વિશ્વે વંદ્ય વ્રતધર મનુ શ્રેષ્ઠ રાજર્ષિ રાજે.

૪

દેવોની ના સ્થિતિ, સરજતા ! દૈત્યના દોર આગે—
આર્યોની ના ગતિ ! તરળતા ! દસ્યુનાં દંગ જાળે—
પીડા, બાધા સકળ જગતે સાધુને પુણ્ય-નાશે !
ભૂમી ભારે સહન શું કરે ? ગાય હાયે શું ત્રાસે ! ? !

૫

દેવા અર્થે વિમળ જળ લે અંજળિ માંદિ જરે
રૂપાણું શું તહિં તરડે મીન નાજૂક તેવે !

દીના વાણી “ નૃપતિ શરણે પાહિ માં ” એમ બોલે
માએ ના એ તલસિ કળશે, ના સરે ના નદીએ !

૬

સિંદુ બિંદુ સમ, નહિ પડ્યો એ પુરે મૂકતાં ત્યાં !
હાયાં જાવું કહિં નૃપ ચિતે રક્ષું આ મત્સ્ય શામાં ?
દૈવી વાણી “ જગતિ પ્રત્યે પામશે સદા નાશ ”
એ ક્યાં ? મીને “ મનુ તરણિ એ માત્ર તારે સમાસ ” !!!

૭

બારે મેઘો મદ્યી ઉલટ્યા ગર્જના ઘોર સાથે,
ગર્વે સર્વે મરત ધ્રુવે, ખીજતી વીજ વ્રાતે.
ઝાડો પ્લાડો ઉખડિ પાડ્યાં રાજમાં સેજભેજ,
ઘેવા લાગી ઉલટિ નદિયો ઘેલિ શી રેલ છેલ ! !

૮

ધર્તી દ્રુજે કડ કડ પડી શટતી જવાળ મુખી
રેસે રેસે અનળ રસ ત્યાં હામ હામે શિ લૂખી !
ધૂમે ઘેસો ઉદધિ અવજો લોહના લોહ રમે
ભોજાં ઉચે ઉઠી ગગનમાં થંભના થંભ ઝુમે !

૯

કલ્પાંતે એ દ્વિદશ રવિ એ પૂર્ણ તાપે તપ્યા છે !
ભૂમિ વ્યોમે પશુ ખગજનો અંતરિક્ષે ખર્યા છે !
હાહાકારે, કર્ણ રુદને, ત્રાહિ ત્રાહિ પુકારે
પાંપે વ્યાપે, કરણિ ઉગતાં કોણ આવેય આરિ ?

૧૦

જ્યાં ત્યાં જોતાં જળ જળ જળ વ્યોમમાં ભોમ માંહે !
હૂખ્યા મહેલો તરંગિરિ હૂખ્યાં સૌ હૂખ્યાં એકશાં એ
આ શું નાચે કરતું પુદ્ગી સિંદુમાં બિંદુ રમ્ય ?
નોકા ન્હાતી મનુ મુનિ ભરી મીન શૃંગે અગમ્ય !

૧૧

અનુષ્ટુપ છંદ.

ધન્ય એ વેદ માતાત્મ્ય ધન્ય ધર્માવલંબન !
બ્રહ્મચર્ય ના જોતો વેદ શ્રી મનુ-રાજનો. !!

૩૭

મિત્ર વાજસુરને—

x

x

x

x

મે ની જોતાં વાટ કિનારો ઉઠી ગયો
પણ ના લીલી ખાત ત્હારી દેખું—વાજસુર !
ખીજાને મે આજ સચરાચર જામી પડ્યો,
પણ ચાતકની જાત તરસી-મેઘલ-વાજસુર !
રવાતું ગોતે છીપ ખીજો મે ખપતો નહી
ખપતો એજ અદીક રાખીશ કાં તું ! વાજસુર !
અણખપીઆંની જાત ઝાઝી જગમાં સામટી
જેથી ફરતી આંખ તે મે આધો—વાજસુર !
હવન કંઈ કે હોમ ? હજોણી જોશું ફરી
પણ તુજ સામે જોમ શું પામરું. ?—વાજસુર !
દેખાડીશ દુકાળ ! ઘે'શું પીતે જીવશું
જપશું ત્હારી માળ તો એ ! આપા—વાજસુર !
ના છે કાંઈ ખેડ મેઘલજી ! અમલોકની !
રહોયે ત્હારી મ્હેર લીલા લેરજ—વાજસુર !
અળગડીએ તું આવ આજ-કાલ ફરમાં હવે
મન-ખેતર સોસાય તું વિણ મેઘલ—વાજસુર !

કલાપી

૩૮

મહેમાનોને સંબોધન

(ઓધવજના સંદેશાની ગરબીનો ઢાળ)

મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
 તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુલાય જો !
 કરજો માફ હજારો પાપર પાપ જો—
 દિનચર્યામાં, પ્રભુ પાસે પણ થાય જો !

મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

ઉન્નત ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તમે :
 ઉતર્યા રંક ધરે શો પુણ્ય પ્રભાવ જો !
 શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડી !
 લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો લ્હાવ જો !
 મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

મણિશંકર

૩૯

મિત્રનો વિરહ

તે મુજ મિત્ર ગયો તદનંતર, અંતર દુઃખ નિરંતર આવે;
 જાતું રહું સુખ તો શત જોજન, ભોજન ભાવ ભણે નવ ભાવે;
 તેની છાંય તરે નજરે, કદિ એક કલાક ન છેડે છુપાવે;
 કષ્ટ કથા દવપત્ત કહે, કહું કોણ કને દુઃખ કોણ કપાવે.

x

x

x

તે ગુણુતો કવિતા મુજ તેથી દિશે કવિતા કવતાં સુખ દેતી;
 આદર અન્ય કરે ન કરે પણ, લાયક કીમત ત્યાં થકી લેતી;

મેંઘીં હતી મણિ માણકથી, રખડાતીં થઇ રસતા તણી રેતી;
શી કવિતા દલપત કહે કવું, કાર્ણસ ગ્નણ વિનાનીં રજેતી.

x

x

x

રે પ્રિય કાર્ણસ ને ફરીથી મળ, સારીં કરી કવિતા સંભળાવું;
રતેલ વધારું શૃંગાર રસે હલ, હાસ્ય રસે ખુખ ખૂખ હસાવું;
વીરરસે વર્ણી વલ્લભ વીર, શરીર વિષે અતિ શૂર ચઢાવું;
કદરદાર ઉદાર વિના, દલપત કહે ગુણ ક્યાં દરશાવું.

દલપતરામ

૪૦

ખેતી

(સર્વૈયા)

x

x

x

પુરાણ પૂર્વજ હતા ત્હમારા વનવાસી, કૃષિ કરનારા,
ઢોર ઉપર મમતા ધરનારા, કાણુ નિયમમાં પગનારા,
બાલક મહારાં. ૧

દેશ છુટ્યા, બહુ રાજ્યો સ્થાપ્યાં,—ધર્મ કળા ને વ્યાપાર,
શાસ્ત્ર શિલ્પશી હુતર નીતિ, કહો ન શું ઉતર્યા પાર!
બાલક મહારાં. ૨

જંગલ ભેટાં, પશુઓ રાની પાળ્યાં કંઈ કંઈને માર્યા,
અનાર્થ નરપશુ અમંખ્ય ટોળાં પવિત્ર સ્પર્શે ઉદ્ધાર્યા;
બાલક મહારાં. ૩

૨

નર હૃદયે સુર ને દાનવનાં સૈન્ય ઉભય વસતાં સાથે;
દાનવ સૈન્ય હણી સુર પોપી પૌરુષજ્યોતિ ધરી માથે;
બાલક મહારાં. ૪

એહં જ્યોતિના બની ઉપાસક બોધક ધર્યા નિહર જંગમાં,
ખાળી શક્યું નહિ કોઇ એમને,—વધાવનાં સહકો પગલાં !

બાલક મહારાં. ૫

મહને મુકાવી પશુ અનાર્થ વિપિતો તમ ઘેર અધર્મોથી,
ધર્યા મુકાવા ખંડ અન્ય,—અટક્યા કેવલ જ્યાં ધરા ખુટી !

બાલક મહારાં. ૬

૩

અમિત થયા, કંઈ લોહી ધસાયું, તિમિરજૂથ ત્યાં આગ્યું ચહી,
મથ્યા બહુ, અર્ધું ખેસાડ્યું, ઉપર આણુ નિજ કરી ખરી,

બાલક મહારાં. ૭

પણ એ અર્ધા આર્થ રજપુતો પુરા આર્થ જ્યાં થયા નહીં,
વળી તિમિરદલ ઉતર્યું ત્યાં તો, આબ તુટ્યું, ગદ્ય જ્યોતિ શમી !

બાલક મહારાં. ૮

એહ જ્યોતિ પ્રકટાવે! પાછી, એ પૌરુષ વર્તાવે ફરી,
કુદરતપ્રીત ફરી આદરતાં નવીન યુગ ઉગશે જલ્દી;

બાલક મહારાં. ૯

૪

દુકાળ ઉપરાગિપર આવે છળશે નહિ તેથી જ જરા,
મહારાં બાળક, તમ માટે છે મુજ ધાવણના અખુટ ઝરા !

બાલક મહારાં, ૧૦

પણ અક્લવાળા તે આર્યો, મુજ બાલક તે તે જ ખરા,
બિન અક્લવાળા તે મહારા અણુ માનીતા પુત્ર દર્યા,

બાલક મહારાં. ૧૧

સમય વિચારો, સમય મુધારો, સમય વિશે સાવધ વર્તો,
'ઉત્તમ ખેતી' સૂત્ર તહમાં પુરાણ પાછું ઉરે ધરો,

બાલક મહારાં. ૧૨

૫

નવે ખંડની દેવીઓમાં બ્રહ્માએ હું પ્રથમ થી,
સૌના બચપણની હું સાક્ષી, મુજ બચપણમાં હું જ છી,

બાલક મહારાં. ૧૩

ભૂતકાળ પૂરો મહેં દીકો, ભવિષ્યમાં મુજ નજર તોણી,
માટે કહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ બનો સમય જાણી,

બાલક મહારાં. ૧૪

કોટિ તણી સંખ્યાથી જોજો ફેકટ ગર્વ ન ધરશો, બાળ,
મ્હને નવત્સી પવત્સોથી કરશો મા આખર બે હાલ,

બાલક મહારાં. ૧૫

૬

૬

શહેરો ને શહેરી રોગો ને કંતાએલાં શહેરી તન,
હુંકાં જીવન, નિર્બલ કલુપિત શિથિલ બોંચારાં શહેરી મન,

બાલક મહારાં. ૧૬

શહેરી ગરીબી, શહેરી સુસ્તી, વ્યર્થ શહેર તણી જાંજળ,
શહેરી પાપો, શહેરો જુહાણાં શહેર તણા કલહો કંગાળ,

બાલક મહારાં. ૧૭

એ સૌ આવશ્યોતે તોડો, એ માયાને પરી કરો,
હિત ને હિતનાં સાધન શાશ્વત સ્વચ્છ લોચને ઉરે ધરો,

બાલક મહારાં. ૧૮

૭

વનો વસાવો, ખેડો ખેતર, રચો વાડિયો. પશુ પાળો,
ખાતર બીજ ઋતુ ચારા ધરતીના લેહ મુરો ન્હાળો,

બાલક મહારાં. ૧૯

નદિયો સાંધો, કૂચો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિથ કરો,
જલમાં સ્થલ, સ્થલમાં જલ આણો, કુદરત નાથી મિત્ર કરો,

બાલક મહારાં. ૨૦

નીકો ખોદો, બન્ધો બાંધો, આગ વીજ ને રસાયનો,
ખનિજ સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરી ખપમાં આણો,

બાલક મહારાં. ૨૧

૮

એ વનવાસ વિશે ઊછરતાં, દૂધમલ્લ તલમારાં આજ,
નદી વ્યાધતી હૃદયે પાછાં, નહીં એમને છજશે વ્યાજ,

બાલક મહારાં. ૨૨

ઘોઘ કુદી એ હસશે સામાં, નદીપૂર તરી ઊતરશે,
ખરે અપોરે જોજન ખેતર લણી કચ્છસલાં ઢગ રચશે,

બાલક મહારાં. ૨૩

જોખનપૂર વિશે એ આર્યો નિરખી જગ વિસ્મિત બનશે,
ભસ્મ થશે કલિયુગ આ ખંડે, નવીન યુગ વર્તી રહેશે,

બાલક મહારાં. ૨૪

૯

એ ખેતીના વિરામકાલે, રાતે ઉડુગણ નીરખતાં,
દિવસે કુદરતલીલા પીતાં, દોર બ્યહાં વિખરે ચરતાં,

બાલક મહારાં. ૨૫

વેદ નીતિ ને કલા પુરાણો ધર્મ દિલસુદી વિશે ત્યાં,
તર્ક ઘોડલા દોડી રહેશે, ઉપનિષદો અવતરશે હાં,

બાલક મહારાં. ૨૬

ઋષિઓ દૃષ્ટાઓ અવતારો, પૌરુષ, જય, આત્મા સ્વાયત્ત,
પ્રકટ થશે એ વનવાસે સૌ સાત્ત્વિક ખરકત ઈશ્વરદત્ત,

બાલક મહારાં. ૨૭

બલવંતરાય

૪૧

રાંગરતું ખેતર

ક્યારે ક્યારે જલ ભર્યું, જલ પર ઝવારા ઝોલાં ખાય;
 ચંડોળ આકાશથી ઉતર્યું, કણ ખાતું ખાતું મલી ગાય.
 ચિયો ચિયો ચિંચવો ચવે, ને કરે કોયલ શું વાત;
 ધીરા વાયુ વાય તે, જાણે મારા ખેતર દસે પ્રભાત.
 દરિયાળા સર્જોઓ નમે, ને ઉપર કેશર વરણાં ફૂલ;
 દાથી શા ડોસે આજના, તેની લીલી પીળા ઢળી બૂલ.
 નહાનાલાલ

૪૨

ગામડાંમાં સાંજની સોલા

ગરબી.

સાંજની શોભા નો રળિયામણી;
 હારે હોંગજોડિયાં નરતાં તેજ ચિંજની-હોછરે-સાંજની ૧
 હારે જાવળ ઝાડિમાંથી મૂર્ચ-અસ્ત જોઈને;
 હારે સિંદુર રંગથી ન કેમ રહ્યું મોહિત-હોછરે-સાંજની ૨
 હારે રૂપાં ખેતરો ખુલાં તે પાસ તેડતાં;
 હારે રંગિન જાવળો તે આંખમાં રંગ ખેલતાં-હોછરે-સાંજની ૩
 હારે ગયો મૂર્ચ કે વધ્યો જ ચંદ્ર તેજમાં;
 હારે સાથ દીસતો તે શુક્ર વળી રહેજમાં-હોછરે-સાંજની ૪
 હારે વરસ ખેતું જાળક ઝોક ભરવાડનું;
 હારે ખેતી ફૂંકતું હતું તે ઘાસ વાડનું-હોછરે-સાંજની ૫
 હારે ભરવાડણી આવી પછી નહાં ઝોકડું;
 હારે માથે માટિનાં વાસણ ખાંધે ઝોકડું-હોછરે-સાંજની ૬
 હારે લીલા બહુ મચી વિશાળ ગામ ગોંઠે;
 હારે જોયું નમદે ટકાનું નબૂવડે-હોછરે-સાંજની ૭
 નર્મદાશંકર

૪૩

મદૂલી

(“ કાનુડો ન જાણે મારી પીડ ” મીરાંના એ લજ્જતની ધૂનમાં.)

મદૂલી મગ્નની પેલે તીર; સંતો બહાલાં !

અનેરી અમારી એ લગીર ! દુવ.

વૃક્ષો વેલડિયોવાળાં; કુમળાં ફળપ્રલ રસાળાં;

લધ જાઓ લહાણાં એ લગીર ! સન્તો.

મનની કંઈ મોજ મળજો; રસિયાં ઉરનો કંઈ લહાવો,

લેવાને આવજો લગીર ! સન્તો.

સામે સંસારી વિલસે વચ્ચે જીવન સરિતા વહે;

રેલવિગે ત્યાં રસરંગ લગીર ! સન્તો.

ઉડવાય સફર સહિયારી-સુખદુઃખની કંથા ધારી;

આનન્દ ઝોર એ લગીર ! સન્તો.

લગની રહેવા સહાવાની; ગીતડાં પ્રભુનાં ગાવાની,

લાગે તે આવજો લગીર ! સન્તો.

લલિત

૪૪

ગ્રામ્ય જીવન

(લાવણી.)

(ધન્ય હો ધન્યજ પુણ્ય પ્રદેશ-એ રાહ.)

રમ્ય એ જીવન ગ્રામ્ય રસાળ, સત્વસોહંતું વિમળ વિશાળ;

સ્વર્ગ તણી સેવે જ્યાં શુચિતા, બહુ વિધ માનવજાળ.

સત્વસોહંતું વિમળ વિશાળ રમ્ય એં ટેક.

ગૃહો નાણુકેની વાંકી હાર,

સ્વચ્છ શેરી ને ન્હાનાં દ્વાર;

બાળ રવિનો દરતાં સહાર,
સ્વચ્છ આંગણનો વધુ વિસ્તાર.

અણુભ્રોએ ન્યાં અનિલ અદર્શિય, વન સુરભિભર વાય;
સમય સમય સંભાર્જન કરતો, મન મટ્ટી મલકાય.

અપતિ અમર તણું આરોગ્ય,
શૈત્યનો સેવી શુચિ સંયોગ. રમ્ય૦

ધરોધર ગાય તણાં લધુ ગોણ,
વત્સનો મદ મધુરો શોર;
રસેલાં ગોમયથી ધર ચોદ,
દીપે તુલસીતર દેરા ચોદ.

અર્ધક સમ દસતાં આંગણમાં ફૂલ બર્ષા લંધુ આર,
વિધ વિધ વેલ્ય થટ્ટી છવરાતી વૃક્ષલતાની વાર.

શીત હાયામાં બાળક વૃદ્ધ,
કીડતાં દેતાં અતિ આનંદ. રમ્ય૦

સ્વચ્છ પાદર ને સરિતા તીર,
નિર્મળાં ખળખળ વહેતાં નીર;
હોદતાં કુતુહલથી તૃણબાળ,
ધ્યાનમાં મસ્ત બગેલી દાર.

નિર્ભય થઈ જલપાન કરે ન્યાં, દરિયુ તણો સમુદાય,
ટહુકે મોર કળા ધરી ફેદે, પિંદ પંચમ સુર ગાય.

ગોંદરે જોડીન સોદાય,
વાંસળી ગોપ મનોદર વાય. રમ્ય૦

હિપાનો ચોદ ચડે ચળકાર,
સૂચવે કુકુટ નવલ પ્રભાત;

દધિ મંથનના ધરધર ઘોષ,

અજાણ્ય યુવતીને હૈયે હેંશ.

મંથનનો કર દંડ ગ્રહીને શિશુ માગે નવનીત,
હસતી જનની દૂર હડાવે, પ્રકટે અંતર પ્રીત.

વૃદ્ધ માખાપ હસંતીતીર,

શેકતાં બાળક શીત શરીર.

૨૫૦

સાંજરે ગોધન આવે ઘેર,

ચહે ગોરજ બીડી ચોમેર;

ધૂલિધૂસર ઓપે આકાશ,

હઠે વ્રજગોકુળનો આભાસ.

પુણ્ય પુરોતન આર્યાજીવનનો અણબાધ્યો ઈતિહાસ,

ચાર ચાંદનીમાં ઉચરતી રમણી ખેલે રાસ.

પ્રણયના ગાતી કૈંક પ્રસંગ,

સુંદરી સર્વ મળીને સંગ.

૨૫૦

વીરના વિક્રમ કેરી વાત;

સનાતન સત્ય તણા સિદ્ધાન્ત;

આગલા અનુભવ કેરી યાદ,

પૂર્વનો વિમળ નિવૃત્તિ વાદ.

શાંત શર્વરીમાં સહુ પુરૂષો, ચર્ચે મળીને ચોક;

શાણુરૂપર્શ વ્હોણોં રત્નો શા શબ્દ તણા બહુ ચોક.

પામતા પળપળ પુણ્ય પ્રકાશ,

અનુભવે વાણી વિપિનવિલાસ!

૨૫૦

એક કુળ કેરાં બાળ સમાન,

ભેદનું સહજ ભૂલીને ભાન;

અઢારે વર્ણ કરે વ્યવહાર,

રોહનો સેવે સાક્ષાત્કાર.

જન ભૂખ્યા જનનો જ્યાં પામે અતિથિ ઉરસત્કાર,
અમર તણું જીવન અનુભવતાં, વીસરે નિજ પરિવાર.

પ્રભુ સમ પતિ ગૃહમાં પૂજાય,
કૈંક માનસના કાટ ધસાય. રમ્ય૦

વિશ્વના વિધવિધ દુષ્ટ વિકાર,
ભરેલો ભયથી જીતો ભાર;
સ્વાર્થનો ઝેરી ઉજી સમીર,
નહિ પામે અવકાશ લગીર.

જગકાસાર વિષે પંકજ શાં અણુદૂખ્યાં એકાંત,
વિકસિત હૃદય રમે રસસિન્ધ્યાં ડોલતાં દિનરાત.

મોક્ષનું માનવ દુર્લભ ધામ,
રહો એ અમર અમાઈ ગ્રામ. રમ્ય૦

દા. ખુ. ખોટા દંડર

૪૫

ગોપલીલા

સીમનાં સરવરિયાંના ઉરમાં કમલો વિરમ્યાં,
થાક્યો સુરજ અસ્તાચન્નને અંક લપાય;
ગાયર ધૂમતાં વેગે દત્ત ઉગ્યો ને આયમ્યો,
ધણુલઈ ગોપ તપ્યો-થાક્યો આંગણદિશ જાય;

અનિમિષ આંખે આંગણુ વાટ જીએ ગોવાલણી,

રાયકો રસે ભર્યો મુખ છેડે ચતરંગ વાંસળી,
ધંટડીઓ ઘેનુની પૂરે મહી રણકાર;

ગોરજ ગુલાલ ઘોળા ઉડે મારજ મોઢળી,
માળામણી વળે પંખી મીઠડે ટહકાર;
ધણુની ધડકતે ઉર વાટ જુએ ગોવાલણી.

લીલુડાં ધાસ ચરી ધણુ વાગોળે ને વિચરે,
ચિત્ત ચમ્પાતો સીમનો શીતળ વાયુ વાય;
ચાક્યા ઉતાવળા ચરણો રાયકાના ઉપડે,
કંધે કડિયાળી નક્કર શી હાંગ સુહાય !
હહોવા હૃદયલડાં ધર વાટ જુએ ગોવાલણી.

આવ્યો આવ્યો રણુજ્વેદાશો આંગણુ રાયકો,
ધેનું ખડી નિરાંતે ધાસ ભરેલ ગમાન;
ખારસાં ભર્યા તપેલે ગોવાલણુ નીર પાય ત્યાં,
ગડાકુ ભરી રાયકો કરતો હૃકલાપાન;
શ્રમ ઉતારે ફેંકી મિક્કી નજર ગોવાલણી.

હૃદયં હહોવાયાં ને ઉવડયાં ગોરસ માટલાં,
હરખાતાં હૈયાં છોર રાંધણીએ ભય;
હળીમળી આરોગે સૌ તાબાં હૃદ્ય ને રેટલા,
ઘૂંટડા ગગતાં કંઈ કંઈ વિનોદ વાતો થાય;
એ તો સમજે છાનાં ગોપ અને ગોવાલણી.

પરવાર્યા વાયુથી, ભોંય ઢળાયા ખાટલો,
મધ્યે લખલખતા સગડીમાં શા અંગાર !
ઘડી બે મંજરા લંછ બોલે હરિ ભજનો ભલાં;
નિર્મળ કલ્લોલે ડોલે ડગમગ દિકપાલ !
માઝમરાત ગુન્નરે ગોપ-સુખી ગોવાલણી.

૪૬

ગુજરાતીનો વકીલ

સ્વદેશ સુધારવાની સભાનો હું સભાસદ,
સુખોદ્ધે સન્નતોના સાથમાં સામીલ છું;
ચોટામાં હુંટાણી મહારાણી ગુજરાતી વાણી,
જાણી તેનું દુઃખ ધણું દીલગીર દીલ છું;
હિંદી ને મરાઠી હાલ, પામી છે પ્રતાપ પ્રૌઢ,
સ્વદેશી શિથિલ રહી, તે દેખી શિથિલ છું;
કહે દલપતરામ રાજ અધિરાજ સુણો,
રૂઠી ગુજરાતી વાણી રાણીનો વકીલ છું.

દલપતરામ

૪૭

જૂનો ચાલ

ધૂડ કહે ધણો જૂનો ચોખો છે અમારો ચાલ,
ફનિયાંને જૂની રીત અમારે દેખાડવી;
સૃષ્ટિ સરળ્યાં પહેલે સમે ક્યાં મૂળ હોતો,
એ તો થયો નવો નવી રીત નહિ પાડવી;
હોય જાતે દલકા તે આધુનિક રીત રાખે,
ઉત્તમ જાતિ એ નવી રીતને નસાડવી;
જુઓ કેવી જગતમાં ઉત્તમ અમારી જાત,
દિવાકર દેખી નહિ આંખજ ઉઘાડવી.

દલપતરામ

૪૮

સાંબેલું બળવે તો હું બાણું કે તું શાણો છે

એક શરણાધવાળો સાત વર્ષ સુધી શીખી,
રાગ રાગણી વગાડવામાં વખણાણો છે;
એકનેજ બચું એવી ટેક છેક રાંખી, એક
શેકને રીઝાવી મોજ લેવાને મંડાણો છે;
કહે દલપત પછી બોલ્યો તે કંબુસ શેક,
ગાયક ન લાયક તું ફેગટ કુલાણો છે;
પોણું છે તે બોલ્યું તેમાં કરી તે શી ફારીગરી,
સાંબેલું બળવે તો હું બાણું કે તું શાણો છે.

દલપતરામ

૪૯

ઉંટ કહે—

ઉંટ કહે આ સમામાં, વાંકાં અંગવાળાં ભુંડાં,
ભૂતળમાં પક્ષીઓ ને પશુઓ અપાર છે;
બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાંકી
કૂતરાની પુછડીનો વાંકો વિસ્તાર છે;
વારણની સૂંઢ વાંકી, વાધના છે નખ વાંકા,
ભેંસને તો શિર વાંકાં શીંગડાંનો ભાર છે.
સાંભળી શિયાળ બોલ્યો, દાખે દલપતરામ;
અન્યનું તો એક વાંકું, આપનાં અઢાર છે.

દલપતરામ

૫૦

જનાવરની જન

(છયોકા ઘોળ.)

- જન જનાવરની મળી ॥ મેઘાડંબર ગાજે;
 બકરી બાઈનો બેટડો ॥ પરણે છે આજે; ૧
- ઢાલ નગારાં, ભેરને ॥ સૂર સરણાઈ તીણાં;
 સો સામેલા શાલિતા ॥ બેટા બેટી ઘેટીનાં. ૨
- હીક મળી હઠ લોકની ॥ જરા કામ ન હાલે;
 દોડે વરનો બાપ ત્યાં ॥ દડબડ દાઢીવાળો; ૪
- સાજનનું શું પૂછવું ॥ બકરે કરીં બેરે;
 લેગાં કર્યાં છે બાવથી ॥ મોટાં મોટાં ઢારે. ૪
- રાતા માતા આખલા ॥ રાખી. શિંગડાં સીધાં;
 આગળ માર્ગ મુકાવતા ॥ પદ પોલીસ લીધાં. ૫
- સાજને શ્રેષ્ઠ જિંટડા ॥ હીંડે ઉચી ઓડે;
 એનાં અરાડે વાંકડાં ॥ કામદારેની ગોડે. ૬
- હારમાં એક બે હાથોં છે ॥ મોટા દાંતજવાળા;
 નીચું ન્યાળોંને ડોલતા. ॥ હીંડે શેક શુંઢાળા. ૭
- હાથી ઘોડા તો છે ઘણા ॥ હાર રોકતા પાડા;
 કાળા કઢંગા ને ચયા ॥ બડ બાઈ જડ જડા. ૮
- આંખ ફાટી, છાતી નીસરી ॥ કરતા ખૂબ ખુખારા;
 હીંડે ઉછળતા ઘોડલા ॥ શાહજન યઈ સારા. ૯
- દદુઓ ટ્યુમચુ ચાલતાં ॥ પૂઠે ગરીબ ગધેડા;
 હાથ હાથ કરી હીંડતા ॥ ડીકાં વિના અતેડા. ૧૦
- હારોહાર હજારો આ ॥ માહે માહે લપાતા;
 કાણુ આવે કામળ ઓઢીને ॥ એતો ગાડર માતા. ૧૧

પીતરાઇઓ વહેવાઇના ॥ એને અક્લ ન કાઢી,
 આડા અવળા એકેકની ॥ પૂઠે જાય જો દોડી. ૧૨
 બકરા તો વરના બાપ છે ॥ હોય એનું શું લેખું!
 શું સાગર શીંગડાં તણે ॥ હું તે આજે આ દેખું? ૧૩
 વરને તે ઘોરો આવિયો ॥ વાજે વાગ્ગં વિલાતી;
 ભેર, ભૂંગળ, ને ઝંઝરી ॥ ભેશું ભરડતી જાતી. ૧૪
 વરરાજા જે માસનું ॥ બાળ જે જે કરતું,
 ઝડપાયું, ઝપ ઝોળીમાં ॥ મન મારીનું કરતું. ૧૫
 મંગળ બકરી માઇતો ॥ ગાય હરખી હરખી;
 જોડે જાંદરણી ઘણી ॥ કોડે જોવાજ સરખી. ૧૬
 બકરી બાઇ એ નાતની ॥ ને બીજી ઘણીઓ,
 આણી આડોશપાડોશણો ॥ બાઇપણી જેનપણીઓ. ૧૭
 ભેંસ, ભુંડણ, ને જાંટડી ॥ ઘેટી, ઘોડી, ગધેડી;
 ગાય, બિલાડી, ઉંદરડી ને ॥ એક કુતરીએ તેડી. ૧૮
 વાંદરીઓ નથી વીસર્યા ॥ દશ વીસ આ કૂદે!
 સાથે સામટાં ગાઇ સૌ ॥ સાતે સૂરને છૂંદે. ૧૯
 કોઇ જે જે કોઇ ભેં ભેં કરે ॥ કોઇ ભૂંડતી ભૂંડું;
 કોઇ ચુંચું મ્યાહું મ્યાહું કરે ॥ વેર વાળે કો કૂડું. ૨૦
 હુક હુક કરતી વાંદરી ॥ જો જો! નાચે છે કેવી!
 ધન ધન બકરી! ન કોઈની ॥ જન તારા તે જોવી! ૨૧
 ચારપગાંની જન આ ॥ જોડી જે પગાં સાડ;
 સમજે તો સાર નવલ બહુ ॥ નહિ તો હસવું તો વાડ! ૨૨

નવલરામ

૫૧

કાળ

કાળ કાળ કરે શું તું કાળ કાણે કર્યો કહે
 કાળ આવી ઉભો રે'શે નેડીને હાથ આગળે;
 કાળ વસ્તુ ઘડે ના ને વસ્તુ તે કાળ ફેરવે
 વસ્તુને સાધવી તેથી નિશ્ચયે એ વીરને મને.
 કાળને કે' કશી સત્તા? વસ્તુ સાપેક્ષ કાળ તે
 વસ્તુને ફેરવ્યા સાથે કાળ તો ફરતો જશે.
 ધર્મનું બળ જાણે તું? ધર્મ ધારણ સૃષ્ટિના!
 અનાદિ કાળના વીરો દેવને વળી દાનવો,
 દેવને દાનવોના જે સૃષ્ટા ઇશ મહેશ જ્યાં.
 દુબલું ધર્મ્ય યુધ્ધે તો કાળ કાણે વિશાતમાં!
 અધર્મને સ્વાર્થના ગ્રેયો ધર્મના કાળ ધાલતાં.
 પાપી પામર પ્રાણીઓ કાળ-આશ્રય ઝાલતા;
 ખરા વીર નરો પોતે કાળને ઉલટો કરે
 ધર્મની ખડ્ગધારે તે કાળને વેતરી રણે,
 પ્રાણને સ્વાર્થના યજ્ઞે રૂધિરે અંજળી ભરે
 આહુતિ યજ્ઞમાં હોમી કાળના કરતા કરે.

મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ

— ❦ —

૫૨

ત્રિકાળ દર્શન

દેવર્ષિ : જગતનું મહાભારત આજ ઉઘાડું,
 ને વાંચું મંહીથી ત્રિકાળનાં ત્રણ પર્વ.

આદર્શ વિશ્વદર્શનની સમાધિ,
ને ઉકેલું બ્રહ્માંડના પરમ ભેદ.

ગુફામાં આસન વાળી સમાધિ જમાવે છે.

ફાટો, ઓ ધરતીની ગુફાઓ !
યોગીના આદેશ છે,
પાડવો 'પુરાણજોગી ભૂત કાલને.

પૃથ્વીમાંથી ભૂતકાલ પધારે છે.

ભૂત કાલ : યોગીરાજ ! આદેશ.

દેવર્ષિ : બચ્ચા ! જગતની શી સેવા સાધી ?

ભૂતકાલ : : યોગીરાજ ! ઇતિહાસ મૂર્તિ છું,
સૃષ્ટિનું હું રમરણ છું,
માનવ કથાનું મહાકાવ્ય છું,
ચિત્રવિચિત્રનો ચોપડો છું.
મહાપુરુષોના અનુભવ છું, હાપણ છું.
ઉદાર દષ્ટિ છું, યોગીન્દ્ર !
અમૃત અક્ષરે લખું છું સત્કર્મો સાધુઓનાં,
બોધના શબ્દે આલેખું છું
જીવનભૂલો કે, અસાધુઓની.
ઢાંકેલા ધરા, ભયની ગુફાઓ
દાખવું છું પ્રવાસીઓને.
મનુષ્યના મનુષ્યત્વના
લખ્યા છે ચાર વેદ મહે,
ને મૂક્યા છે ચાર દિશાઓમાં.
દેવર્ષિ ! સૃષ્ટિનો સુંદર મહેલ છે,
એ મહેલનો હું વજ્ર પાયો છું;

બ્રહ્માંડ જેટલો પુરાણ,
તે બ્રહ્મ જેટલો અવિચળ.
'મહાર્ક નામ હવું'.

અન્તરધાન યાય છે.

દેવર્ષિ : થ'ભો, ઓ વાયુના વેગ !
યોગીના આદેશ છે,
પાકવો ચિરંજીવયોગી વર્તમાનને.

વાયુમાંથી વર્તમાન આવે છે.

વર્તમાન : યોગીરાજ ! આદેશ.

દેવર્ષિ : બચ્યા ! શું સાધે છે જગતનું હિત ?

વર્તમાન : : યોગીરાજ ! જીવન્મૂર્તિ છું,
જગતની ગતિ તે પ્રવૃત્તિ છું,
માનવ મહાકથાનો ચાલતો અધ્યાય છું,
ચિત્રવિચિત્રની ક્લમ છું,
દિવસને રાત્રિની પરંપરા,
અન્ધકાર તે પ્રકાશના પડછાય,
પાડું છું સૂક્ષ્મ તે સૂક્ષ્મમાં,
તીક્ષ્ણ દષ્ટિ છું, યોગીન્દ્ર !
માનવ જાતિનું મન છું.
પરકુમાવાસીના પાય છું,
સન્ત જનોની સુવાસ છું,
અસન્તોના ઓછાયા છું.
સન્જીવનનું છું મહાસંગીત.
યાત્રાળુઓ તો મ્હારે આબલાં છે.

નથી-નથી કે સત્ત્વ બ્રહ્માંડ ભરમાં;
 જે મ્હારે દોરે ન પારોવાયું હોય.
 દેવર્ષિ ! સૂષિતો મુન્દર મહેલ છે,
 એ મહેલનો હું કૂલ્યાગ છું;
 નવ રંગ કૂલડે શોભતો,
 અજબ વાસનાઓ ફેરતો.
 મ્હાફે નામ 'છે.'

અન્તરધાન થાય છે.

દેવર્ષિ : ઉઘડો, ઓ આભના પડદાઓ !
 યોગીના આદેશ છે,
 પાડવો અદ્ભુતયોગી ભવિષ્યને.

આકાશમાંથી ભવિષ્ય કાલ કતરે છે.

ભવિષ્ય : યોગીરાજ ! આદેશ.

દેવર્ષિ : ધન્યા ! શું કરીશ જગતનું કલ્યાણ ?

ભવિષ્ય : યોગીરાજ ! આદર્શમૂર્તિ છું,
 માનવી ને દેવની યે આશા છું,
 બ્રહ્માંડની હું કવિતા છું,
 પરબ્રહ્મની પ્રસન્નતા છું.
 બિર્ધ દષ્ટિ છું, યોગીન્દ્ર !
 સહુનું છું મહાઆદર્શણ,
 સ્વજનને શિખરે સૂર્ય સમેા વિરાજ
 મોકલું છું કિરણોના દોર
 માનવીને જાલી ઉચે મ્હડવાને કાળ.
 ઉત્સાહ છું અભિલાષ છું પ્રેરણા છું;
 કલ્પના છું અદ્ભુત અમૃતની.

ટેકા હું પડતાંનો,
 હિંદીપત્ર હું ચાક્યાનું.
 તીર્થ હું તીર્થગામીઓનું,
 મોક્ષ હું મુમુક્ષુઓનો.
 જગતની શક્યતાનો ભંડાર,
 વિશ્વના વિકાસનું કેન્દ્ર,
 મનુષ્યનું દિવ્ય લોચન હું.
 દેવર્ષિ ! સૃષ્ટિનો સુંદર મહેલ છે,
 એ મહેલનો મિનાર ને ધ્વજ હું;
 મદા આભથી યે ઉન્નત,
 ને અલ્પધામની દીવાદાંડી જેવો,
 મહાર્ નામ 'યશે'.

દેવર્ષિ : સ્મરણ, પ્રવૃત્તિ ને આદર્શ;
 ઇતિહાસ, પરદમ્મા ને મોક્ષ;
 ત્રણે કાલ સરજ્યા છે સરજનહારે
 અહાંડની ઉન્નતિને અર્થે.
 પડ્યા છે ભૂતકાલના હિમાદ્રિ,
 સમાધિસ્થ, અવિચલ, ને યોગમૂર્તિ;
 જન્મે છે ત્હેમાંથી વર્તમાન ગંગા,
 વહે છે સદા તે વાડીઓમાં યદ્.
 ઉભા છે આરે આરે
 તીર્થ, તપસ્વીઓ, ને ઋષિઆશ્રમો.
 ઉદ્ધારે છે અહાંડપ્રવાસીઓને,
 અને મૂકે છે લઈ જઈ
 ભવિષ્યના અહમદાસાગરમાં.
 જગત એટલે ઉન્નતિ કમ,

અહાધામનાં અમૃતપગથિયાં,
 જગત અસત્યે નથી,
 જગત અનીશ્વરે નથી;
 અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્,
 ગીતા ભાષે છે એને અમુરવાણી.
 દેવસંધને દુનિયા સત્ય જ છે.
 બ્રહ્મ સત્યં જગત્સત્યં જીવોબ્રહ્મ સુહૃદ્વયમ્,
 ગંગા ! ઓ કાલ ગંગા !
 અહાંડના ભાગ્યની ઓ ભાગીરથી !
 બોલો, સહુ સૃષ્ટિનાં સત્ત્વો !
 દિશાકાલની ગંગાયમુનાનો જય !
 અહા ને અહાંડનો જય !

દેવર્ષિ ગવશાવે છે, ને સૃષ્ટિનાં સત્ત્વો
 અહાસંગીત ગાય છે.

સત્ત્વો : અહો ! ધન્ય ધન્ય ! હો !
 અહાંડ કહે છે કે અહા છે;
 અહો ! ધન્ય ધન્ય ! હો !
 દુનિયાં કહે છે કે દેવ છે.

વડાં પાથરી આભનાં પત્ર કાળાં,
 લખી તેજના શબ્દથી મન્ત્રસાળા,
 દિશાકાલદોરે ગૂંથ્યા સૌ ખગોળે;
 મહા ગ્રન્થ અહાંડનો અહા બોલે.

અહો ! ધન્ય, ધન્ય ! હો !
 અહાંડ કહે છે કે અહા છે.

દેવર્ષિ : કાલોસ્મિ લોકક્ષયકૃત્ત્વવૃદ્ધઃ.
 પ્રભો ! એ છે એકપક્ષી.
 ગાવ, ગાવ શ્રી એક વેળા
 માનવ જાતિની કલ્યાણગીતા, ઓ નાથ !
 સર્વત્ર નિગૂઢ મહાસત્યની વેદમ્બર્યા કે
 કાલોસ્મિ લોકોન્નતિકૃત્ત્વવૃદ્ધઃ.

નહા. દ. કવિ.

૫૩

સ્ત્રી સ્વરૂપ

ગરબી.

મ્હારે મોહાણે પધારો-એ રાગ.

સંસારનું નર છે નાર,
 સજન સંસારનું નર છે નાર.
 સ્ત્રી સુધરે સકળ સુખ સાર,
 સજન, સ્ત્રી સુધરે સકળ સુખ સાર.
 ધૂળધાણી બધું નિર્ધાર, એ વણ, ધૂળ.

૨૬.

સુંદર સ્ત્રીનું મૂખડું, સુંદર સ્ત્રીનું તન,
 સુંદર સ્ત્રીના બોલણાં સુંદર સુંદર સ્ત્રીનું મન ! સજન સં.
 સુંદર સેવા સ્ત્રી કરે, સુંદર ધરે જ રત્નેષ;
 સુંદરતા સંસારમાં, ભરનારી નારિજા છેય ! સજન સં.
 આપે જન્મજા જગતને, પાળે પૂરણ પ્રીત !
 એના જ નામ આધારથી, કલાવે ધર્મશ્રી અંગા ખચીત ! સજન સં.
 મીઠું બોલી મન હરે, ટાળે તન પરિતાપ,
 આકૃતમાં ધીરજ ધરી, ધીર આપે એ નરતેજ આપ સજન સં.

ઘરણી ધરતો સ્થંભ છે, ધરતું ઘરણિજ માન,
 ઘરણી ધરતું ધરણું છે, ધર ઘરણિ વિનાનું સ્મશાન ! સજન સં. ૫
 ઘડપણમાં ઘરણી સમી, મેવા કોથી ન હોય
 સ્વર્ગે પણ સંગે ગદ્ય, તે તો નારિજ ! નર નહિ કોય ! સજન સં. ૬
 ધન ધન નારિ નામને ! પ્રેમી પરમ અપાર !
 પાળે પ્રેમે સર્વને, એતો આદ્ય શક્તિ અવતાર; સજન સં. ૭
 નિંદા એની જે કરે, તે પાપી ગુણચોર !
 દુર્ગુણને દરિયે ડુબી, તો એ દિલડે દયાનું જ બેર. સજન સં. ૮
 ગોરી કૂલ ગુલાબનું સૂકે, કે કરમાય,
 કે કોહે વણ કાળજી, તો એ જાતિ સુગંધિ ન જાય. સજન સં. ૯
 શાસ્ત્રી, પુરાણી, પંડિતો, શાણા સર્જન સર્વ !
 સાચે સાચું જ હું કહું, તમે માતો મુકી મન ગર્વ. સજન સં. ૧૦
 દીસે દુર્ગુણી આજ બહુ, નથી એની કાંઈ નાજ;
 પણ એ દુર્ગુણી મુખે કે, જે છે તે તમારાંજ કાજ. સજન સં. ૧૧
 આદે દમયંતી, સીતા પ્રૌપદી, આદિ અપાર;
 થઈ ગદ્ય બહુ ગુણવંતિયો, તે હતિજ નારિ નિર્ધાર; સજન સં. ૧૨
 ધર્મે કર્મે ન કેળવો, નાપો કંઈ પણ જ્ઞાન,
 રાખો જો હેવાન તો, ક્યમ હોય ન એ હેવાન ! સજન સં. ૧૩
 હા ! અબજાઓ હાય રે ! હાલ છેજ હેવાન !
 ખાવું પીવું ખેલવું, એ ત્રણનુંજ જેને ભાન. સજન સં. ૧૪
 જ્યાં હેવાનજ હારતો, સધળો સુદરિ સાથ;
 ત્યાં જીવ્યાથી તો ભલું, ખરે મરણ નવલના ઓ નાથ ! સજન સં. ૧૫

નવલરામ

૫૪

આમ્ય માતા.

હો છે મુરખી ભરી રવિ મદ્દ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
ભૂરૂં છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ દિસતી એકે નથી વાદળી;
થડો હિમ ભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાદને ગ્રેરનો,
જે ઉત્સાદ ભરી દિસે શુક્ર હડી ગાતાં મીઠાં મીતણાં ! ૧

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના,
રમત કૃપિવલ્લોનાં બાલ નાનાં કરે છે;
કમલ વત ગણીને બાલના ગાલ રાના,
રવિ નિંજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે ! ૨

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો ! કેવું મુખી જોડું કર્તાગે નિરમ્બું દિસે ! ૩

ત્યાં ધૂલ દૂર નજરે ઉડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
ટોળે વળી મુખવિકાસી કિભાં રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં ! ૪

ધામે હડી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી,
વૃદ્ધા માતા નયન નયનાં ફેરવી ને જીવે છે;
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજી શાન્ત બેસી રહીને
જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે ! ૫

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં;
કૃપિક એ લી લારે “ આવો બાપુ ” કહી કિભો. ૬

‘ લાગી છે મુજને તૃપા, જલ જરી દે તું મને ’ બોલીને,
અશ્વેથી હતરી યુવાન હબીને ચારે દિશાએ જીવે;

“ માઠો છે રસ ભાઈ ! શેલડી તણો ” એવું દયાથી કહી,
માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે હભી શેલડી ! ૭

ખાલું હિપાડી હભી શેલડી પાસ માતા,
છુરી પતી જરીક કાતળી એક કાપી;
ત્યાં સેર છરી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
ને કેં વિચાર કરતો નર તે ગયો પી. ૮

“ખીનું ખાલું ભરી દેને હળુ છે મુજને તૃપા,”
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમા ધર્યું. ૯

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
એકે બિન્દુ પણ રસ તણું કેમ લાવાં પડેના !
“ શું કોપ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે ? ” આંખમાં આસુ લાવી,
બોલી માતા વળી ફરી છુરી બોંકતી શેલડીમાં; ૧૦

“ રસહીન ધરા ચૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ,
“ નહી તો ના બને આવું, ” બોલી માતા ફરી રડી. ૧૧

એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો, ને
માતા તણે પગ પડી હીને કહે છે—
“એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ બાઈ !
“ એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ મશિ ! ૧૨

“ પીતો’તો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ અરે ત્યારેજ ધાર્યું હતું—
“ આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નહી છે એવી ધરા છે અહીં;
“ છે તોયે મુજ ભાગ કેં નહિ સમો તે હું વધારું હવે,
“ શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ? ૧૩

“ રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ,
“ પ્રભુ કૃપાએ નહી એ ભરાશે;

“ સુખી રહે, બાઈ ! સુખી રહે સૌ,

“ તમારી તો આશિષ માત્ર માણું ! ”

૧૪

ખાલું ઉપાડી ઉભી 'શેલડી' પાસ માતા,

છુરી વતી જરીક કાતળી 'એક કાપી;

ત્યાં સેર છુટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,

બહોળો વહે રસ હવે ! છલકાવી ખાલું ?

૧૫

કલાપી

પંપ

ચિત્ર વિલોપન.

(ઇન્દ્રવજ્રા—વસન્તતિલકા)

સન્ધ્યા રમાડે ધર્મને ઉછળે.

આ શુક્રતારાકર્ણને શૌ રંગે !

ને સિન્ધુમાં ગૂઢ થઈ ગયેલો.

જોતી રહી રસ થકી રવિનાથ પેલો.

૧

પ્રીતર્યો પીતી મુખ વર્તમાન,

ને ભાવિનાં રમ્ય મુણર્તો ગાન,

સ્વપ્ને ન જોતી અતિ ગૂઢ ઘેરું

જો ચિત્ર દૂર વસતું લયકાળ દેરું.

૨

(અનુષ્ટુપ)

સાવિત્રી સિન્ધુમાં બેઠી, તરંગો ઊછળે તલિં,

નાવડું નાચતું તહેમાં આવતું જો ! દૌંસે આલિં.

૩

યુવતી તે વિશે જોઈ બાળકી છાનિયે ધરી,

ત્રેમવાત્સલ્યના ખેડના અમોલા શા વળા ઝરી

૪

“ (ખંડહરિગીત.) ”

“ નાવકું હંકારજો

વેગથી, સંભાળથી,

ઓ, ખલાસી કુશળ ઓ !

આ મોંઘો છે મુજ બાળકી.”

“ લાડકી મુજ જગવિશે

આવો એક જ માસથી,

તોય મુજ હાડે વરી

દિન અણગણ્યા ત્યમ ભાસતી.

સિન્ધુતટ પેલો જોયો,

દુર્ગ પર્વતટોય જે,

તાત ત્યાં તુજ વાટકી

જોતા જોભા ધરો મોદને.

થાયું જોનાં ક્ષણ મહિં,

દીર્ઘ-વિરહ જ છેલોને,

પ્રથમ દર્શન આંકતાં

કંઈ સુખના કરશે તહેને.

નાવકું આ સિન્ધુમાં

જોજો કંઈ વેગથી,

હૃદય પર્ણ મુજ નાચવું

દે તાલ તહેને પ્રેમથી.

પ્રેમ સાંકળ જે રૂડી

મધુર બે—અમ—ઉરની

ખીડતી દદ તેહને

તું કનક-કરી વણ મૂલની.

દુર્ગપર નો ! ફરફરે
ધવલ કર-અંચલ પહો;
હમકું આ કઈં યરથરે,
ને પ્રેમમન્ત્રો-શા ભણે ! ૧૧

હા ! મીઠું યુલ્લુલ મોંહરું !
કૂળતું કલરવ કરે,
લાડકી ! તુજ એ અમી
પીતાં ન મન તૃપ્તિ ધરે. ૧૨

તાતને તુજ ફરનો
એ રૂંઠાંતું સુણાવજો
મત્યલોકે સ્વર્ગની
કઈ દીપ્તિ સ્થાવર અજાય નરે. ૧૩

મીઠી નો વ્યોમમાં
શુક્રકર્ણી શી શોભતી !
હા ! તદપિ મુજ લાડકી
એથી રુચિર અલકી અતિ. ૧૪

ભૂત ભાવિ ભૂલતી,
મુખ દિદોળે જૂલતી
સંગ લઈ મુજ પૂતળા
આનન્દસિન્ધુ હું બૂંડી.”- ૧૫

(હથોર.)

“ ઓ ! આ આમ એકાએક
નાવકું વાંકું વળિયું છેક !
ધાઓ ! અરે જીવનનાથ !-
લાડકી ! ભણે તું મુજને બાથ !” ૧૬

(અર્ધભુજંગી.)

“ ખલાસી ! ખચાવો !

અરે કોઈ આવો !—

“ દયા સિન્ધુ ! આવું !

શિશુ સાથ લાવું ! ”

૧૭.

(માલિની.)

નિમિષ મહિં જ ડૂબ્યું નાવકું સિન્ધુ માહિં,

મધુર સુખછખીઓ ને ગઈ ને ! ભૂસાઈ !

ઉદધિ-ઉદર સન્ધ્યા શુક બંને સમાયાં:

તિમિર મહિં જ ગૂઢં સિન્ધુએ ગાન ગાયાં. ૧૮

નરસિંહરાવ

- ૫૬ -

વીણાનો મૃગ .

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,

ઉતરે બાગમાં હાવાં ફલંગે ગઢ ફૂદતો, ૧.

વીણા તણો નાદ તહીં સુણાય,

આનન્દ લહેરે અનિલો ભરાય:

ઝુલે કુલો એ કંઈ તાલમાં ત્યાં,

વસન્તલીલા સ્વર બેવડી રહ્યા. ૨

ભીતિ દશી એ મૃગને દિસે ના,

પિંછાન જૂની સ્થલની નકી આ;

નમાવી ઝૂંગો ચળ પીઠમાં કરે,

મથેન્ન પથોર્ તરનાં જરા ચરે. ૩.

ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,
 હોતે તરે રંગીન માછલીઓ;
 ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢળે છે,
 જરા નમીને જલ એ પીએ છે, ૪
 પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
 વાયુ તણી દૂરે મહીં ગૂંથાયા;
 ફૂટી ઉમંગે ચમકાવી કણો,
 સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો. ૫

હીંચકે ખાટમાં ખેડી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
 ખીનની મીંડ મીડીમાં એ છે છેક ગળી ગઈ. ૬
 દિસે અંગે ન્દાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં !
 લતા શા ડોલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો !
 અહા ! કાળા ઝુલે કમર પર એ વાળ સઘળા !
 દિસે તારા જેવા ચકચકિત શાં સિન્ધુ નયનો ! ૭

મળા છે શું આંહી જગનપરની સૌ મધુરતા !
 અહીં વેળાનું ના કરવત ધમાતું નકી દશે !
 ગ્રહો, તારા, બાનુ જરૂર ક્ષણ આંહીં અટકતા !
 સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે ! ૮

દૂરથી આવતો દોડી વ્હાલો એ મૃગ જોઈને,
 કન્યા તે હસ્ત લગ્યાવી હેતથી અવકાર દે. ૯
 આનન્દ બીનાં નયને નિહાળી,
 પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;
 દાસત્વ મીઠું મૃગમાં દિસે છે,
 પ્રેમાળ બીનાં નયને વસે જે. ૧૦

પછી વીણા તારો મધુર સ્વર દેવી જગવતા,
 હવામાં નાયતી સ્વરની કંઈ મૂર્તિ ખડી કરે;

જડી જાણે રાખે નયન મુંડુ કન્યા મુંગે પરે,
અને એ રહેરામાં નવીન કંઈ ભાવો પલટતા. ૧૧

મુંગે એ ભાસે છે વશ થઈ જતો કે ગળી જતો,
જરા ટોલે શુંગો વળી અરધ મીઝ્યાં નયન છે;
નિસાસા લેતો એ મુંગ હૃદય જાણે ફલવતો,
અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો. ૧૨

અહો ! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી ફૂદી રહે,
વળી એ કન્યાના ધડીક પદ ચાટે જીભ વડે;
ફરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો અંગ ફરતાં,
દિસે બંને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા. ૧૩

પ્રભાતકાળે મુંગ આમ આવતો;
વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મુંગવિણુ ઉઠતા,
સુખી થતી ના મુંગ વિણુ કન્યકા. ૧૪

લગની કે લગાડે છે ઉરોની રસ એકતા;
પશુ આ માનવી આ એ કોઈ ભેદ ન પ્રેમને. ૧૫

દિને કે આનન્દે રસભર ગયા આમ વહતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરોની આમ દિલ આ;
પ્રભાતે કોઈ એ પથિક ગદ્ ગદ્ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ. ૧૬

* * * * *
તહીં ઉઘ્યો છે હજુ અર્ધ ભાનુ,
નવીન રંગે નભ છે ભરેલું;
શુક્રો ઉઠે ગીત હજાર ગાઈ,
સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ. ૧૭

ઉદાસ શાન્ત સ્વર ખીન છેડે,
ઉદાર ભાવો મૃગ નેત્ર રેડે;
મચી રહી આંદ્ર સ્વરોની હુંથી,
મહાન આનન્દની રેલ રેડી.

૧૮

સરસર મુસવાટો થાય ત્યાં બાગમાં કેં,
અરર! મૃગ બિચારો હૃદયગીતે પડે છે,
થર થર થર ફૂળે કન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કર થતાં એ ખીન તૂટે પડી ને.

૧૯

મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો, અરેરે!
ખળખળ ઢળતું દા! રક્ત ભૂમિ પરે એ!
નયન જલ વતી એ કન્યકા ધા ધ્રુવે, ને
મૃગ તડપડ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.

૨૦

મિચાઈ એ જતાં નયન દરદે એ ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રૂદનમય એ શાં નિરખતાં!
અરે! હૃદયે યાએ નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
પડે છે કેં આતું નયન મૃદુ ઓંટી રહી હવે:—

૨૧

“ કરીને શીર્ષતું તુમ્બુ, નેત્રની નખકી કરી,

“ બળત્રી લે, ‘બળત્રી’લે ત્હાં ખીન લગ્ય લગ્ય! ”

૨૨

“ ફૂંપા હોળે, દયા હોળે પ્રભુની ખીનની પરે!

“ અનુકૂળ સ્વરો મીઠા હળે આ તુજ હસ્તને! ”

૨૩

કન્યા બિચારી દુખણી થઈને

એ શીર્ષ ઓળે મૂકતી રડે છે;

ત્યાં પાછળથી નર કાઠ આવે,

પ્રાત્સત્ય ભાવે વદતો જણાયે:—

૨૪

“ અયિ પુત્રિ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા!

“ ભૂલી જા એ! બળત્રી લે ત્હાં ખીન હવે જરા! ”

૨૫

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીનું,
નજર નવ કરે તે, કાણુ આવ્યું ન આવ્યું;
પણ દંઢ થઇ અનંતે અશ્રુમાં તે ગળાતી,
દરદમય છતાં એ કાંઈ મીઠું લવે છે;— ૨૬

“તુમ્હું તૂટી પડ્યું ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે, પિતા !
“રે ! આ સાંભળનારના જગતમાં એવું થયું છે, પિતા !
“વીણા બન્ધ થતું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની જિન્દગી !
“સાથી ના જગમાં રહેા ! પ્રભુ તણી આશિષ એવી મળી ! ૨૭
“મૃત્યુને વશ આ કલા થઇ ગઈ ! હું એ બની મૃત્યુની !
“આ સંસાર અસાર છે ! અહહહા ! એ શીખ આજે મળી !
“વહાલાં હાય અરે અરે ! જગતમાં વહાલાં ઉરે ચીરતાં !
“ભૂલોની જ પરમ્પરા જગન આ એવું દિસે છે ! પિતા ! ૨૮
“ક્યાં શ્રદ્ધા ! અહ ! પ્રેમ ક્યાં ! જગત આ આપું અકસ્માતનું !
“જે પ્યાલું મૃગને મળ્યું, મરણનું તે હું ય માગું ! પ્રભુ !
“જોઈ એ ધડી આ લઉં મૃગ અને વીણા તૂટેલું, પિતા !
“એ નિર્માણ અનન્તના જલ મહીં ફૂળું પછી હું, પિતા ! ૨૯

x x x x

દિનો કે કન્યાના દરદમય ઓહો ! વહી ગયા !
શ્વેા છે એ ગાત્રો, મુખ પણ શ્વેા છે જ અરે !
હવે જો કોઈએ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
શિલા ત્યાં આ વાંચી કંઈક દુઃખમાં તે ફૂળી જતો:— ૩૦

“કલા છે ભોલ્ય મીઠી તે ભોક્તા વિણ કલા નહીં !
“કલાવાન કલા સાથે ભોક્તા વિણ મજે નહીં ! ” ૩૧

કલાપી.

૫૭

વીરની વિદાય.

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

સિંધાવો છ રણવાટ-કુવ.

આખ દુજો ધરણી ધમધમે, રાજ !

ઘેરા ઘેરે શૈખનાદઃ

દુદુમિ બોલે મહારાજના, હો !

સામનના જયવાદઃ

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

૧

આંગણ રણધ્વજ રોપીઆ હો !

કુંજર ડોલે દારઃ

બંદીજનોની બિરદાવણી હો !

ગાળે ગઢ મોઝારઃ

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

૨

પૂર પડે, દેશ હુલ્લતા હો !

હામગતી મહોવાતઃ

કીર્તિ કેરી કારમી, રાજ !

એક અખંડિત ભાતઃ

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

૩

નાથ ! મદદો રણ ઘોડલે રે,

હું ઘેર રહી ગૂંચીશ;

બખ્તર વજની સાંકળીઃ હો !

બર રણમાં પાહવીશઃ

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

૪

સંગ લેશો તો સાજ સજ્જું, હો !

માથે ધરું રણમ્હોડઃ

ખડ્ગને માંડવ ખેલવાં,

મ્હારે રણુ લીલાનાકોડઃ

મ્હારા કેસરબીના કન્ય હો !

૫

આવતાં ઝાલીશ બાણને, હો !

હાલે વાળીશ ઘાવઃ .

ઢાલ ફૂટ્યો મ્હારા ઉરમાં, રાજ !

ઝીલીશ દુરમન ઘાવઃ

મ્હારા કેસરબીના કન્ય હો !

૬

એક વાટ રણુવાસની રે,

ખીજ સિંહાસન વાટઃ

ત્રીજ વાટ શોણિતની સરિતે,

હો શૂના સ્નાનનો ઘાટઃ

મ્હારા કેસરબીના કન્ય હો !

૭

જયકલગીએ વળજે, પ્રીનમ !

ભીજથું ફાગે ચીરઃ

નહીં તો વીરને આશ્રમ મળથું

હો ! મુરગંગાને તીરઃ

મ્હારા કેસરબીના કન્ય હો !

૮

રાજમુગટ ! રણુ રાજવી ! હો !

રણુઘેલા ! રણુધીર !

અધીરો ઘોડીલો થનગને, નાથ !

વાઘો રણુ મહાવીર !

મ્હારા કેસરબીના કન્ય હો !

૯

નહાનાલાલ

૫૮

ઘોડીને-

સાખી.

ખા તૂં, ખા, ખા, કેશરી, ઘોડલિ રંક સુખત;
કીધા તણ ઉપવાસ તેં, રહી અભાગી સાથ.
રોજે રૂપા થાળમાં, ખટરસ ભોજન નેહ;
જમતી, તે આજે ઉભી, ભૂખી રણવગડેય.

(ઘોડી ખાતી નથી તે જોઈને)

કાં તૂં રે ખાતી નથી ? શું આવ્યો કંઈ વહેમ !
શું તેં જાણ્યું હે પશુ, આવ્યું અનાજ આ કેમ.
ને તૂં, ને ને જન સહ, ને ને પિતૃ પરમાર-
માળવના મહારાજને, ખેટે વેચા કટાર !
મુકા - કટારી આડમાં, આણ્યું ખાવા અન;
મુકવાં પડશે ઓ ખૂર્વને ! બાણ ધનુષ કો દન !
દુહાંગણુનો દીકરો ! દુહા દુઃખના ગાય;
દુઃખમાં દુઃખો દુઃખનો, આરો ન દેખે કયાંય !
વાણીશૂરા વાણિયા, રણશૂરા રણપૂત,
સુખશૂરા જનકાદિકો; પણ દુઃખશૂરા અદભુત.

(ઘોડી ખાવા માટે છે તે જોઈને જોધ ગ્રહણ કરે છે)

હા તૂં સાચી સૂચવે, શિક્ષા ક્ષત્રિય મૂત-
શોક સ્વભાવિક સ્વરૂપ છે, વિપુલ વસાવેલું ભૂત.
અસ્થિર જગમાં સ્થિર કરી, જે સચે ચિત શોક,
કેવો તે નર મરજો ? રે ! નર કહેવો કોક.

નવલરામ

પદ

સહુ ચલો જીતવા જંગ

(લાવણી)

સહુ ચલો જીતવા જંગ, બૂગલો વાગે;
 યા હોમ કરીને, પડો, ફતેહ છે આગે, ટેક
 કેટલાંક કરમો, વિધે, ઢીલ નવ ચાલે,
 શંકા ભય તો બહુ રેજ, હામને ખાણે;
 હજિ સમય નથી આવિયો, કહી દિન ગાણે,
 જન બહાનું કરે નવ સરે અર્થ કો કાણે;
 અંપલાવવાથી સિદ્ધિ, જોઈ બળ લાગે,
 યા હોમ સહુ ચલો યા હોય

સાહસે કર્યો પરશુઓ, પુરો અનુનિત,
 તે પરશુરામ પરસિદ્ધ, રહો નિજ વચને;
 સાહસે ઈંદ્રજિત શર, હણ્યો લક્ષ્મણે,
 સાહસે વીર વિક્રમ, જગત સહુ ભણે;
 થઈ ગઈ જંગમાં મદદ લક્ષ નિજ માણે,
 યા હોમ સહુ ચલો યા હોમ

સાહસે કોલખંસ ગયો, નવી દુનિયામાં,
 સાહસે નેપોલ્યન બિડ્યો, યુરપ આખામાં;
 સાહસે લ્યુથર તે થયો, પોપની સામાં,
 સાહસે સ્કોટે દેવું રે, વાળ્યું જોતામાં;
 સાહસે શિકંદર નામ, અમર સહુ જાણે,
 યા હોમ સહુ ચલો યા હોમ

સાહસે જ્ઞાતિના બંધ, કાપિ ઝટ નાખ્યો,
 સાહસે જાણ્યો પરદેશ, બહીક નવ રાખ્યો;

સાહસે કરે વેપાર, જમે બહુ લાખો,
સાહસે તજ પાખંડ, બહારસ ચાખો;
સાહસે નર્મદાદેશ, દુખ મહુ ભાગે,
યા હોમ૦ મહુ ચલો૦ યા હોમ૦

નર્મદાશંકર

૬૦

કેસરીયાં

રેખતો.

હવે શા માટ કંઈ ભગવાં ! બહુ તો મોહું કેસરીયાં !
રમું રંગે ! ધુમું જંગે ! સ્વદેશ પ્રેમને સંગે !!! ૧
અમારી શેલિ એ કદની ! જટા એ, એ વિભૂતિ બનિ !
અક્ષય આ દેશ એહ ધુની, અમે એ જોગી જંગી મુનિ ! ૨
ખઈ તાદાત્મ્ય, એકાત્મ્ય, સ્વદેશોદ્ધાર-માદાત્મ્ય,
રમે હૃદયે, ધુમે મધજે, નસે નસે લોહિ સાથે બજે ! ૩
હવે શામાટ નિરાશા ? વૈરાગ્યે આદિ સૌ કંસા !
અમારી એહ હરિ લગતી ભરત દુઃખાત્તિ ચીંતામણિ ! ૪
હૃદય જયરંગ, જસ હંકા કરો ! ધુમો મુનિ બંદા !
ન પાછા પાગ કઈ ધરવા ! હાલો હાથ હિત કરવા ! ૫

હ. હ. શ્રુવ

૬૧

ચક્ષો !

ચક્ષો, શૂરવીર ! ચક્ષો જઈએ, સુખઠનો યશ મારગ લઈએ.
 સુણો, સૂતા કેસરી જાગે, કે રણનાં રણુશીંગડાં વાગે.
 ઉડ્યા સ્થળ સ્થળ ક્ષત્રીય જાયા, શ્રી કૃષ્ણે વરદ શંખ વાયા.
 શૂરોએ શસ્ત્રકવંચ લીધાં, કે ભીષ્મે સિંહનાદ કીધા.
 ચડ્યા રણુ રથે રાય રાણા, મહાભારત વળી મંડાણાં.
 અહો ! જગની હાકલ વાગે, જગતના શૂરવીરો જાગે.
 ઉભી જો ! લઈને યશમાળા, અમરને દ્વાર અમરખાલા.
 ચક્ષો ઝટ, ચક્ષો, વીર બંકા ! અમર મારગ હો રણુ ડંકા.

-હોનાલાલ

૬૨

રાણુ પ્રતાપના હજીદીધારની હોરી

બાવરો બેરી હજીએ ન આવ્યો ! નાવ્યો ! નાવ્યો ! બાવરો બેરી.
 તોપ, ધુંદક, તમંચા ભરી કરિ, સારી તૈયારી એ માટે,—
 એ પિયકારી ઉડાવું, મુંઝાવું, એ રંગે ભિજવી આ ઘાટે !—
 હીક ભેટિ ભેરી એ ઠાઠો ! બાવરો બેરી.
 એ હિંદવાણી બનાવન આહત સતત મલિન મુગલાણી,
 હું એ ખરો મુગલાણી બયાબાન રાની બનાવું બેભાની !
 ન રાણું હું નામ નિશાની ! ! ! બાવરો બેરી.
 બહુ બહુ મીર હરાવી હઠાવી વિલાવી અગીરે આખેલે,
 લાલ જોડ કેમ લાલા લડાયક જીતે એ જંગ નવેલે !?
 કેલે કદિ કાવે શું રેલે ? બાવરો બેરી.

નહિ અમ આજ કાલે ઉઘા. ક્યાંથી ! સ્વશૂરે કુંડે લગ્નની ગયા !
કેસરિયાં કરી કેમરી ઘૂમું, અનમ સિસોદિયા—રાયા !
એકલિંગાણી ન્યાં છાયા !

આવશે બેરી. ૪

હ. હ. હુવ

૬૩

હલદીધાટનું ચુક્ર

(દિવ્ય)

“ વીરા ! ચાલો જટ રણમાં,
કાદો તાતી તલવાર !

હર હર હર નાદે ધ્રુમતા
કરિયે અરિનો સંહાર !

ગણધીરા હે રજાપૂતો,
મુજ અંગ તણા શણગાર !

રે ચાલો હલદીધાટે
શૂરા બાવીશહજાર !

૧

“ વીરા ! શું શૌર્ય ગયું છે ?
શું રજાપૂત થશે ગુલામ ?

એવાડ પરાધીન બનશે ?
શું જશે શિશોદિય નામ ?

નહિ, નહિ, નહિ, રણમાં ચાલો,
જગદાવો તમ હથિયાર !

રે ઘૂમો રાણા સાથે,
શૂરા બાવીશહજાર !

૨

“ વીર ! તમ આજે રણમાં,
 રહેશે અસ્ખલિત પ્રવાહઃ
 રત્નપૂત-ગૌરવ હૈં પણ છે;
 તે જોશે અકળ શાહ !

તે આજ પ્રતાપ પ્રતાપે
 ધૂમો રહેશે રણ મોઝાર,
 તે સાથે જૂઝશે તેના,
 શૂરા બાવીશહજાર !

ગર્જન કરી એમ પ્રતાપે,
 ઝૂકાવ્યું રણે શરીર;
 હોંકાર કરી ત્યાં ઉછળ્યા,
 રાડોડ, શિશોદિય વીર,
 અંદાવત, સંગાવત તે
 ઝાલા; ચોલાણ, પ્રમાર;-
 રિપુને હણવાને કૂધા
 શૂરા બાવીશહજાર !

મોગલ યુવરાજ સર્વોમ ને
 અંબરપતિ મહાવીર માનં
 લેધ સૈન્ય અસંખ્ય નં બિભા,
 કંઈ સિંધુ તરંગસમાન !
 પણ મૃગટોળામાં ફેટે
 વનરાજ કરી હોંકાર,
 ત્યાં કૂધા તેમ પ્રતાપી
 શૂરા બાવીશહજાર !

ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા
 ખુબ તોપ તણુચોપાસ,

કહ કહ કહ તૂટી પડતું,
નીચે આવે આકાશ !

તેને ન જરા ગણકારી,
ધરી અંતર શૌર્ય અપાર,

ત્યાં મૃત્યુમુખે હોમાના
શૂરા બાવીશહજાર !

આજે નથો પાછું ફરવું,
સમરાંગણ છે અવસાન;

રિપુને હણવું કે મરવું
છે એજ અમારી સલાહ !—

જોવું કાઠો સાહુ બૂકાવી
મોગલને મારે માર;

રે રેલ સમા ત્યાં રેલે
શૂરા બાવીશહજાર !

રણવીર પ્રતાપ બધે ત્યાં,
કરતો ખૂબો નાદ પ્રચંડ;

ખડે આજ પ્રકાશિત કીધું,
રણમાં નિજ શૌર્ય અખંડ

બેઠી અશિદાર ધર્યો તે,
મુઠ મૂર્ચ્છીમ હતો જે કાર;

હર હર હર કરતા ગરબ્યા
શૂરા બાવીશહજાર !

આકાશ ધરા ત્યાં કંપ્યાં,
હોત્યાં ચોટે અક્ષાંડ !

રણક્ષેત્રે આરંભાયો
શો બીપાયુ હત્યાકાંડ !

ઢગના ઢગ વીરો પડતા,
 નહિ રાખતો કાંઈ મુમાર;
 લડતા અગણિત મોગલ તે
 શૂરા બાવીશહજાર :

૯-

માર્યા રક્ષક તે મહાવત
 રાણાએ રાખી રંજ,
 તે સર્વોન્નતણા ગજપર ત્યાં
 નિજ અશ્વે મારી છલંગ!
 પણ ગજ નિજ પતિને લધને
 ત્યાંથી નાહો તે વાર;
 રાણા સહ પાછળ દોડયા
 શૂરા બાવીશહજાર !

૧૦-

“ અલ્લા હો અકબર ” કરતા
 ત્યાં ફર્યા મોગલ સર્વ;
 નથી ભીરુ બન્યા હજી કાંઈ,
 નહિ રણમાં ખાશે ગર્વ;
 ત્યાં ફરી વળી ચોપાસે,
 કીધો પ્રભુનો ઉદ્ધાર;
 ને ઘેર્યા રાણા સાથે
 શૂરા બરવીશહજાર !

૧૧-

પણ વીર અપૂર્વ જ કાંઈ
 છે પ્રતાપકેં આજ!
 એકલડો સોની વચ્ચે
 તે ઘૂમી રહ્યો સિંહરજ;
 અનુન શું આજે તેનો
 યશ પામ્યો છે વિસ્તાર !

હા ધન્ય પ્રતાપ ! અને તુજ
શરા બાવીશહજાર !

૧૨

એ સુદૃઢ ત્રણ વેળા
રજપૂત યોદ્ધા ઢઠ પ્રાણ,
હિંગારી લાલ્યા બળધી
નિજ રાણાને નિર્વાણ,
પણ જોઈ વૌરો નિજ પડતા,
કરો ભેદો ધર્યો અરિહાર !
નહિ જાણ્યું હવે નર્થો સવળા
શરા બાવીશહજાર !

૧૩

અતિ રોપથડા બર્નો ગાંડા,
ધેરો રાણાને ત્યાંય;
જળ જળ જળ ચપળા જેવી
ચમટી અસિયો રણમાંય !
જાણે ન પ્રતાપ હવે કંઈ
મોગતથી બચે લગાર,
નર્થો રહ્યા હવે સહુ તેના
શરા બાવીશહજાર ?

૧૪

એ રિયતિ રાણાની જોઈ
ઝાલાપતિ લઈ નિજ વીર,
મુક્રો છત્ર પ્રતાપનું માથે
રણમાં દોડ્યો રણવીર !
દિલ્લીશ્વર કેડે હલટયું
ત્યાં સૈન્ય અસંખ્યજ સાર,
રે ટપ ટપ ધરણી ઢળતા
શરા બાવીશહજાર !

૧૫

પણ રિપુને હણતા પ્હોંચ્યા
 વૌર રજપૂત રાણા પાસ,
 છોડવો મૃત્યુ મુખમાંથી
 લાગ્યા રજપૂતની આશ !

પણ ઝાલાવીર પડ્યો ત્યાં,
 નિજ ધર્મ બળવી સાર,
 ને રત્ન સહજ શુભાગ્યા
 શૂરા બાવીશહજાર ! ૧૬

ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા
 ખુબ તોપતણા ચોપાસ,
 કડ કડ કડ તૂટી પડતું
 નીચે આવે આકાશ !

એ સૈન્ય અસંખ્ય વિશેથી
 નીકળ્યા રજપૂત પર્જોબદાર

નહિ ક્યાં અરે કંઈ સંઘના
 શૂરા બાવીશહજાર ! ૧૭

* * *
 રાણાએ તે દિન અંતે
 છોડ્યું રણ હલદી ધાટ,
 પણ જગતે જોયો તેની
 શૂરી અસિનો ચળકાટ !

નથી ભારતજન કદો ભૂટ્યા
 એ સુદૃતણા ભણકાર,
 સહુ રમરે પ્રતાપ અને તે
 શૂરા બાવીશહજાર ! ૧૮

હા ધન્ય વૌરા રજપૂતો !
 છે ધન્યજ તમ તલવાર !

શું કીર્તિ તમારી જગમાં
કહો કરમાશે પળવાર ?
ધરધર અહિં હરનિશ ગાશે
તમ શૌર્યગોતે! નરનાર !
ધન્ય પ્રતાપ અને ઓ.

ગૂરા બાવીશહજાર !

૧૯

ખખરદાર

૬૪

રણભૂમિ

શાસ્ત્રલચિકીટિત

મોટા મત્તગજેન્દ્રનાડ સરખો કંપાવતો કાયને,
જાણે મેઘવિધનનારવ રહ્યો વ્યાપિ જધે કાનને;
વૃક્ષોની ઘટ કુંજથી પ્રતિધ્વનિ ઝેતો પડે કાનમાં,
વાગે દુંદુભિનાદ યૂત્ર, વધતો શું સૈન્ય સંગ્રામમાં ! ૧
અસ્થિમાં અટક્યા થકી ખખડવું ખાંટાંતણું જોખમું,
બાલા ને ખરકી લઈ, રિપુપુકે સામન્તનું દોડવું;
ઝાઝા શસ્ત્ર પ્રહારથી ગજતણું પીડાઈ ને ત્રાડવું;
વાગ્ધનું હણણાટથી અહીંતહીં વેગે કુદી દોડવું; ૨
વાગે દુંદુભિ, ધૂત્ર હાય નભને, શસ્ત્રો ધણાં હેઞ્જો,
જાણે ગણગતા ધનાત્રવયમાં વિદ્યુત્પ્રભા નીકળે;
ધારા શોણિતની વહે, મળી ઝીલે પક્ષી પિશાચો ધણાં;
એ સર્વે નજરે રહ્યું તરવરી, આ શબ્દ કાને જતાં ૩

મંદાકિન્તા

ભાસે ભાતુ રુધિરકણથી છાયલો રક્ત અંગે,
કાલાં અબ્રો, રુધિરચક્રિ શું એ'જ રતાશ મારે !
ચક્રે હોડે સમજો, કક્ષે કાગડા, રથેન પુડે
ઝાલી પંડે, મુખથી કરડે ખોપરી ખોતરીતે. ૪

x

x

x

સગ્ધરા

ધાત્રી મોઢા વિષે ને, ટપકતોં રુધિરે, ખોપરી ચોટલીથી,
નાસે મ્હોઢેથી વહેતી, ટપટપ ગળતી લાળ સ્વાદે થયેલી;
કેડે ખીન્ન ડુલાવી પુછી, ઘરઘરે ખેંચતે તાણુ કર્તાં;
એવાં દોડે સિયાળો સિમપર સધજે. એળવા ખોળો લેતાં. ૫

x

x

x

સાદૃશ્યવિહીનિત

જેમાં તર્કવિતર્ક રાજ્ય રણના વાંકા ચુંકા મ્હાલના,
સંસારી મુખ પ્રાપ્ત થાય જગમાં તેની હતી જ્યાં સિમા:
રાતા, શ્વેત, કદાપિ શ્યામ નિપજે ગોળા છડી જાય જ્યાં,
તે આજે વર વ્યાળ દંત કરડે, છે ધૂળ દુર્ગધમાં. ૬

સોરઠા

ચંદના જે શિરતાજ, ઝગ ઝગ ઝગ જ્યોતે થતા,
તે પર રે પ્રભુ ! આજ, ધૂલ ન ચપડી દોડવા. ૭

મ. ન. દ્વિવેદી

૬૫

યુદ્ધની લાવણી

કેમ હૈંદુ ના કુલે સિપાહી ? છાતી સવાગજ ઉચિ નાવે ?
રણે વિચરતાં,—

શરી વાજનં મુર લલકારે ચક્રતિ વ્ગુઆળ પ્રગળ ભાવે !
સિંધુડા ઉચરતાં ! કેમ ન હૈંદુ કુલે સિપાહીં ૧

પ્યાદળ હયદળ પગના પદ્મા શ્વેર ગગનપટ ભેદાવે,
કુચ કરંતા !

તોપ ગાહિ ઘડઘડાટ કરતી, ચડિ ઉતરી, રિપુ ચમકાવે !
ખૂળ ધુમંતા ! કેમ ન હૈંદુ કુલે સિપાહીં ૨

અસિ, શરસી, બાલાંતી દારો, દિગંધરી ઘુતિ દમકાવે !
સંગીન સહિત આ !

રંગખેરંગી ખ્વજ પનાકા અનિલ લલરિ શું લોભાવે !
આહતિ જય ચિત આ ! કેમ ન હૈંદુ કુલે સિપાહીં ૩

લડવું છે નહિ વૈર વાળવા, મુલક મેળતી ફૂલાવા—
નખખાંતે દમીને !

હુરિહુરિ એ લડવું બલું મરવું ! સ્વદેશાર્થ લડવું લાવાં ! !
રણુરંગ રમીને ! કેમ ન હૈંદુ કુલે સિપાહીં ૪

હ. હ. કુચ

૬૬

ગુજરાતનો યજ્ઞ કુંડ

દુઃખમાં શરા રે, ઓ ગુજરાતી વીરા !

આવો, પૂરા રે, ખમવા દુઃખના ચીરા !

કડકડ ફૂટે કોડ કડાકા, પર્વત ફૂટે કાટે;

ઝળઝળ જવાળા ઓમ જળાવેઃ હભા રહો દદ વાટે !

દુઃખમાં શરા રે ! ૧

નથી પડવું યાહોમ કરીને આજે અંધ શૂરાતું;
 નથી અખળાને દમવું; આ છે જડ ચેતનતું હણી !
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૨

સત્ય જ પ્રભુના પ્રાણ અમારા, સત્ય જ અંગ અમારાં;
 સત્યજ રક્ત વહે અમ નસમાં, સત્યજ વ્રત અમ ન્યારાં !
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૩

માયા સૌ ઘરખાર તણી ને સુખની ડાળી દશની.
 આત્મશૌર્યનાં શ્વેત સંન્યાં પટ ના કાયરની કક્ષી;
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૪

પાય પડયા, વિનવ્યા કંઈ કંઈ, શું હૃદય હીણને રટવું ?
 હવે પડયા રંગડાવા રણ ત્યાં ના હલવું, ના હલવું !
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૫

ભારત દુઃખ શિરે અમ લેતાં, હૈયાં કેમ ન ફૂલે !
 ઓ ભારત ! નિધિ પાર ઉતરજો અમ રાખ ઢગને પૂજે !
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૬

વાટે ઘાટે છાતી ફાટે, ચાય સ્મશાની દુનિયા;
 નવલખ આંખે ઓમ રુવે પણ, પાછું જીએ ન મરણિયા !
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૭

એજ અલખની ધૂત અમારી, મૂગે મુખ દુઃખ રહેવું;
 ખેડીની જડ જડતાં અરિ પણ આખર રોશે એવું;
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૮

કીર્તિ અમેલી ભારત કેરી આજ અમારે હાથે;
 ઓ વીરા ! જગતે ઝૂલવવી આ ગરવી ગુજરાતે !
 દુઃખમાં શૂરા રે ! ૯

ધર્મક્ષેત્ર એ, કર્મક્ષેત્ર એ, એ રણક્ષેત્ર અનેરું !
 જયજય કેતે ભાગ્ય અદલ એ પુણ્ય જ ભારત કેરું ?

દુઃખમાં શૂરા રે, ઓ ગુજરાતી વીરા !

ગાળે પૂરા રે, સત્ય પ્રેમ રસ ધીરા ! ૧૦

૬૭

કોન્થેસ નાવિકોનું ગીત

(૫૬)

- હલે'સાં હલે'સાં, હલે'સાં, હલે'સાં !
 ધસો હાં ! ખસો ના ! ખલાસી હલેસાં ! હલે'સાં ૦
 હિંમત મરદાં, મદદે ખુદા હો હલેસાં !
 મયો સાથે, વખૂટા ન બૂદા—હલેસાં ! ૧
 વહાણ ચડ્યું ખરાબે ખરાબે હલેસાં !
 આવી અટક્યું ખડકે આ હાલે હલેસાં ૨
 સંદા સહુએ સંકેલો સપાટે હલેસાં !
 દોર ખેંચો ખુબ ધિંગા ઝપાટે હલેસાં ! ૩
 થાક્યો મોલમ સુકાની ! ન થાકો હલેસાં !
 નાખૂદા મુંઝાયો ! ન થાકો ! હલેસાં ! ૪
 દરિયો કુંકે આ સમો ના ખલીનો હલેસાં !
 નાંગર નાખો છિપાવો ના ખલીનો હલેસાં ! ૫
 મોજાં મારે ઉઠાળા આ ચાલ્યા હલેસાં !
 કકડે કડકડ પાટીઆં આ ચાલ્યા હલેસાં ! ૬
 કામ બળતું ના ! કળતું જુઆળે હલેસાં !
 છુટ્યું સરસટ બહાણે આ કાળે હલેસાં ૭
 હિંદ બહાણે આ તંત્રે ધુંચાયો—હલેસાં !
 મુસમાળે ભાઈ આજે ધુમાયે—હલેસાં ૮

૬૮

અસલનેરનાં નૂર

ગજવિગે ગાઘ ઉચ્છલત ઊર

અમારા અસલનેરનાં નૂર

હિંદુ જિન મદમ્મદી પારસી

કરી જુદાઈ ફૂલ

બને ન્યાં એકદ્વંધ મનુકૂલ

—અમારા અસલનેરનાં નૂરઃ

ગજ૦

નથી ન્યાં દોલત કેરા છાક,

નથી ન્યાં સત્તામદ નાપાક,

નથી ન્યાં રંક ન્યાં હેવાન,

નથી ન્યાં દુર્બળ કેવળ બાન,

વિદ્યા તપ આતમમળને ન્યાં

પૂજે રાજ્ય રંક,

ભિલ્લ ધાતકી બન્યા મહર્ષિ

મહાર બન્યા ન્યાં સંત

—પગાયા જોહ તણા ઉપદેશ

વેદના દટાયી ય વિશેષઃ ગજ૦ હિંદુ૦ અમા૦ ગજ૦

કુદુમ્બો ન્યાં ત્રણ પહેડી સંધ

લજે ભવયાત્રા તાપસદંગ,

મહાજનની ન્યાં મીડી આણુ

ધરે શિર મજૂર શેઠ પ્રધાન;

શહેર આજાં છે ન્યાં સાદાં

કુદરત નૂર ભરેલ,

ગામ અમ્મંજ્ય વિશે ન્યા વિધા—

કસબ કલાની રેલ,

અનુતો મધપ્રહો પ્રાચીન,

સનાતન સત્ત્વિકરસલયક્ષીનઃ ગજ૦ હિંદુ૦ અમા૦ ગજ૦

બલવંતરાય

૬૬

દેજો દોપ ન કવિવરને

૫૬

દેજો દોપ ન કવિવરને જે લતાકુંજ આરામ કરે,
 સુખ શાંતિ જ્યાં વસી રહી છે. હસી કાનિનો ત્યાગ કરે, દુઃખ.
 મહાન કૃત્યો કરવા માટે જન્મ જગતમાં તે તો ધરે,
 વીર શિરોમણિ ધનુર્ધરાના યશ ગાવા મન આશ ધરે,
 કાળ ગતિ નહિ હોત વિલક્ષણ વિધિ હોત અનુકૂળ ખરે,
 હૃદયે તેની જળતી હોતે દેશભક્તિની જવાળા ખરે,
 જન્મભૂમિના પ્રેમ પુરમાં વચનો તેનાં નિત્ય તરે દેજો.
 અદ્વૈત ! દશા શી આ ભૂમિની વૈભવ નદ યોગ ખરે,
 માનવંતના માન ભંગને માટે સેવા ભાર ધરે;
 પ્રજા તેનીને કો નવ પૃષ્ઠે જો પ્રપન્ન પગલું ન ભરે,
 કામ અહીં શું દેશભક્તિનું. રાજકોટમાં નામ કરે !
 કુળ ગાંધારું ને દેશકોટીઓ એકે દાથી હાલ પડે દેજો.
 વૈભવ સાથે શ્રદ્ધા પણ ગદા, અભિમાન ન પડે નજરે,
 કાયર કપટી, અનાર્થ દીક્ષે આર્યજનો આ ભૂમિ પરે,
 છેવટ શીખ્યા કપટો કરતાં, તેથી દુર્ગતિ કૈવી દરે !
 મહા પદ્મિએ ચડવા માટે, શંકાં મારી આંદો કરે,
 અંધકારમાં માર્ગ ન જડતાં, મશાલ દંપતી હાથ ધરે દેજો.

આલાશંકર

૭૦

ના ઉઠયું

૫૬.

ડગલું ભર્યું કે ના લડવું ના લડવું:
 વેણ કહાડયું કે ના લટવું ના લટવું. ૨૬.
 સનહતે તો પગલું મુક્યું, મૂકીને ના ખીલું:
 જવાય જો નહિ આગળ તોયે, ફરી ન પાછું લેવું. ડગલું. ૧
 સંકટ મ્હોરું આવી પડતે, મ્હોરું ન કર્યું બીલું:
 કળે બળે ખૂબ લડવું પણ ના કર્યું કરવા ઝેર્યું. ડગલું. ૨
 ત્યાં ઝીભા ત્યાં ચોંટી રહિને વચન લેવું સળળું,
 આભ પડો કે પૃથ્વી શટો, તોય ન ફરીયે નળળું, ડગલું. ૩
 ફતેહ ફરીને આગળ વધ્યું, અથવા અલિયાં મર્યું;
 પણ લીધેલું તે પાળીયું, રે, વળગરું કર્યું. ડગલું. ૪
 તણ હામ તે હામ મૂકવા, ખૂણા જેઠા ખોળે;
 ધિક્ક કાયર તે અપજસ રૂપી ખાળકુંડીમાં બોળે. ડગલું. ૫
 નહાસી જતાં દસે શત્રુઓ, સાથી કિટ કહિ કહાડે;
 ખીકણુ બાયલા નામર્ત્તો, નામ મળે ઝિપાડે. ડગલું. ૬
 પોતાનો પસ્તાવો થાયે, જળ્ય મારીરે ભારે;
 મુવા નહીં કાં ફરી પરાક્રમ, રણે ઉઠાવ્યું જ્યારે. ડગલું. ૭
 શર વીર તે જશનો લોભી, હિંમત મદિરા પીયે;
 ઉમંગથી તે ઘસી વધે વા, ખૂબ ટકાવી રાખે. ડગલું. ૮
 બણી ગણી જન પુખ્ત વિચારે, પાયો નાખે મજબૂત;
 કો કાળે પણ જસ મોટો લે. નર્મદ કેરે સાખૂત. ડગલું. ૯

નર્મદાશંકર

૭૧

ઝોડ્યું પાળો

(ગરબી.)

ઝોડ્યું પાળો રે દેશિયો ! નહિનર ઝોડો ન મિથ્યા ઝોડ,
થૂક્યું ચાટો કાં દિવેપિયો ?* પાળો આઘો પવિત્ર ન કોલ;
ઝોડ્યું પાળો રે. ૧

ભાષણ બુદ્ધો રે મન ભાવનાં, લાંબા હાથ ને ફરતી ડોક,
અવસર કામતો રે આવનાં, કાચર નહોતો મૂકી પોક;
ઝોડ્યું પાળો રે. ૨

ખોટાં પહાનાં રે બતાવતા, આજે એક ને બીજું કાલ.
વાંક એકેકનો કહાડતાં, ચઢવો એક બીજનપર આળ;
ઝોડ્યું પાળો રે. ૩

મુધારો સમસ્ત રે ક્યાં થશે ? આગળ અગ્રેસર નહિ હોય,
સૈન્ય આખું શું રે રણે ધસે ? વીરજન ધસે ન પહેલો કાય;
ઝોડ્યું પાળો રે. ૪

થઈને મરણિયા રે ! મુધારકો મુધારા ક્ષેત્ર ગળવો એમ,
એક હાથે બહુ રે કરી શકો, પ્રજા સર્વસ્વનું કુશળ ક્ષેમ;
ઝોડ્યું પાળો રે. ૫

સ્વધર્મને અર્પોરે ગ્રાણુ મહુ, એક બે દશની શી વિસાત ?
સત્તા થઈ મરવે રે માન બહુ, મનુષ્યના દેવ બનો સાક્ષાત !
ઝોડ્યું પાળો રે. ૬

મહાપ્રાદી

૭૨

ઝાંસા શા ખાવા

૫૬

ઝાંસા * શા ખાવા ભાઈ, હિણુપત મોટી નામરદાદ. ટેક.
 માન ભંગથી મરવું સાઈ, એકવાર દુખ મરવે;
 માન ભંગથી નિત્ય નિત્ય દુખ, આંગળી કરશે સરવે. ઝાં ૧
 મેળવી જસ ને મરવું વહેલું. ઉત્તમ નર એ સ્હાએ;
 અધમ કાયરો ઘણું જીવીને, અપજસમાં રીયાએ. ઝાં ૨
 માન સરીખું કંપવૃક્ષ કો, સંસારે નવ રહોએ;
 સૂખ આપીને અમર રાખતું, ઉત્તમ અંશી જોએ. ઝાં ૩
 ગયું ધન તે પાછું આવે, ગયું માન ના આવે;
 ગયું માન કે ત્રણે તાપો, દુખમાં ઝાઝાં લાવે. ઝાં ૪
 રમે મળે અપજસ કો વાતે. માટે ખીતા ચાસે;
 શૂંવીર સાહસ કરનારા, તલવારે ને ઢાસે. ઝાં ૫
 ભોગજોગ એ હાર ખાય ને, મદદ ન આવે આડે;
 તસકા ક્યમ રહેવાશે માટે, જાતે જાતો કહાડે. ઝાં ૬
 વિના કારણે મદે ભરાઈ, ઉપરી તસકા તોડે;
 થોડિવાર તો ખમી જવું પણ, પછી ન રહેવું જોડે. ઝાં ૭
 સમજાવે તે માને નહિ તો, ક્રોધ કરીને હિંપવું;
 વેર ધરીને શિક્ષા કરવી, સરવસ તેવું હુટવું. ઝાં ૮
 બાણી ગણીને ટેક રાખતાં, વળી રખાવી જાણે;
 તે જન જસનું બીડું આવે, નર્મદ બોલ પ્રમાણે. ઝાં ૯

નર્મદાશંકર

૭૩

ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર.

સન્નતન સંભળાવજો રે, ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર,
 સન્નતન રોદ સહિત સંભળાવજો. ૧૬.
 છોટી અક્કલવાળા આગળે, મુખે ન વદિએ મોટી વાત;
 પાશેર કેરા પાત્રમાં. કેમ શેર સમાશે સાત. સન્નતન. ૧.
 લાખો છોટીપર લાડવો, આખો મેલિયં તો મરી જાય;
 બૂકો કરી બભરાવીયે, તોતે ખાસી રીતેથી ખાય. સન્નતન. ૨
 માંકડાં લઈને માનવી, ખેડો નાવમાં દઈને વૂર;
 બડકાવે તો તે અભાગિયાં, પડે ફટી પાણીને પૂર. સન્નતન. ૩
 જે સમજે જેવી રીતથી, તેને પણ સમજાવીયે તેમ;
 જેણે તો સમજે સાનમાં, ત્યારે કરીએ લવારો કેમ. સન્નતન. ૪
 બાળક આગળ બોલિયે, ત્યારે બનિયે બાળક રૂપ;
 બૂ બાડે તાતા બાળિયે, ભસે હોઠએ બહુલા ભૂપ. સન્નતન. ૫
 પક્કડ ટકે નહિ પેટમાં, જો ખાય બિલાટી ખીર;
 ખામુખા શીદ ખવરાવીએ, તે વિચારેતે મારા વીર. સન્નતન. ૬
 જંગલ કેરાં જનવરો, આપે પાળવા કરીએ જો આશ;
 એવું આદરિયે કે આપણી, પાસે વસે કરી વિશ્વાસ. સન્નતન. ૭
 ધીરે ધીરે નિત્ય ધીરવી, એને અક્ષય શિખરીએ અનેક;
 દળી મળી હેત વધારિયે, પણ છૂટા ન પડીએ છેક. સન્નતન. ૮
 નિશાળિયાને ગમે નહિ, આપે શિક્ષક જો એવું જ્ઞાન;
 નાશિને જાય નિશાળીયા, મળે શિક્ષકને કેવું માન. સન્નતન. ૯
 છલુછલુતે તેલ છાંટિયે, લઈને નિર્મળ દંડું જો નીર;
 સળગી ઉઠે એ તો સામદું, વળી સામાનું બાળે શરીર. સન્નતન. ૧૦

સજ્જનને મન શુદ્ધ છે, પણ વિશ્વ વિરુદ્ધ વિચાર;
બહુ જનમાં નહિં ખોલીયે, જેથી ઉપજે ઉપાધિ અપાર.

સજ્જન. ૧૧

સંસારી જનને સુધારશો, રૂઢી રાખીને એવી જો રીત;
દલપતરામના દેવની, તમે પામશો પૂરી પ્રીત. સજ્જન. ૧૨.

દલપતરામ

૭૪

એકલો જાને રે

તારી જો હાંક શુણી કાઢ ના આવે
તો એકલો જાને રે !

એકલો જાને, એકલો જાને,
એકલો જાને રે !

તારી૦

જો સૌનાં મ્હોં સીવાય—

ઝારે ઝારે ઝો અભાગી !

સૌનાં મ્હોં સીવાય;

જ્યારે સૌએ ખેસે મ્હોં ફેરવી,

સૌએ ડરી જાય,

ત્યારે હૈયું ખોલી,

અરે તું મ્હોં મુકી તારા મનતું ગાણું,

એકલો જાને રે.

તારી૦

જો સૌએ પાછાં જાય—

ઝારે ઝારે ઝો અભાગી !

સૌએ પાછાં જાય;

જ્યારે રણ વગડે નીસરવા ટાણે,

સૌ ખૂણે સંતાય,

ત્યારે કાંટા-રાને,
 તો તારે લોહીનીગળતે ચરણે બાધ
 એકલો ધાને રે! તારી૦
 ત્યારે દીવો ના ધરે કોઇ,
 ગોરે ગોરે ઓ અભાગી!
 દીવો ના ધરે કોઇ;
 ત્યારે ધનધોરી તુફાની રાતે
 બારવાસે તને જોઈ,—
 ત્યારે આબની વીજે
 તું સળગી જઈ સૌનો દીવો
 એકલો ધાને રે! તારી૦
 તારી જે હાંક શુણ્ણી કોઈ ના આવે—
 તો એકલો જાને રે!
 એકલો જાને, એકલો જાને,
 એકલો જાને રે! તારી૦

મહાદેવ દેશાઇ

૭૫

સ્વદેશ ભમતા

(એકવચ્ચ સ્વદેશો કહેજો કયામને-એ રાજ.)

સ્વદેશની ભમતા મનથી નવ મુકીએ,
 સોએ સો કદી સંકટ આવે શીપજે;
 ચુરા થઈ પડિયે પણ ચિત્ત નવ ચુકીએ,
 સ્વદેશનું શુભ ચિંતવિયે દિનરાત જે. સ્વદેશની ૦ ૧

જન જાતીનો દેહ ધર્યો જે દેશમાં,
 તે ભૂમિને ગણિયે માતા તુલ્ય જો;
 હૈંડે ધરિયે હેન વિશેષ હમેશમાં,
 ઉત્તમ ગણિયે અંતરમાંહિ અમૂલ્ય જો.   સ્વદેશની ૨

સદૈવ કરિયે જાતન સ્વદેશ સુધારવા,
 કામ પડે તો કરિયે તન કુર્યાન જો;
 વળિ શ્રમ કરિયે ત્યાં ક્ષોભ વધારવા,
 સ્વદેશ તરતો કરવા ધરિયે નાન જો.   સ્વદેશની ૩

મરણ પથારી પર તો સૌ પ્રાણી મરે,
 કહિયે તેની કાયા ગદ્ ગદામ જો;
 જે કાયા કુર્યાન સ્વદેશ લીધે કરે,
 નવ જીવ તેનાં રક્ષાં છે નિશ્ચય નામ જો.   સ્વદેશની ૪

x   x   x

કહેવન એક પ્રસિદ્ધપણે કહવાય છે,
 જનની જણજે હરિજન દાતા શૂર જો;
 નહિ તો વંજા વિશ્વ વિગે વખણાય છે,
 વ્યર્થ ગુમાવિશ નહિ તું તનતું નર જો.   સ્વદેશની ૫

સંપ વધે સૌજનને જેમ સ્વદેશમાં,
 એવા એવા કરિયે અધિક ઉપાય જો;
 કદ ન પામે કોઈ કુસંપ ક્લેશમાં,
 સંપી જાળીને સૌ સુખિયાં થાય જો.   સ્વદેશની ૬

પોતાના ટંટા પોને જ પતાવજો,
 સમજી હો તો જશો ન કદિ સંકાર જો;
 પંચજનો પાસે પંચાત કરાવજો,
 અંચીત નહિ તો થાશે ખૂબ ખુવાર જો.   સ્વદેશની ૭

સ્વદેશમાં જે કેઈ કુસંપ કરાવશે,
નિશ્ચે જાણો પાપી તેનું નામ જો:
અનેક જાણે અતિ સંકટ ઉપજાવશે,
દુર્જન તેને કહે છે દસપતરામ જો.   સ્વદેશની ૮

દસપતરામ

૭૬

સ્વદેશ ભક્તિ

ધીરાના પદની ચાલ.

(જોતે રામ રાખે રે તેને કોણુ મારી શકે !— ઓ રાગ.)
સ્વદેશની ભક્તિ રે, કે કોઈ વિચારા જાણે !
સ્વતંત્રતાના રસની રે લેજાન કોઈ પરમાણે !   ૨૬
મિદાં મિદાં મંસ વચન વદીને, કરે ખુશામત પૂજા;
દાજ સરે, ભલે દેશ હુઓ નિજ, સ્વાર્થ ગણે મેલેખૂણ !
કે દાઝ દુઃખી દેશનીરે, ધ્યાથી દિલ કોણુ આણે ! સ્વદેશની ૧
લિખત લેયે હોય નહીં કરવા કો સ્વતંત્ર સુકામ,
કરી કરી મરે દીન કાયર નર વાર લગ્નર ! શા-રામ ?
કે બીટે બાથ સિંદ શું રે, લગણી છોડવવાતે ! ! ! સ્વદેશની. ૨
ઉમંગ ને કિસાદ, ધિરજ દદ, મૂળ સ્વભાવ કિદાર;
નિરૂપણું શરવીરનું લક્ષણ ક્યાં ઝગકે જાતકાર ?
કે બેદી દગ વાદગરે, સુરજ શશી પરમાણે.   સ્વદેશની ૩
સિંદ કુઝે ગજ જૂથ વિષે, શકે શું કરી અમુત સિયાળ ?
દુઃખ ધાયામાં છુપ્યો શર નર, (તોએ) ગાજે ધ્રુમે બરી દાગ !
કે પગ નહીં અટકે રે, વતકના થતાં ગાને.   સ્વદેશની ૪

સ્વારથ કેરી આરત છોડીને કરે પરહિપકાર,
 દેવ કે દેવાંશી જન વિણ કોણુ! ખાય ચકોર અંગાર!
 કે તરસ્યો અપૈયો રે નજર નીચી નવ આણે! સ્વદેશની ૦ ૫
 ટેક કઠણ કાણ એક તજે નહીં, ધોર વીર નર કો વાર.
 વૃદ્ધ પેરે ધામ શીત સંકટ સહે, વહોં મેઘ મૂશળધાર.
 કે આગે સુખ શાંતિ રે, અહં-મદ નવ જાણે. સ્વદેશની ૦ ૬
 ત્રણ પદાર્થ છે દેશભક્ષિતમાં, ધર્મ અર્થ વણિ કામ,
 સ્વદેશ ભક્તને દેશની પ્રીતિ, મોક્ષ એ સુખ કેરું ધામ!
 કે રૂચે નહીં બિભુ રે, મસ્ત એ દેશ અભિમાને! સ્વદેશી. ૭
 માટે સ્વદેશી ઓ બંધુ મા'રા, ધરિ અંતર આ ઉપદેશ.
 ભરતભૂમિ પામી ઉદય દિનોદિન, ઉજળી રહે હંમેશ
 કે એમ કરે ઉદમ રે, ચુકો ન ચોટ નિશાને! સ્વદેશની. ૮

x

x

x

હ. હ. ધ્રુવ

૭૭

બચપણની બલિહારી

(૫૬)

બલિહારી બચપણની, શી કહું બલિહારી બચપણની? (ટેક.)
 લેવા દેવા શી સંસારે? પૂર્ણ સુખ સ્થિતિ મનની,—શી કહું ૧
 તનનો વેદના હોય કિંચિત તો, માતપિતા મન બમણી,—શી કહું ૨
 પ્રાપ નહીં, આભાસ પાપનો, ત્યાં ચિંતા શી ઝાણી?—શી કહું ૩
 ઓ બચપણ! આયુષ્ય શિરોમાણી, ગરજ તને શી ધનની?—શી કહું ૪
 સત્તાની નહિ અજીત તને કંઈ, તોડે ગરુરિ રાજનની,—શી કહું ૫
 કવિ, યોગી, ઋષિ, મુનિ તવ શરણે, સીમ ન શરાતનની—શી કહું ૬
 હૃદ બુદ્ધિનો વાળી તે, બાળક! અગમ બુદ્ધિ ત્રિભુવનની,—શી કહું ૭
 શિશુ! આશિષ મમ લે જ્યાં હો ત્યાં, ગાર્ક કીર્તિ મોહનની—શી કહું ૮

મલખારી

૭૮

એક ઘા

તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દાઘો !
 છુટ્યો તે ને અરરર ! પડી ફાળ હૈયા મહીં તો !
 રે રે ! લાગ્યો દિલ પર અને શ્વાસ રૂંધાઇ જતાં
 નીચે આવ્યું તરુ ઉપરથી પાંખ ઢીલી થતાંમાં.
 મેં પાળ્યું તે તરડી મરે હસ્ત મહારાજથી આ !
 પાણી છાંટ્યું દિલ ધડકતે તોય ઉડી શક્યું ના !
 ક્યાંથી ઉઠે ? જળમ દિલનો ફૂર હસ્તે કરેલો !
 ક્યાંથી ઉઠે હૃદય કુમળું છેક તેનું અહો હો !
 આહા ! કિન્તુ કળ ઉતરીને આંખ તો ઉઘડી એ,
 મૃત્યુ થાશે ! જીવ ઉગરશે ! કોણ જાણી શકે એ ?
 જીવ્યું આહા ! મધુર ગમતાં ગીત ગાવા ફરીને,
 આ વાહીનાં મધુર ફલને આખવાને ફરીને-
 રે રે ? કિન્તુ ફરી કદિ હવે પાસ મહારી ન આવે,
 આવે તોયે ડરી ડરી અને ઈચ્છતું ઉડવાને-
 રે રે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કોઈ કાલે ન આવે !
 લાગ્યા ઘાને વિસરી શકવા કાંઈ સામર્થ્ય ના છે !

કલાપી

૭૬

મને જોઇને ઉડી જતાં પક્ષીઓને

રે પંખિયાં ! મુજથી ચણુજો, ગીત વા કાંઇ ગાજો,
 શાને આવાં મુજથી ફરીને ખેલ છોડી છો છો ?
 પામે જેવી ચરતી હતી આ ગાય તેવોજ હું હું,
 ના ના કોદી તમ શરીરને કાંઇ હાનિ કરું હું.
 ના પાડી છે તમ તરફ કે ફેંકવા માળાને મેં,
 ખુલ્લું માંડે ઉપવન સદા પંખિયાં સર્વને છે:
 રે રે ! તોયે ફરતી મળી દેવ ખડીવા જનોંથી,
 છો ખડીતાં તો મુજથી પણ સૌ ક્ષેમ તેમજ માની.
 ને ઉડો તો જરૂર કર છે ફૂર કો હસ્તનો, હા !
 પાણી કેંકે તમ તરફ રે ! ખેલ એનો જતેના !
 દુઃખી છું કે કુદરત નણા સામ્યનું એક્ય ત્યાગી,
 રે રે ! સત્તા તમ પર જતો ભોગવે ફૂર આવી.

કલ્યાણી

૮૦

દુખિયાંનાં બેલી

(દા લાગ્યા હુંગરિયે, દૂહાના કેમ કરિયે ?—ભગવતી ગીરાંજીય !
 એ ભજનની ધૂન)

ધા સુણિયે રે દુખીયાંની,

બહાસાં ! બંધુ બનિયે:

બંધુ બનીયેરે, એનાં બેલી બનીયે,

દુઃખીને સંભાળિયે !

ધા સુણિયે દુખિયાંની,

બહાસાં ! બંધુ બનિયે !

એક જ જનનીનાં જાયાં,
 એક જ શિશુજી છવાયાં,
 રંક ભાંડુનાં રખવાળાં ક્ષેત્રે:
 રે ! હૃદે દ્વિતીયે !

બેલડિયાં ગાય બરોબર,
 સેવા સર્વથી શું સહોદર ?
 દુઃખે દુખિયારાં આળાં અંતર ચાંપિયે:
 હૃદ હૈયાળી દેશી !

દુઃખિયાંનાં ફેડી બંધન,
 રંધિયે હર આંગણુ નંદન:
 દીનને દારે દયાસાગર રેલિયે:
 એવાં આંશુ અર્પિયે !

દુઃખીયાંનાં દેવ સદાયક,
 દીનનાં તો સંતન સેવક:
 રંકને પગલે પ્રભુસીસા ન્યાળિયે:
 પ્રભુહંતે બાળિયે !

સંધે સંમેલન બરીયે,
 દૈયાને હૃદે સ્પર્શિયે;
 વિભુની આશપનાં રૂડાં ન્યોતિ વંદિયે:
 પ્રાણને જીવળિયે !

હૃદ સ્પર્શિયે દુઃખિયાંની,
 આશાં અન્ધુ ! બનિયે.

લલિત

૮૧

આત્મબોધ.

(૫:)

ગઈ ઋતુ વસંત પ્રાણ વળી જશે પરવરી,
 કિશોર વય ગૈ વહી, ભર જુવાની ચાલી પળા:
 -દીસે નહિ દીસે તહને પરમ એક કર્તવ્ય કે?—
 સમર સ્વામ, ધરની લામ, સશર લાંબી છે મસ્તકે. ૧
 નડે પ્રકૃતિ પ્રીત આશ ગત કાલ કેરી ઘડી.
 જડો જુની ઉખેડતાં ખટકી જાય ઉલટી ઉંડી;
 -દીસે નહિ શું દૂરતું સુભગ શાન્ત કર્તવ્ય કે?—
 સમર સ્વામ, વમળ વામ, સશર લાંબી છે મસ્તકે ૨
 નડે પશુપણું, નડે સપારવાર પાપો જુનાં,
 રહ્યાં ધર કરી, હસે શટ કરી, વળી ક'ખતાં;
 -નવીન બલ દે નહીં વિમલ સાધુ કર્તવ્ય કે?—
 સમર સ્વામ ત્યજની મામ સશર લાંબી છે મસ્તકે. ૩
 નડે વિતથ દુષ્પના; ભમતી ચક્ર ખાતી મતિ,
 અઘૈર્ય, ચલ ભાવના, ઉઠું ઉઠું જ શ્રદ્ધા થતી,
 -દીઠું નવ દીઠું ખરે સતતજ્યોતિ કર્તવ્ય કે?—
 સમર સમર સમર સ્વામ, સશર લાંબી છે મસ્તકે. ૪

બલવંતરાય

૮૨

ધ્રુવડ

હરિગીત)

- રચો ભૂતાવળ કારમી
તિમિરમાં તારક તરે,
રજનિ કુદરે ભમા ભમો
માયાવા ચિત્રે ચીતરે. ૧
- વિશ્વ દમતી શાન્તિ આ,
હૃદયને ક્ષોભે ભરે,
ને અનુત્તર કારમા
પ્રશ્નો રચી પીડા કરે. ૨
- ધ્રુવડ ત્યાં તરુ શ્રુંડમાં,
ખેડું આવી એકલું,
ઊડી તારક વૃન્દમાં
જે ભેદ ઊડા દેખતું. ૩
- પ્રશ્ન વમળે ધૂમતું,
ચિત્ત મુજ ચોગમ ભમે,
શાન્તિમાં નવ શાન્ત એ,
અંધારમાં ઊડું શમે. ૪
- ‘ અણગણ્યા પ્રહાણકના
ગોળ નિજ પત્રવ ભરી
પ્રકૃતિ ધન અંધારમાં
ચાલી અનન્તપણા ભણી; ૫
- કપ્પાથી આવી ? કપ્પાં જશે ?
હેતુ ઊડો શો હશે ?

૮૧

આત્મબોધ.

(૫:)

- ગઠ ઋતુ વસંત પ્રાવૃષ વળી જશે પરવરી.
કિશોર વય ગૈ વહી, ભર જુવાની ચાલી પળા:
-દીસે નહિ દીસે તહને પરમ એક કર્તવ્ય કે?—
સમર સ્વામ, ધરની લામ, સફર લાંબી છે મસ્તકે. ૧
નડે પ્રકૃતિ પ્રીત આશ ગત કાલ કેરી થડી,
જડો જુની ઉખેડતાં ખટકી જાય ઉલટી ઉડી:
-દીસે નહિ શું દૂરતું સુભગ શાન્ત કર્તવ્ય કે?—
સમર સ્વામ, વમળ વામ, સફર લાંબી છે મસ્તકે. ૨
નડે પશુપણું, નડે સપારવાર પાપો જુનાં,
રહ્યાં થર કરી, હસે શટ કરી, વળી કંખતાં;
-નવીન બલ દે નહીં વિમલ સાધુ કર્તવ્ય કે?—
સમર સ્વામ ત્યજની મામ સફર લાંબી છે મસ્તકે. ૩
નડે વિતથ દુષ્પના; ભમતી ચક્ર ખાતી મતિ,
અધૈર્ય, ચલ ભાવના, ઉડું ઉડું જ અદ્ધા થતી.
-દીહું નવ દીહું ખરે સતતતત્યોતિ કર્તવ્ય કે?—
સમર સમર સમર સ્વામ, સફર લાંબી છે મસ્તકે. ૪

બલવંતરાય

૮૨

ધ્રુવડ

(રિગ્ગીત)

રચી ભૂતાવળ દારમી
તિમિરમાં તારક તરે,
રજનિ કુદરે ભમા ભમી
માયાવા ચિત્રો ચીતરે.

૧

વિશ્વ દમતી શાન્તિ આ,
હૃદયને ક્ષોભે ભરે,
તે અનુત્તર દારમા
પ્રશ્નો રચી પીડા કરે.

૨

ધ્રુવડ ત્યાં તરુ ઝુંડમાં,
ઝેલું આવી ઝેલું,
ઊડી તારક વૃન્દમાં
જે ભેદ ઊડા દેખતું.

૩

પ્રશ્ન વમળે ધ્રુમતું,
ચિત્ત મુગ્ધ યોગમ ભમે,
શાન્તિમાં નવ શાન્ત ઝો,
અંધારમાં ઊંડું યમે.

૪

આબુગણ્યા અક્ષાણના
ગોળ નિજ પત્રવ ભરી
પ્રકૃતિ ધન અંધારમાં
ચાલી અનન્તપણા બાણી;
ક્યાથી આવી ? ક્યાં જશે ?
હેતુ હોશે શો હશે ?

૫

વિસ્મયે પૂછું અહિં,
 ઉત્તર પૂરે મળશે કહિં ! ”
 ધ્રુવડ બોલ્યો—“કદો નહિં ! ”
 કદો નહિં ?—એ શી મુલ્ય
 વાણી કહ્યાંથી કારમી !
 મૌન કરો જનની તણું
 વ્યોપી રહું મુજને દમી.

૬

૭

(ખંડશિખરિણી)

“ મધુર મૃગતૃષ્ણા જગતણી
 સતત લલચાવે નિજ ભણી,
 અને દોહું વેગે અમૃતસમ પીવા જળ તહિં :—
 તૃષ્ણા મહારી શું ત્યાં કદો સમિત થાશે મુખ લહી,—
 —ધ્રુવડ વદતું ત્યાં—“ કદો નહિં ! ” ૮

(ખંડશિખરિણી)

“ ધ્રુવડ કાળા થા પરું !
 પ્રભ નવ પૂછું ત્યને.”
 વદી પાછો હું કરું
 ભાંડાં મનન થેરા મને.

૯

(ખંડશિખરિણી.)

“ કલહ કપટો દુષ્ટ જનનાં,
 વર્ણો વિષમ અન્યાય જનનાં,
 પૂરે મ્હાનિ મહારા હૃદય કુસુમે, મદીજ દધે,
 ખીલે પાછું શું એ કુસુમ ક્રમણું આ ભવ મહિં ?
 —ધ્રુવડ તહિં બોલ્યું—“ કદો નહિં ! ” ૧૦

(ખંડકરિગીત)

“ ચૂપ! ચૂપ! ઉલૂક તું
 આશુપૂછ્યો વચમાં ભવે ! ”
 એટલું વહો મૂક હું
 જનૌ વ્યોમમાં નિરખું ભવે.

૧૧

(ખંડશિખરિણી.)

હૃદય તણી તન્ત્રી તૂટી ગઇ,
 મધુર મુજ વીણા મૂંઝ થઇ,
 નમેશ આધાતો વિકટ જગના એ સહો સહી;-
 ફરી શું સંગીતે મધુર સુર લેશે રસ વહી ! ”
 શ્રુવડ વદતું-“ કહો નહિ ! ” ૧૨

(ખંડકરિગીત)

“ જસ ! ભવે એ વૂક ! તું
 તાન ભંગ તું શિદ કરે ? ”—
 તાનલક્ષ્ય ન ચૂકતું,
 મુજ હૃદય પાશુ ત્યાં ફરે. ૧૩
 “ પ્રેમભય ઉલ્લાસમાં,
 પાપહીન વિલાસમાં,
 મુગ્ધ નિર્મળ લાસમાં,
 શુચિ બાલ્ય વીતી જો ! ગચું; ૧૪
 લલિત પ્રેમ વિલાસમાં,
 મુન્દરી ભુજપાશમાં,
 ઉચ્ચ વિક્રમ-આશમાં,
 યૌવન અમોહ જો ! વચું. ૧૫
 બાલ્ય એ, યૌવન શું એ
 દેખવું ફરી આ ભવે ! ”

- હૃદય મુજ છાનું દુઃખે;—
 ત્યાં—“કદી નહિં!”—ધ્રુવડ જ લવે. ૧૬
- મૌન ધર્યા! ભૂંડા! હવે,
 “પ્રિય જનો હૃદયે વસ્યાં,
 સંગ રહ્યાં ને હસ્યાં,
 ફર દાળે એ ગ્રસ્યાં,
 ફરી ભેટ એશું કે સમે ? ૧૭
- પુણ્ય કર્મો મન ધર્યા,
 કૃતિ વિશે નવ તે હર્યા,
 સુપ્રસંગે જે સર્યા,
 આ છવને ફરી શું રમે ? ”
 —“કદી નહિં! એ કદી નહિં.” ૧૮
- ધ્રુવડ વાણીના ગણું
 ચિન્તને હું ફૂંચિયો;
 પ્રશ્ન જોડે ફરી સુણું
 છબિ દિવ્ય કરતો જિયોં જો ! ૧૯

(ખંડશિખરિણી.)

“લલિત મૃદુ હાસે મલકતી,
 વસન કંઈ આધું ઝગકતી,
 ક્રિપા રંગીલી આ કનકમય પાંખે ઉડી જતી,
 ધસે પ્રેમે પૂવા; ભુજયુગલ લેશે કદી સતી ! ”

(ખંડહરિગીત)

- ધ્રુવડ જોલ્યો—“નવ કદી ! ” ૨૦
 “ધૂત ! છાનો રહે હવે !
 તજ આત્મ ગૌરવ શું લવે ! ” ૨૧

(વસંતતિલક)

મોઘી વિશુદ્ધ કર્ણો જો ! નવો માધવીની
વેરે સ્મિતો નવલ ચંદ્રનીશાં રસીલી,
તે દીપદંશર્યો અગ્નિ પડી વિનાશે,
શું એ પ્રજ્વલે જરી છવત માર્ગે જાશે ! ”

(ખંડહરિગાન)

“ કદો નહિં ! એ કદો નહિં !

ધ્રુવડ ધ્રુવડે—“ કદો નહિં ! ”

૨૨

“ કદો નહિં ! શું કદો નહિં !

ભૂત નવ ભાવિ જાતે ?

જોત નીચે ગયું વહી

તે પાછું નવ જોતે ચડે ? ”

૨૩

“ પ્રેમ ગાતો રેડોને .

મધુર મુગ્ધાકાનમાં,

ધ્રુવડ વચતો ફેડાને

ચાલ્યો પોવા જળ ઝાંઝવાં;

૨૪

ધ્રુવડ એ મુખસેવને

સાર્યો પ્રેમમુધા કંઈ

ચાખશે આ છવતે !

ધ્રુવડ જોલ્યો “ કદો નહિં ! ”

૨૫

“ અધર સંમુખ આવતાં

મુખ જશેડે મુન્દરી,

ચુમ્બતો અણુચુમ્બિયાં

આસ્વાદવાં શું કદો ફરી !

ધ્રુવડ ફેરે—“ એ કદો નહિં ! ”

“ કદો નહિં ! હા ! કદો નહિં .

૨૬

નરસિંહરાવ

૮૩

ગૃહ કોકિલા

(કુત વિવિગત)

નિમિર તારકે સવ ગયાં શમી,
 હોંડા ઉપા કંઈ કેશ સમારતી;
 શશિકલા ગગનાઈ-ગણમાં રમી,
 નવલ શુક્રશું પ્રેમથી લાડતી !
 કલિં ઉલૂક ગયો વનમાં ઝૂંપી,
 નિજ કઠોર સુરો લઈ સંહરી;
 મધુર ગાન સુધા વરસાવતી,
 પરમ્પના સહકાર મોહિં સુણી.

(ખંડકવિગત)

શશિકલા નવયૌવન
 શુક્ર રૂડો વર વરી.
 ગીત મંગલ લગ્નનાં.
 એ ગાય કોયલ રસભરી.
 ગીત સુર શ્રવણે પડી.
 હૃદય સુર શા મુજ સુરે !
 કોકિલા તરુએ ચઢી
 મુજ મેઘ-કિતર ચીતરે.

(ખંડકવિગત)

“ મધુર મુજ તૃપ્તિ સુખનણી,
 વિંમલ યશવાન્તી રસભરી,

મહને પ્રેરે નિત્યે ઉલટભર કર્તવ્યપથમાં,
 થશે સિદ્ધિ શું આ છંતો વિવિધ વિધો જ વસમાં ? ”
 પરમૃત વદે—“ ધૈર્ય તજ, માં ”

૫

(અંકહરિગીત)

કોકિલા આ ફૂજતી .
 હૃદય સુખ ઊંડું પૂરે !
 વાણી એ મન ફેરવતી
 મુજ હૃદયમાં ધ્વનિ શા ભરે !

૬

(અંકહરિગીત)

“ ગગન ઘન અંધારપટમાં,
 વિરયો અતિ જે ગૂઢ રચના;
 લખી લેખો તારાગણ થઈ રૂંડા જ્યોતિ ઝરતા,
 ઉઠેલું હું કંઈક વિપમ કંઈ એ ભેદ જગના ? ”
 પરમૃત કહે—“ દિવ્ય પળમાં. ”

૭

(અંકહરિગીત)

“ પ્રિય જનો મુજને તણ,
 આલિયાં નિષ્કુર બની;
 ત્રણ ફેંચાયા નવ હજી,
 એ રૂંડો, રૂંડો, ક્યમ કરી ! ”
 “ દિવ્ય લોકે જઈ રહી. — ”
 કોકિલા વાણી વહી.

૮

વિષમ સંકટધૂમયી,
 હૃદય મુજ આકુળ બને;
 વિશ્વમાયા ધૂમતી
 ભ્રમણે ચઢાવે જો ! મહેને; ૯
 લોપશે કો ધૂમને ?
 ભ્રમણુ શમશે કો ક્ષણે ?
 હૃદય નિર્મળ કંઈ બને ?
 ને આત્મ મુજ શાન્તિ ભણે ? ”
 કોકિલા ફૂટે-“ જો ક્ષણે.
 દિવ્ય ગાનો તું સુણે. ” ૧૦

(અંકશિખરિણી)

વિમલ રિમત પ્રાચી મુખ વિશે
 ઉદિત રવિ પૂરે કંઈ રસે !
 અને ગાનો ઊંડાં અનુપમ સુણ્યાં દિવ્ય ગણનાં,
 અને આત્મા મહારો કંઈ તરો રહ્યો ગાનસરમાં. ૧૧

નરસિંહરાવ

૮૪

નગો નગો પ્રેમી સ્નેહી

(પ્રભાતિયું-અબલારી-એ રાહ.)

નગો નગો પ્રેમી સ્નેહી ભોર થઈ ઉઠી નગો રે,
 આ વેળા તો સ્વામી ભન્યાની ઉંઘ આળસ સર્વ ત્યાગીરે. નાં ૧
 શું સુતા છો મોહ માયામાં અજ્ઞાન અધકાર ઝાઢીરે,
 ગઈ જીવાની હવે પળી આવ્યાં હજી ન જાણી બાગીરે, નાં ૨
 અજ્ઞાન અધાઈ ઘટમાંથી કાઢો જ્ઞાનનો દિવરો બાગીરે,
 ગફલત મુકી હવે એતો ચિત્તમાં મહુચરના પાયે લાગો રે, નાં ૩
 હવે તમે નિત્ય નિરંજન સમરો માન અભિમાન મુકીરે,
 ધ્યાન કરો તમે સાચા ધણીનું હવે તો સુકિત માગો રે, નાં ૪
 દયા ભાવ તમે ચિત્તમાં આણો કોમળ રાખો મનકું રે,
 પુન્ય દાન હવે કરોને હરખી પાપથી તમે દૂર ભાગીરે, નાં ૫
 ભાવ ભાવો લઈ પ્રેમતુરી ચઢો સુરતીનું બાણ ચલાવેરે,
 પાંચ પચીસ ચોર ઘટમાંથી કાઢો કરો કેસરીઓ વાણો રે, નાં ૬
 આ ટાણે ભુલશે તો બગડશે મનખો જાશે તમારો રે,
 જ્ઞાની તમે હવે સાહેબ સમરો નહિં તો થશે હંસ કાગો રે, નાં ૭

અનવર

૮૫

બોધ

ગજલ

ગૂંજરે જે શિરે ત્હારે જગતનો નાથ તે રહેજે,
 ગણ્યું જે પ્યાડું પ્યારાએ અતી પ્યાડું ગણી લેજે,
 દુનીઆની જુદી વાણી વિષે જો દુઃખ વાસે છે,
 જરાએ અંતરે આનંદ ના ઓછો થવા દેજે.
 કચેરીમાંહિ કાજનો નથી હિસાબ કોડીનો,
 જગત કાજ બનીને તું વહોરી ના પીડા લેજે.
 જગતના કાચના યંત્રે ખરી વસ્તુ નહિ ભાસે,
 ન સારા કે નહારાની જરાએ સંગતે રહેજે.
 રહેજે શાંતિ સંતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે,
 દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કોઇને નહિ કહેજે.
 વસે છે કોઇ વૈરી ચિત્તમાં તેને તજ દેજે,
 ઘડી જાયે ભલાઇની મહા લક્ષ્મી ગણી લેજે.
 રહે ઉન્મત્ત રવાનદે ખરું એ સુખ માની લે,
 પિયે તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરી પીજે.
 કદ્દ વાણી સૂણે જો કોઇની વાણી મીઠી કહેજે,
 પરાઈ મૂર્ખતા કાજે મુખેના ઝેર તું લેજે.
 અરે પ્રારબ્ધ તો થેલું રહે છે દૂર માગે તો,
 ન માગે દોડતું આવે ન વિશ્વાસે કદી રહેજે.
 અહો શું પ્રેમમાં રાગે નહિ ત્યાં સત્ય પામે તું,
 અરે તું બેવફાઇથી ચઢે નિંદા તણે નેજે.
 લહે છે સત્ય જે સંસાર તેનાથી પરા રહેજે,
 અરે એ કીમિયાની જો મઝા છે તે પછી કહેજે.

વદ્રાઈ તો નથી આખી દુનીયામાં જરા દીડી,
 વદ્રાદારી બતાવા લાં નહિ કોઈ પજે જાજે.
 રહી નિર્મોહી શાંતિથી રહે એ સૂખ મોહું છે,
 જગત બાણગરીનાં તું બધાં છઠ્ઠાલ જવા દેજે.
 પ્રભુના નામનાં પુજ્યો પરાવી કાવ્ય માળા તું,
 પ્રભુની પ્યારી શ્રીવામાં પહેરાવી ગ્રીતે દેજે.
 કવીરાજ થયો શી છે પછી પીડા તને કાંઈ,
 નિગ્ગત'દે હમેશાં બાલ મસ્તીમાં મગ્ન લેજે.

બાલાશંકર ઉદલાસરામ

૮૬

ચેતે તો ચેતાયું તને રે પામર પ્રાણી	
ચેતે તો ચેતાયું તને રે પામર પ્રાણી;	૨૩.
સજી ધરખાર સાઈ, મિથ્યા કહે છે માઈ માઈ;	
તેમાં નથી કશું તાઈ રે, પામર પ્રાણી.	૧
તારે હાથે વરરાશે, તેટલુંજ તાઈ થાશે;	
ખીજું તો ખીજને જાશે રે, પામર પ્રાણી.	૨
માખિયોયે મધ કીધું, ન ખાધું ન દાન દીધું;	
હુટનારે હુટી લીધું રે; પામર પ્રાણી.	૩
ખંખેરીને હાથ ખાલી, ઓગિંતાતું જવું ચાલી;	
કરે માયાકુટ દાલી રે, પામર પ્રાણી.	૪
સાહુકારીમાં સવાયો, લખોપતિ તું લખાયો;	
કહે સાચું શું કમાયો રે, પામર પ્રાણી.	૫
આવે તારે સાથે એવો, કમાયો તું માલ કેવો;	
અવેજ તપાસ તેવો રે, પામર પ્રાણી.	૬

દેવે નરતતું દીધી, તેં તો ન કિમ્મત કાધી;	
મણી સાટે મેશ લીધી રે, પામર પ્રાણી.	૭
ગોળામાંથી ધન બોયું, ધુળથી કપાળ ઘોયું;	
જાણપણું તાંડે જોયું રે, પામર પ્રાણી.	૮
હજી હાથમાં છે બાજી, કર તું પ્રભુને રાજી;	
તારી મુઠી કર તાજી રે, પામર પ્રાણી.	૯
હાથમાંથી બાજી જાશે, પછીથી પસ્તાવો થાશે;	
કથું ન કરી શકાશે રે, પામર પ્રાણી.	૧૦
મનનો વિચાર તારો, મનમાં રહી જનારો;	
વળતી ન આવે વારો રે, પામર પ્રાણી.	૧૧
નીસર્યો જ્યાં શરીરથી, પછી તું માલેક નથી;	
દલપતે દીધું કથી રે, પામર પ્રાણી.	૧૨

દલપતરામ.

૮૭

તારતું તૂટતું

ભજન

તૂટ્યો મારો તંબુરાનો તાર—	
ભજન અધુરું રે, રહ્યું ભગવાનતું.	તૂટ્યો ૦
એક તૂટતાં ખીજ રે તાર અસાર છે,	
જીવાણીમાં નહિ હવે જીવજી:	
પારા પડયા પોચા રે, નખડીયું નામતું;	તૂટ્યો ૦

* ૧૯૪૫માં લખેલી તે આજે હતારી. સ. ૧૯૪૬ ના ફાગણ. આમાં અક્ષરોની વધઘટ બહુ રહે છે અને તે ચાલી ચલુ શકે છે. પહેલી કડી મને બહુ ગમે છે. વિ. દર્તા.

તરણુ પડી છે રે ખાતલ તુંબડે,
 લાગે નહિ ફૂટી જતાં વાર,
 ખૂંટીનું ખેચાવું રે, કાંઈ ન કામનું; તૂટ્યો૦
 રંગ ચડેલો કાચો રે, કહો તે કેમ રહે ?
 ઘોડી ઘણી પોચી પડી જાય;
 ખેલ ખગડતાં ખાસો રે, ભાન ન તાનનું; તૂટ્યો૦
 સ્વર મેળવીએ શેમાં રે, તાલ ખેતાલ છે,
 ઢોલકમાં પણ કાંઈ ન દંગ:
 અંધ થયું છે ખાડું રે, હરિ રસ પાનનું; તૂટ્યો૦
 ખરચી હવે ખૂટી રે ખૂટી હવે ખીછ નથી,
 હરિ હવે જાલો તમે હાથ;
 કહું છું કામ ન મારે રે, ધનજન ધામનું; તૂટ્યો૦
 કેશવ હરિની કરણીરે કાંઈ ન જાણીશકે;
 વાણી મન પાછાં વળી જાય;
 બલ ચાલે નહિ એમાં રે, મહા બલવાનનું; તૂટ્યો૦

કેશવલાલ હરિરામ ભટ્ટ

૮૮

કાયા તારી શાથી વટલાણી ?

કાયા તારી શાથી વટલાણી ! મૂરખ મન,
 કાયા તારી શાથી વટલાણી રે હેજી ! ૨૬.
 પાંચ તત્ત્વની કાયા ખની તારી પ્રાણી,
 તેના માંહી ચેતન આપ્યો રે હેજી,
 ચેતન કાયાને કશું વટાલ ન હોય એ તો
 ઢેઢ ભંગીઆનું પીયે પાણી, મૂરખમન, કાયા તારી. ૧

જે રે વસ્તુની તારી કાયા બંધાણી પ્રાણી
 દેડ ભંગીઆની કાયા તેવી રે હે છ,
 ચેતન તો સર્વેનો એકજ રૂપ છે,
 તેમાં તે જૂદાઇ શાની બાણી ! મૂરખ મન, કાયા તારી. ૨
 જ્યાંથી તું આવ્યો ત્યાંથી સર્વે લોકો આવ્યા,
 સૌનું જન્મ મરણ એક બાતે રે હે છ,
 શરીરનો ઘાટ સૌનો એક જ સરીખો,
 સરખાં હાથ પગ મુખ વાણી, મૂરખ મન, કાયા તારી. ૩
 ખાવાના કાળે છે સૌને માટીના પદાર્થ સૌ,
 માટીથી થયું ને માટી થાશે રે હે છ,
 પાંચ તત્ત્વ વિના ખીલું ક્યાંથી આવ્યું એ તો ?
 સર્વે વસ્તુ એક પરમાણી, મૂરખ મન, કાયા તારી. ૪
 આરે કાયામાં તારી શું રે બગડ્યું છે પ્રાણી !
 ઘટ્યું ને વધ્યું તો કાંઈ નથી રે હે છ,
 મન બગડ્યાથી સર્વે સંસાર બગડ્યો,
 શંકા તારા મનમાં ભરાણી મૂરખ મન, કાયા તારી. ૫
 જે જે વસ્તુ જુએ તેને માટે અંગ જોજો પ્રાણી,
 તેમાં ને તારામાં ભિન્ન નથી રે હે છ,
 એક બ્રહ્મ ઓર દ્વિતીયા નાસ્તિ છે પ્રાણી,
 જ્ઞાની તણી વાણી છે વખાણી, મૂરખ મન, કાયા તારી. ૬

૧ વહાલાંઓને ઉપદેશ.

સાંભળજે, વહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં !
 દીનપણું છે પરમ દયાનું પાત્ર જો:
 મોટા એ અધિકાર તમારો માનવી !
 અધિકારી છો જોનાં માનવ માત્ર જો !
 એક પિતા પરમેશ્વર જણો આપણો,
 નિકટ સગાંઓ સમજો ભાઈ બહેન જો;
 નીકો ન્હાની મોટી જે છવો તણી,
 વહનું તેમાં એક અખંડિત વહેન જો !
 હસનારાંની સાથે હસવાનું ધરે,
 રડનારાંની સાથે રડવું તેમ જો;
 એક ખીજનાં આંસુડાંઓ લૂછતાં
 જિંયાં ચડશે સ્ત્રી પુરો સૌ એમ જો !
 ભૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૂલમાં,
 સધળાંઓ સન્તોનો એ ઉપદેશ જો;
 દિવ્ય દયાસાગર ! યાચતાં આપજો,
 દીન જનોને અમને એનો સેશ જો !

બ્રહ્મદીક્ષા.

એજ માર્ગ, બન્ધુ ! એજ માર્ગઃ
 નેત્રકમળ મીચી વિચરે છે,
 પણ એજ પ્રભુનો રાજમાર્ગ.

ગંભીર કોલાહલ ભર્યું યે બગ્ગર
 અત્યારે શત્રુ-સ્તબ્ધ-મૂર્છિત જેવું છે, ૫
 શ્રીપુરના નાગરિકા નિદ્રામાં છેઃ
 તહમે પણ અખંડ નિદ્રા લીધી, બન્ધુ !
 સદન્તરની રહેડ વાળી સૂતા.
 પ્રવૃત્તિસંસારને વીંધી જતો
 એજ માર્ગ, બન્ધુ ! એજ માર્ગ. ૧૦

આગળ ધરિષ્ઠતાલ છે, ખરું ?
 કાળનાં અવિરત મહાપૂર વહે છે,
 માનવી તહેને ખાળવા શે મથતા હશે ?
 વિધિના હાથ ઠેલ્યા ઠેલાય એમ છે ?
 પણ બન્ધુ ! માર્ગ તો એ જ. ૧૫
 મન્દવાડ ન હોય તો, વીરજી !
 સ્નેહ અણુમૃદવ્યા રહે.
 એ તો ભવ્ય પરમાર્થનાં ભુવનો,
 બન્ધુસેવાયે રચેલાં માનવીનાં મન્દિરો,
 સ્નેહીઓના સ્નેહની યુનિવર્સિટીઃ ૨૦
 સ્નેહનાં દુઃખ વૈર્ય શક્તિપ્રભાવ
 પ્રગટવાં, પ્રજુલ્લવાં, અને-રહવાં,
 સહ આ ભૂતદયાના ઉદાનોમાં થાય છે.

સુખની નહીં પણ સ્નેહની આ વેદી.

ત્હમારા જીવન યજ્ઞમાં પણ,

૨૫

સ્નેહે અહીંજ સુખનો બલિ દીધો.

સ્નેહવત તપતાં અનેક તપસી

આ પ્રાસાદોમાં પ્રવર્તે છે.

બ્રાતૃભાવનો આ બાગ છે, વીર !

—ત્હમે તો તે બાગો છો જ.

એજ—એજ શ્રેયસ્કર માર્ગઃ

૩૦

બન્ધુતામાં થઇ પ્રભુતામાં.

નગરના દરવાજામાં થઈ—

હા! વિશ્વનગરીનો દરવાજો પણ

ત્હમે નિરન્તરનો ઓળંગ્યો.

૩૫

પણ ભાઈ ! એજ માર્ગઃ

અવની મૂઢી આત્મભૂમિમાં,

અહ્માંઃ ઓળંગી અહ્માં.

પિતા એ જ માર્ગે ગયા છે,

સંસાર તણ સ્વર્ગમાં.

૪૦

પૂર્વાકાશની પાછળ સૂર્ય હતો,

અને પશ્ચિમાકાશની પાછળ

વસન્ત પાલવ મંદારતીઃ

પૃથ્વી હિતારી પ્રાણપ્રદેશમાં,

પરાગવતી સુમનસેજમાંથી

૪૫

નિર્મળા સાત્ત્વિક સૌન્દર્યમાં.

પિતા મૃતને માર્ગનો પરિચિત કરતા,

વંન્નુશયા આગળ મૃતને ચક્રવર્તી.

ગત ન બેતી ત્હમની આંખલડી

આ પન્થ નિરન્તર નિહાળતી.

૫૦

પ્રપંચમાં આપણે એમને દોરતા,
પણ પ્રભુપત્યે આપણા એ નિયન્તા હતાઃ
સદ્ભાવ પાડતાં એમનાં તો પ્રગલાં
આ માર્ગે જ વર્જેલાં હતાં.

વીર ! મ્હારૂં સ્મરણ સતેજ છે- ૫૫
હજી તો ત્રણેક વર્ષ માંડ થયાં છે-
એજ માર્ગ, એજ સત્ય માર્ગ,
તહમે ડગલાં ભરે છે એજ મહામાર્ગ.
નગર છોડી વનઆંગણે,
વિશ્વ ત્યાગી વિશાળા વ્યોમમાં: ૬૦
ચિતાને જ ડગલે ડગલે, બન્ધુ !

આમલીઓની ઘટામાં થઇને જ
વીર ! પાછળ સરિતાના તટમાં.
ભૂત પ્રેત જેની, માયા સમી,
શંકા શી ડોલતી છાયાઓમાં થઇ, ૬૫
કુમળાં જ્ઞાનસમાન અર્પણ પ્રદાશમાં:
અન્ધકારનાં વન વટાવી
પ્રભાતનાં ન્યોતિર્જલમાં.
એજ પરમ માર્ગ, બન્ધુ !

વિદાય લેશે, વીર ! ૭૦
હુનિયાનો અન્ત વિદાય જ છે,
આદિ ભલે અન્યથા હો.
પણ એક વેળા તો આંખ ઉઘાડો,
એક છેલ્લી મીટથી તો નગતને જોઇ લ્યો.
શું નગત બહુ જોયું ? ૭૫
ભલે, તહમને ગમ્યું તે અમને ગમશે જ.

ક્ષર મૂકી અક્ષરધામમાં,
મૃત મૂકી અમૃતત્વમાં,
મનુકુંડ મૂકી ચિરંજીવ દેવોમાં:
એજ કલ્યાણપત્ય, ભાઈજી !

૮૦

છેલ્લુંવેલ્લું સ્નાન કરી લ્યો,
સંતારના મળ ધોઈ નાંખો,
અશુદ્ધિ વર્જી વિશુદ્ધિ ઓઢો.
કુંદનને અગ્નિની જવાલા તાવે છે,
પ્રણયપ્રકૃષ્ણ પુરાણ સમયથી ૮૫
આત્મકુંદન પણ અગ્નિદેવ પરીક્ષે છે:
વીરા ! વિરાજો અગ્નિરાજના ઉછંગે.
તહમારી કુંદન સમી કાયાની
થાવા દો બળીને ખાખ:
તહમારા આત્મતત્ત્વનાં કુંદન પ્રકાશવા દો. ૮૦
માટીમાંથી મણિ મળશે,
અને ભસ્મમાંથી કુંદન જડશે.
એજ માર્ગ, એજ માર્ગ:
શુદ્ધ ઉન્નતિનાં વ્રત સ્વીકારો.
શતશિખ અગ્નિદેવની પાંખ ઉપર ૮૫
વિહરો અનન્તતાની કુંજોમાં.
તેજ તહમે તેજભૂમિમાં પધારો,
કિરણની અમોલખ કણિકા તહમે
સૂર્યોના સૂર્યગજમાં વિરામો.
વહ્નિરાજ વાદળમાં ભભૂકે છે, ૧૦૦
ભભૂકે પ્રભુવિહારી તહમે પણ
વાદળ ફેાડી વિભુ વિરાટપદમાં.

એજ પુનિત શ્રેયસ્પન્થ, વીર !
ત્યાં જ મળશે વિશ્વરાજ મહારાજઃ
ભસ્મમાં સ્મશાનની ભૂતપતિ,
અને ચિતા પાછળ સચ્ચિદાનન્દ.

૧૦૫

જય જગન્નાથનો, બન્ધુ !
ધન લેદી પ્રભારાશિ પ્રગટ્યો છે,
જગતમુખડે પ્રકાશ પ્રપ્ત્યો છે:
પૃથ્વી અને પ્રભુને
તેજની મણિસાંકળે સાંકળતો
સૂર્યરાજ આંખડીમાં આવી ઉભો છે:
વીરરાજ ! અમારાં અશ્રુ એ સૂકવશે.
દેવનાં દુન્દુભી ગાળે છે—

૧૧૦

ત્હમે પાછું વાળી મા જોશે—
અમારો સંસાર અને ત્હેનાં સુખદુઃખ,
ત્હેના વિલાસ તથા ત્હેના વિલાપો,
હવે ત્હમને બાધા કરતા નથી:
અમારે વાસ્તે જ તે રહેવા ધો.

૧૧૫

દેવો ત્હમારાં પગલાં વધાવે છે,
દેવાંગનાઓ ઝાવાગણાં લે છે:
સ્વીકારો તે દેવાનું આતિથ્ય,
વીરરાજ ! રમો તે દેવભાવમાં.
એજ મંગલકારી માર્ગ, ભાઈ !

૧૨૦

જય, જગન્નાથનો જય !
ધરો ભડકાનો ભેખ,
અને લઈ લ્યો બ્રહ્મદીક્ષા, બન્ધુ !

૧૨૫

૯૧

મહાલિનિકંઠમણી

(દોહરો)

નાથ સમીપ સૂતી હતી, મૃદુ સચ્ચામાં જોડ;
અર્ધ ઊઠી ત્યાં રાણી એ, તથા પ્રાવરણે દેડ.
કરતલ જે ભાજે ધર્યા, ઉર ઉઠજે અવિરામ,
ગરગર અશ્રુ ઢાળતી, મુન્દરો એ ગુણધામ;
સિદ્ધાર્થતણા કર પડી, ચુમ્મયો કંઈ તણ વાર,
ત્રોળે ચુમ્મને કરણુરવ, કીધો મૃદુ ઉચ્ચાર.

(હરિજાત)

“નાથ ! જાગો ! નાથ ! જાગો
વાણી દો આશ્વાસની ”
“ શું છે ? પ્રાણ ? શું ? વ્હાણી ? શું છે ?
પૂછતો ઉલ્લાસથી.

(ગાત્રી)

તદપિ રુવે અવ્યક્ત જ, કંઈ વાણી રહી કાંઈ અટકી;
હૂમો હૃદય અરથો;-અંતે રાણી વદી મુદીન બની.

(દ્રુતવિલગ્નિત.)

“ સૂતી હું નાથ ! મુખે મૃદુ નીંદરે;
શિશુ વાહું ઉદરે તુજ તે સ્ફુરે;
જીવન, મોહ, અને વર્ણો પ્રેમની,
દ્વિગુણ નાહો વહી હૃદયે રહી;
મુખદ ગાન જ તે તણું હું મુણી,
મંદુર નીંદરમાં સમતી ધણી;
પણ આહો ! કંઈ સ્વપ્ન જ કારમાં
અનુભવી છાંઈ જાગી હુંતો હવાં. ”

(અનુહાસ)

વહે સિદ્ધાર્થ—“ઝો મહારી મધુરી પડાની કળી !
 સર્વ છે સ્વપ્ન એ રૂઝાં, દીકાં જે તહે કરી કરી ” ૮
 રાણી રહે—“સત્ય એ નાથ ! પણ એહ વિરામતાં,
 ઘોર વાણી સુણી મહેતોઃ—“આવી એ વેળ” એમ ત્યાં. ૯

* * * *

સુણી એ ઝગડી નાગી, સ્વપ્નનો સાર શો હશે ?
 મૃત્યુ પામીશ હું ? કે-તું મુજને છોડીને જશે ? ” ૧૦

(ગાતિ)

સન્ધ્યાનું સ્મિત અન્તિમ, હેવાં મધુરાં મુકાગોં લોચનથી,
 રહતી નારી ભણીં તે સિદ્ધાર્થ નિહાળીને કરે વિનતી. ૧૧

(ગરબી *)

“ધીરજ ધાર્યું તું-પ્રાણ ! મધુરોં ! ઝો ધીરજ ધારેઃ
 અવિચલ-પ્રેમ છે સ્થાન, સતત આશ્વાસનું ત્યારે.
 ધીરજ ૦ ૧૨

(સાખી)

ભલે સ્વપ્ન તુજ ભાવિનાં ચિત્ર ચીતરે ગૂઢ.
 ને દેવો હગતા, ભલે નિજ આસન આરૂઢ;
 તદપિ તું ધીરજ ધારે.
 ધીરજ ૦ ૧૩

વિશ્વ, શકે, ઉદ્ધારનો માર્ગ નાણુવા આજ,
 તત્પર ઊભું ભેદ કંઈ ગૂઢ સમજવા કાજ;
 તદપિ તું ધીરજ ધારે.
 ધીરજ ૦ ૧૪

* લોચનમનનોરે કે ઝગડો લોચન મનનો એ ચાલ.

દશા આપણી પવત્રીને ભલે તજે નિજ સ્થાન,
સત્ય વદુંછ, યશોધરા કૃતી ને છે મુજ પ્રાણ;-
હૃદય એ તું ધીરજ ધારે.

ધીરજ ૦ ૧૫,

હુખિત જગ ઉદારવા, અવિરત કરતો ધ્યાન,
નિર્મિત સમય જ આવતાં, ભાવિ નિશ્ચય જગશે મદાન;
આલો! ઓ, ધૈર્ય તું ધારે;

ધીરજ ૦ ૧૬

* * * * *

* * * * *

અનુકૃપ.)

રેતી રેતી પડી નિદ્રા-મહિં તોય નિસાસથી
ઊછળે ઉર, જાણે એ સ્વમવાણી પ્રકાસતી;-
“વેળ એ! આવી વેળ એ!

૧૭

(વિયમ હરિજીત.)

એ સમે સિદ્ધાર્થ ઊઠ્યા વ્યોમમાંહિ નિહાળતો,
ને, ને! યશી તહિં ટકે રાશિમાં રહો છ વિરાજતો,
ને ગ્રહો ચિરકાળ પૂર્વે ભાખ્યા ક્રમમાં ઊભા,
વદતા જ:- “આવી રજનિ એ! ઉદારવા જન જે હું-આ; ૧૮
માર્ગ વર્ષ તું પુણ્યતો કે જગતકેરો વિભૂતિનો,
આ ક્ષણ જ નિર્ણય કહિન કર્ય સુખદુઃખકેર પ્રસૂતિનો;
રાજનો અધિરાજ જનતાને આણ નિજ વર્તાવવા,
કે મુકુટગૃહ વિણ શૂન્ય ભરતી જગતને જ બચાવવા.” ૧૯

કા. ૧૧

(વલ્લભ)

નિશ્ચ તારવા કાજ આ આવી પણ આણુમૂલ,
લેધને સિદ્ધાર્થ એ સ્વગત વદે કંઈ ગૂઢરે. ૨૦

(દ્રુતવિલગિત)

“ પણ અમોલ જ આવી હવે પણ !
જગત ઉદ્ધરવા પ્રત આકરું
અધર આ સુકુમાર જ પ્રેરતા,
મધુર નીંદરમાં નૂતીં આ પ્રિયા ! ૨૧
વિપમ એ પ્રત આપણુ યુગ્મને,
કરા વિયુકત વિશેષ રહું બને;
ગગનમૌન વિશે ઝગપી રહું,
નિરખું નિર્મિત શાસન ભિન્નું. ૨૨
* * * *

(ગરબી +)

મ્હને પ્રેરતા તારકવૃન્દ ! આ હું આવ્યો રે,
દુઃખ દુઃખ્યા આ જગજન ! આ હું આવ્યો રે; ૨૩
તમકાજ તબું મુજ રાજ્ય, સુખો બહુ વિધિનાં રે,
રાજમન્દિર સુખમય સાજ, રજનિદિન સુખનાં રે; ૨૪

(સાખી.)

તબું સર્વ એ આ ક્ષણે, સહુ થઈ દુસ્ત્યંજ એક,
રાણી મધુરી ! તે તબું હવે તું જ લુજવલ્લી વહાલી સુરેખ. ૨૫

(મૂળચાલ)

તોય તહારો પણ ઉદ્ધાર થશે જગ સંગે રે,
અને તું જ ઉદરે આ વાર સ્ફુરે જે ઉમંગે રે ૨૬

+ “ જમુનાજળ ભરવું મહારે કુંવર કન્હૈયા રે ”—એ ચાલ.

મુજ શિશુ અંકર એ આપણા પ્રેમનો ગૂઢો રે,
 થોભું આશિષ દેવા હેને, હું રમે હું તો રે; ૨૭
 ઉદરીશ હું એ પણ બાળ; અરે સહુ થોભારે,
 પત્ની ! પુત્ર ! પિતા ! ક્ષણવાર, અતે જગ લોકારે ! ૨૮
 આ અવસર ફરું દુઃખ સહો મુજ સંગેરે,
 જ્યોતિ પ્રગટે ને શીખે વિશ્વ ધર્મ ઉમંગે રે. ૨૯
 કર્યો નિશ્ચય દહ આ વાર, હવે હું આહું રે,
 નવ પાછો ફરું કો કાળ, અચળ પથ ઝાલું રે. ૩૦

(સાખા.)

સોહું સહ અનિ ગૂઢ તે મળતાં લગ્નો ફરું નાહિં. ”
 અન્વેષણ અતિ તીવ્ર ને તપ ઉત્ર ફળે જે કાંઈ. ” ૩૧

(ચોપાઈ ત્રણ તાલની.)

કરી યશોધરાને પ્રણામ. સૂતી જે ભરનિદ્રામાં આમ,
 કાંઈ ભાવ અવર્ણ્ય ભરેલાં, નાંખ્યાં નેનો વદનપર શ્રેલાં; ૩૨
 હજી અશ્રુથી ભીનું વદન, લેવા છેડી વદાયનું મન,
 કાંધી પ્રદક્ષિણા ત્રણ વાર. શય્યાકેરી ધરી ભક્તિમાર; ૩૩
 જેડી ધડકતે હૃદયે પાણિ, જોડ્યો સિદ્ધાર્થ અવિચલ વાણી:-
 “ ફરી આ રમ્ય શય્યા માંહિ, કરું શયન કદી હું નાહિ. ” ૩૪
 ત્રણ વેળા ગયો રાજન, પાછો આન્યો વળી વેળ ત્રણ;
 હેવું રાણીનું સૌન્દર્યપૂર, હેવો પ્રેમ હેના ભ પૂર; ૩૫
 અન્તે બળ કરી છૂટ્યો શયનથી, ધાર્યો શોક પછી નવ મનથી:
 આડ્યો, શ્યામ રજનિમાં આન્યો માર્ગ ન્યોતિ અનુપતા કાડ્યે. ૩૬

ટિપ્પણ

૩

‘અજ્ઞાન’ અરણી છે; દારૂની રૂપ બાંગ છે. જેક મસ્જિદમાં નમાઝ પહેલાં, નમાઝનો વખત થયો છે અને નમાઝ પઢવાં આવે. એમ જણાવવા, જે શબ્દો મોટા અવાજે બોલવામાં આવે છે તે. આં દેરાનના અરણી શ્લોક ઉપરથી કરેલું બાયાન્તર છે.

૧. પરમ + ઇશ = સૌથી મોટા ઇશ્વર. મૂળ ‘અકબર’ એ ‘કબીર’ (= મહાન) નું સર્વસાધેશ્વ તુલનાત્મક રૂપ છે. અજ્ઞાનની શરૂઆતમાં આ ઉદ્ગાર ચાર વખત બોલવામાં આવે છે, અને અજ્ઞાનની આખરે ૫૨ી. બે વખત બોલાય છે.

૨. ૪. આ કહીઓ ઇસ્લામનો ‘કલમો’ છે-પાયો છે: એજ ઇસ્લામ છે.

મહમ્મદ-શુદ્ધ અરણી કુચાર ‘મોહમ્મદ’ અને ‘મહમ્મદ’ છે. તેનો અર્થ ‘જેનાં વખાણ થયાં છે તેવો’ એમ થાય છે, ‘મહમ્મદને બદલે ‘અહમ્મદ’ પણ ઘણી વખત દુરાને શરીફમાં વપરાયલો છે. બેકેનો અર્થ એક જ છે. મૂળ ઘાતુ-‘હમ્મદ’ = વખાણ કર્યો બેકેમાં સાંમાન્ય છે. ‘મહમ્મદ’ મહમ્મદ’ ‘મહમ્મદ’ વગેરે રૂપ અપભ્રંશ છે.

૪. રમૂઝ = (ઇશ્વરનો) સંદેશો લાવનાર.

૮. આ કહી માત્ર સ્તુવારના (‘કબર’ની) નમાઝની અજ્ઞાનમાં પઢાય છે. સ્તુવારની નમાઝ પહેલ કાટયા પછી અને સૂર્યોદય પહેલાં પઢવી જોઈએ.

૯. બાંગી કહી ૬-૭ પોકારે ત્યારે સાંભળનારે, તેના જવાબમાં કહી ૫ કહેવાની છે. બાકીની બીજી કહીઓ બાંગીના બેલયા પછી સાંભળનારે મનમાં ધીરેથી બોલવાની છે. અજ્ઞાન સંભળાય કે તરતજ કામકાજ છોડી દઇ, અજ્ઞાન પૂરી થાય ત્યાં સુધી તેમાં ચિત્ત લગાડવું જોઈએ.

કાવ્ય ઉપર ક્તાંએ આપેલી ટીપ ઉપરથી.

૧૨

૧-અન્યય:—(જ્યાં) વનમાં સુંદર આમ્ર આદિક સુતરુ ભોગે છે; (જે) જ્ઞાનમાં, બળમાં, વસુ (દ્રવ્ય સંપત્તિ) માં, રાગવાદ્ય (સંગીત કળા) માં, વિખ્યાત છે; જ્યાં દેવાંગના સરખી અંગનાઓ હતિ; આવો (એવો) શૈલ (પર્વત) અને પ્રવાહ (નદીઓ) થી પૂર (ભરેલો) ભારત વર્ષ છે.

ભારત—ભરતનો, ભરતથી નામ પામેલો:

વર્ષ : દેશ.

૨-પૂર્વ અને પશ્ચિમ ઘાટ તે બે હાથ અને કિલ્લા તે મૂઠી; તહેમાંથી તૂટી પડેલા મરેઠા તે અંગારા. જાહુગરના હાથમાંથી ખૂટતા અંગારાનું રૂપક તીવ્ર મરેઠાને સુચકત છે.

તે શરતથી=તે (જાહુગરના કરમાં બેઠેલા અંગારા) ની શરતથી, તહેની મિસાલે; તે પ્રમાણે.

પૂર્વઘાટ ઉપરથી મરેઠા હિતર્યા એ વાતને દર્શાવતો પૂરાવો જણાતો નથી.

૩—૪—આ બેનું યુગ્મક છે.

દ્વંકામાં, પણ સરસ રીતે, આ બે શ્લોકમાં નવ દમયંતીના વૃતાંતનાં મુખ્ય પ્રકરણ તરફ સૂચના કરેલી છે. એ વૃતાન્ત સર્વ આર્થ ધ્યાનકરને પણ મુખ્યોદ્ગત હોવો જોઈએ.

દમયંતીનામી: દમયંતી નામની.

આમ અર્થ કવિનો જણાય છે. પણ એ સમાસ જરા દ્વંધુ-યુક્ત લાગે છે.

અર્ધાર્ધ વસ્ત્ર—કલિએ માયા રૂપ બનાવેલા હંસેએ નલનું એકનું એક વસ્ત્ર લઈ લીધા પછી દમયંતીનું એકજ વસ્ત્ર બે જણે (પતિ પત્નીએ) ભેગું પહેર્યું તેથી અર્ધું અર્ધું વસ્ત્ર લાવ્યા એમ કહ્યું છે.

હંસે હસાવી-દમયંતીને નલ સાથે પરણાવીને હંસે હેને હસાવી.

અર્ધાર્ધ વસ્ત્ર-અર્ધાર્ધ વસ્ત્ર વાળી દમયંતીને વનમાં નલરાય લાવ્યા.

૫-૬ આ બેનું પણ યુગ્મક છે.

યુધમાં સ્થિર-યુધિષ્ઠિર. એ નામના અવયવે જ યુધિ=યુધમાં, સ્થિર, એ છે. ધર્મયોગી ધર્મનો યોગ રાખનાર. પ્રથમ ચરણ તે યુધિષ્ઠિનું વિશેષણ છે.

ખીજું ચરણ ભીમનું વિશેષણ છે. મારુત મુત-પવનનો પુત્ર. મત્ત અને ભોગી (ખાનપાનનો શોષીન).

નર=અર્જુન. ભારત સૂર્ય=ભારત-વર્ષનો સૂર્ય. અગ્નિ-સ્વરૂપ અગ્નિ જેવો પ્રતાપી મારે.

નકુલ વરણાગીમાં (શરીર શોભા સંભાળવામાં) પ્રખ્યાત હોતો. બંધુ ભવિષ્ય બેતો=સહદેવ

૭-૮ અ-વય-વનવને ન્હાની નદીઓ, પ્રતિબલિ છેહે(દરેક જાતના હોડ ઉપર) રંગીન પાંખયો, -જ્યાં છે (હતાં); કુસુમે (ધુસવડે) તરુન્દ (જ્યાં) મોડે (મોડામ છે-તૂટે છે, - ભારથી દબે છે); (જેની) તણે દિશાએ મરુત (થી) સુગન્ધિ સમુદ્ર ગાજે છે-; હાવી સર્વ પ્રકારે પરિપૂર્ણ સંધિ વિકોટીને;- (તેમજ જ્યાં) પાપાણુ રતની ખાણો છે, - શાં શાં વખાણુ (હેનાં) થાય ?-સૂતે રૂપે જ્યાં ભૂમિ અધિક ઓપે છે; કોટા (જે'ને વિશે) અંતર્વિકલ્પ કરી (અંતરમાં વિચાર કરીને) ન અલ્પ-ધણું-મેલે (વખાણુ કરે છે)-તે એ કે-પૃથ્વી-તણો સુભગ યાગ છે એમ તોલે છે-(સરખાવે છે).

૯ અ-વય:-જ્યાં (જે ભારત વર્ષમાં) અબ્ર (અબ્રે-મેથે) આવીને, નબમાં ગહુ વેશ ધરીને (જૂદા જૂદા આકાર ધારણ કરીને), વારિ (જળ) વર્ષાવીને, ધરી કરીને શાન્તિ કરીને, ઘોષ ગર્જાવીને, જ્યોત (વીજળી) કરીને, તે જ્યાં ત્યાં (હંરહંર) પ્રકાશીને, (પ્રગટાવીને-) જેવાં (જાણે) હિદાર છવથી, જનચિત શાન્ત્યાં (શાન્ત કર્યા) -છે, વર્ષાકાળ તે સતત ઋતુ તરીકે ભારતભૂમિનોજ વિશેષ છે.

‘ જાણે’ના અર્થમાં “ જેવાં ” એ શબ્દ વિશેષ રીતે વપરાયો છે.

૧૦ ભરૂચની પૂર્વે નર્મદાના એક બેટમાં આવેલા પ્રસિદ્ધ કપ્પીરવડને અનુલક્ષણુ અહિં છે.

અન્વય:—જ્યાં (જે ભારતવર્ષમાં) ગંભીર મૌનથી મહાન્તનું (મહાન્ યોગીનું) વ્રત અનુસરનાર; ગાઢી જટા અને (લોકોને શાન્તિ, વિશ્રામ વગેરે આપવાને લીધે) સર્જણ હેતુ દીર્ઘ આયુષ્ય ધારીને, જે તત્ત્વ જનને (પોતાની) છાયામાં લોભે (દિયુકતાથી) સમવતો (-શાન્તિ આપતો-આપે છે,)-હેવો પ્રૌઢ-ચિન્તનાત્મક (ધ્યાનસ્થ જેવો) વડ નમીને (વડવાઇઓ વડે નમેલો), શોભે છે.

મહાન્ત-મહન્ત-એ ગુજરાતીમાં યોગીઓના ટોળાના મુખ્યને અર્થે વપરાય છે; અહિં મહાયોગીના અર્થમાં છે.

કપ્પીરવડ ઘણોજ ભવ્ય અને વિશાળ છે તે માત્ર જ્ઞેયાથી જ જણાય એમ છે. મુખ્ય થડમાંથી અનેક વડવાઇઓ નીકળી પાછી જમીનમાં દટાઇ તેજ થડરૂપ થઇ વળી હેતી વડવાઇઓનાં પણુ થડ ખેંચી, અનેક ઘટાની પરંપરાથી વિશાળ વિસ્તારમય રચના થયેલી છે. દંતકથા હેવી છે કે કપ્પીરે દાતણ કરીને નાંખેલી ચારીમાંથી એ વડ પ્રથમ ઊગ્યો છે. પરંતુ હેતું વય કપ્પીરના સમય કરતાં વધારે જૂનું છે; અને પ્રાચીન ગ્રીક મુસાફરોએ હેને વિશે લખેલું છે એમ કહેવામાં આવે છે.

ભીમરાવે આ વડ જાતે જોયેલો હતો. આ વડ વિશે વિશેષ હપ્તીકત માટે Hunter's Imperial Gazetteer Vol. III, 102 તથા ભરૂચ જિલ્લાનો Bombay Gazetteer નો અંક જુઓ.

કપ્પીરવડને ધ્યાનસ્થ અને યોગવ્રતસ્થ કહીને ઉત્તમ રૂપક આપ્યું છે.

આ શ્લોકમાં કપ્પીરવડનું સ્પષ્ટ-નામગ્રહણ નથી, તેથી જરાક સંદિગ્ધતા રહે છે; અને શાક્યમુનિ (બુદ્ધ)ના સંપન્ધિ બોધિવૃક્ષ વિશે અનુલક્ષણુ હશે એમ વખતે કોઇને લાસ થાય એમ છે. પરંતુ એ

દક્ષિને સર્વથા લાગુ પડે હેવાં વિશેષણ અહિં જણાતાં નથી, અને વિસ્તીર્ણ ક્રમીરવડ જ હિંદુ છે એમ લાગે છે.

૧૩. જ્યાં-જે ભારતવર્ષમાં શત્રુ થયા=શત્રુ થયેલા. પ્વાન્ત=અંધકાર; અહિં સંકે લોકોના જીવનથી થયેલી અંધારુંથી. “પ્રચંડ” એ વર્તાવેલા શક-સંવત્તને લાગૂ પાડતાં જે પરાક્રમથી એ સંવત્ રચાયેલ તે પરાક્રમની પ્રચંડતાનો બોધ કરવાનો ભાવ છે.

ઉચ્ચપ્રતાપ-(પોતાના) ઉચ્ચપ્રતાપને;—અનંત રવિની કીર્તિ આપી હોતો પ્રતાપ તે રવિના પ્રતાપ જેવો ગણાઈ કીર્તિ પામ્યો.

૧૨. સંધાનનો સુકર-સંધિ (સલાહ) કરવામાં કુશળ. પરાક્રમે તીવ્ર=યુદ્ધાદિક્ષમાં પણ અમૂલ્ય પરાક્રમવાળો. કૃષ્ણ સંધિમાં કુશળ તેમજ વિદ્યુદમાં પરાક્રમી હતાં. અથવા ‘સંધાન’ એટલે નિશાન મારવું.

ચરણ ૨ જી. કંસાદિકે દુર્ગુણવતારને માર્યા મારે દુર્ગુણનો સંહારનાર.

જે ભારતવર્ષમાં પ્રેમાવતાર થઈ (થઈને રહેશે), અને અંધુ-વિરોધથી છાંડશે (બીજા યાદવો મધ પીને માંદોમાંદિ કપાઈ મુઆ ત્હેના શોકની ઢાયાથી ઘેરાયશે) કૃષ્ણ તે સંધાનનો સુકર, પરાક્રમે તીવ્ર, અને દુર્ગુણનો સંહારનાર, તેથી વિજયુચ્ચ (વિજયનો અવતાર) કહીને પુરાણે ગાયો છે.

૧૪ કાલિદાસનું સર્વોત્તમ નાટક શાકુન્તલ છે અને ભવભૂતિનું હિત્તર રામચરિત છે. આ કવિઓ કીર્તિને લીધે અમર થયા.

૧૫. રવિનામધારી-ભાસ્કરાચાર્ય, પ્રખ્યાત જ્યોતિર્વિદ્ ‘સિદ્ધાન્ત શિરોમણી’ વગેરેનો રચનાર.

ગિન્દુમાં થઈ ગણી—અર્થ સ્પષ્ટ જણાતો નથી. પણ થઈને ઠેકાણે ગિન્દુઓ મૂકીને ગણતરી કરીને આમ અર્થ હશે.

તે ગણિતની—ખગોળશાસ્ત્રને ઉપયુક્ત ગણિતની.

લીલાવતી-પોતાની પુત્રી લીલાવતી નામની હતી તેનું નામ અંમરં રાખવા પોતે રચેલા ગણિત શાસ્ત્રના પુસ્તકનું નામ ભાસ્કરાચાર્ય

“ લીલાવતી ” રાખ્યું એમ કહેવાય છે.

“ સત્કૃતિમાં—એટલે ગણિતની સત્કૃતિમાં.

૧૬ અર્થ—જેણે આકાશથી ઉતરીને ગુરાઓ ભેદી અને શિલાતરુ-વગેરે છેલાં; અને જેને તટે મુનિઓએ ધ્યાન ધર્યાં (લોભે-મોક્ષાદિક સિદ્ધિને લોભે), હેવી ભાગીરથી જેવી ગાંધ કોઇ નદી. (જે ભારત-વર્ષમાં) શોભતી નથી.

૧૭ દાનવનાં દળ—મ્લેચ્છાદિક, પરદેશી હુમલો કરનારી પ્રજાઓ. આમ અર્થ સંભવે છે, પણ તે અર્થ લેતાં પણ ઐતિહાસિક સત્યને વિરોધ આવે છે; કેમકે હિંદુસ્થાન ઉપર હુમલો કરનાર કોઇ પણ રાજા કે લોક હિંમલય ઓળંગીને નથી આવ્યા. પછી હિંદુદ્વશ પર્વતને હિંમલયનો દરનો અંત ગણે તો બંધ બેસાડાય.

ત્રીજા ચરણમાં ‘ ઉતારિ ’ ને ઠેકાણે ‘ વટાવિ ’ એમ પાઠાન્તર છે.

૧૨ અ.‡

૩. બાર જ્યોતિર્લિંગમાં સોમનાથની ગણના છે.

૫. રૈવનગિરિ—ગિરનાર.

૬. આ કથા ભાગવતમાં છે: લડાઈનો થાક ઉતારવા માટે મુચુકુન્દે, પોતાને બાંધમાંથી જગાડનાર માણસનો નાશ થાય એવું વરદાન માગ્યું હતું.

૧ મુગત: બુદ્ધદેવ. બૌદ્ધધર્મના ઉપદેશો મગધના રાજા અશોકે ગિરનાર પાસેની એક શિલા ઉપર કોતરાવેલા છે.

૮ દિવ્યૌષધિ—દિવ્ય વનસ્પતિઓ.

૧૩ દયામુખ સરસ્વતી=દયાનંદ સરસ્વતી.

૧૪

લીટી ૧૫. ગોલોક અને વૈકુંઠ એ વૈષ્ણવોનું મહત્ત્વ સ્થાન છે તેવું જ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં અક્ષરધામ છે. ગોલોકની કલ્પનામાં

* પુસ્તકમાં કાવ્યનો સંખ્યાંક ૧૨ હયાયો છે ત્યાં ‘૧૨ અ.’ નાંચું.

શ્રીકૃષ્ણ સાથે અખંડ રાસ મનાયો છે, વૈકુંઠમાં ચતુર્ભુજરૂપે રામચંદ્રની કે વિષ્ણુની સેવા છે; અક્ષરધામમાં દિવ્યકોટી સૂર્યસમાન તેજસ્વી ધામમાં પુરુષોત્તમ (સદગ્નનંદ સ્વામી) દિવ્યસિંહાસન પર બેઠેલા છે અને મુક્તો પ્રેમમગ્ન થઈ એમની ચારેય બાજુએ ભક્તિ કરે છે. આ સ્થૂળ કલ્પના છે. જ્ઞાનમાર્ગે અક્ષર એ પ્રહ્લનો પર્યાય શબ્દ છે. સર્વવ્યાપક સચ્ચિદાનંદ તત્ત્વ એ અક્ષર; એ જીવનું સત્ત્વ સ્વરૂપ; એ સ્વરૂપની નિષ્ઠા તે અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ.

લીટી ૭૯. પંચ વર્તમાન, દાર માંસ ચોરી વ્યભિચાર અને વટલાવું એટલાથી દૂર રહેવું એ પંચ વર્તમાનના સ્કૂલ નિયમો ગણાય છે, અને નિષ્કામ, નિર્લોભ, નિઃસ્વાદ, નિર્માન અને નિર્મોહ એ સૂક્ષ્મ પંચ વર્તમાન કહેવાય છે.

લીટી ૮૧ Mystics (મિસ્ટિક્સ) ઑલિયા.

લીટી ૯૫ અદ્વાતાન. ગ્રીક ફિલસૂફ પ્લેટો (Plato).

૧૮

કડી. ૧. એક સરખો = ઢળતો નહીં પણ ટટાર સીધો.

શોક દરતો = હાર્યો બેઠો પોતાનો શોક કરતો હોય તેવો કખીરવડ છે. અથવા, કખીરવડ, બેનારનો શોક દરે છે.

કડી. ૨. સંત્યંગે = એવું કહેવાય છે કે—કખીર દરતો ધરતો એ ઢેકાણે આવ્યો અને પછી તેણે વડનાં મુળિયાંનું દાંતણ કીધું ને પછી ઓલ ઉતારી ફેંક્યું તે મુળિયામાંથી આવડો મોટો વડ થયો છે. કારણ ગમે તે હો તો પણ એટલું ખર્ચ ભાસે છે કે કખીરે થોડા દહાડા પોતાની બેઠક અહીં રાખી હશે ને એ ઉપરથી લોકોએ નામ પાડ્યું હશે.

પ્રજાની વૃદ્ધિએ = એક વડમાંથી ઘણી વડવાઈઓ થઈ છે.

કડી. ૬. મિત = બેઠાએ તેટલો; માણસર.

કડી. ૮. સુખ = એ સુખ કરમના હીણાથી ન જ લેવાય.

૧૬

કહી ૩. કુમારી સરિતા—સરસ્વતી નદી સમુદ્રને ન મળવાથી કુમારી ગણાય છે. પાટણ ને એ તરફ એ નદીને 'કુમારકા' એ નામથી લોકો ઓળખે છે.

આ નદી વાંકા ચૂકી જોતી જાય છે તે ઉપરથી 'હાસે' પાસે થસે' ઇત્યાદિ કલ્પના કરી છે.

પુરાણકાળના પાટણનો વિનાશ અને સરસ્વતીની પૂર્વવત્ કાર્યમ સ્થિતિ એ બેનો વિરોધ જોઈને ઇશ્વરકૃષ્ણા નદીરેખે વહીને પાટણને આશ્વાસન દે છે એમ કલ્પના કહી ૩, ૪, ૫ માં કરી છે.

કુસુમમાળા (ટીકા) માંથી.

૨૪

૩. ક્રશરે—ત્રીણા જળનાં ઉડતાં બિંદુ—કણો.

૨૭.

૧. ઘૌદેવી = આકાશ.

૨. પાદ = ફિરણ અને ચરણ, પગ.

૮, ૯, ૧૦ માં 'નાગો વરસાદ' આંદનીમાં પડતો વર્ણવ્યો છે.

૧૭. તે ઉછંગે-તેને (ઘૌ દેવીને) ઉછંગે.

૨૦. તણતણ-તણે તણે.

ધારી—નો કર્તા—'ભૂમિ'; કર્મ—'વર્ષા બિન્દુ'.

મરકતયાળ—લીલા પાનાની બનાવેલી યાળ; લીલાં તરણાં વાળા ભૂમિ તે જ પાનાની યાળ.

મોતીડાં—વર્ષા બિન્દુ તે જ.

૨૨. હૃદયમાં આનન્દનો ભાવ રમી રહેલો તે જ હૃદયનો શુભર.

કુસુમમાળા (ટીકા) માંથી.

૩૨.

આ કાવ્યમાં ચંદા બોલતી દર્શી છે. અંગ્રેજ કવિ ગેલિના
“Clond” (મેઘ) નામના કાવ્યની આ નકલ છે.

૧. ૧. ૨ = ૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦.

૩. રૂપાનાં ફૂલડાં—તારા.

૪. રૂપા અને દીરાની એકા—તારા. આ દીમાં ચંદાનું તારામાં
ચંદને સંક્રમણ બતાવ્યું છે.

૫. નાવડું—અર્ધચન્દ્ર.

૬. એક પર્વતરાજ—હિમાલય.

૭. દર્પણા—અરવણાં શિખરો તે જ.

૮. જ્યાં વ્યોમ પૃથ્વી સુખ્યતાં—ક્ષિતિજમાં.

૯. આ જાલસોદી દીકરી—હું (ચંદા).

૧૦. મુકુર—આકાશ, દર્પણ—સરોવર, નદી, વગેરે જલાશય તે જ.

૧૧. તારસો—શુક્રનો તારો તે જ તારો (ચંદાસો).

કુમુદમાળા દીકામાંથી.

૪૦

૧. જુઓ ગીતા, અધ્યાય ૯ (૧૨-૧૩), અને ૧૬ (આખો).

૨. કુદરત નાથી. દોર નાથીએ છીએ તેમ કુદરતની શક્તિએને નાથી
તેમની પાસે શુભ મિત્ર કૃત્યો કરાવે.

ભણકાર દીપ્તિમાંથી.

૪૨

૩. પાસ તેડતાં—તેવાં તો મનોહર કે ત્યાં જવાનું મન થાય-પોતાની
પાસે તેડે.

૪. જોકે—આખરે પાછરે જ્યાં ભરવાડો પોતાનાં બકરાં ઘેરાં રાખે
તે દેખાણું.

૫. દેશરમું—જોડપાડ તાલુકાનું એક ગામ છે.

નભુલાલ કવિ જે ટકારમાં રહેતો, તેને મળવાને હું મારા કારકુન નરભેગમનો કહેવાથી ગયો હતો.

૫૫

રત્નાગિરિ જિલ્લાની ઉત્તરની હદ સાવિત્રી નદીની છે. હેના મુખ આગળ કેક સમુદ્ર કિનારે આનકોટનો કિલ્લો-પર્વત ઉપર-તથા ગામ છે. અંગ્રેજ અમલ શરૂ થતાં ત્યાં લશ્કર રહેતું હતું. ત્યાં કમરસ્તાનમાં એક કમર ઉપર નાચે પ્રમાણે લેખ છે:—

'Here lie the remains of Mary Sophia Marcia, aged 26 and Ellen Harriet, aged 32 days the beloved wife and daughter of Arthur Malet of the Bombay Civil Service. They, with thirteen boatmen and attendants, were drowned on the bar of the river on the night of the 6th December 1853.'

આ નદીના મુખમાંનો bar-ઢાંડો-જરાક વિષમ છે; સમુદ્રનું વહેણ અને નદીનું વહેણ એ સ્થાનમાં મળી વિષમ તરંગો થાય છે.

આ કસ્ટુ વૃત્તાન ઉપર આ કાવ્યની રચના છે; હેમાં નાયિકા નવી જન્મેલી પુત્રીને લગ્નને પતિ કને આવતી હતી; એ તો ઉઘાડી રીતે ખરી વાત છે; પણ પતિ કિલ્લામાં હતો, અને સમય સ્થિતિ પછી તરતનો હતો, વગેરે કેટલાક ભાગ તથા અર્ધા વચન કલ્પિત છે, એ કહેવાની જરૂર નહિ પડે.

૬. હોડી ફૂળી તે પહેલાં થોડી વાર શુક જાણતો હતો; ફૂળી પછી એ પણ તુરત અસ્ત પામ્યો.

‘રવિનાથ’ એ ‘જોતી રહી’નું કર્મ છે.

સ-ધ્યા, શુકનારાકણી, અને રવિનાથ (પતિ રવિ)—એ ત્રણદારા આ વાર્તાની નાયિકા હોની બાળકી, અને હેનો પતિ (કિલ્લામાં અદ-સ્થ ગેલેસી) ધ્વનિન થાય છે.

૨. સંધ્યાની વર્તમાન સુખમાં સંલગ્નતા, સમીપતા ભાવિ-અનુ-ભવવાનાં સુખો-નાં ગાન સાંભળવામાં નિમગ્નતા, અને તેથી પાર રહેલું લયકાળનું ચિત્ર તે તરફ અવલક્ષ્ય;—આ સર્વે વાર્તા નાયિકાની સ્થિતિનાં ધ્યતન કરે છે; પોતાની બાળકી તરફ પ્રેમમાં તટ્કીન, તરતજ પતિને મળવાની આશામાં હૃદ્વાસ બરેલી, અને તે પછી હુલવાનો અકસ્માત થવાનો છે તે ભાવિથી અન્નભૂતિ આ નાયિકા હતી.

ભાવિ તે સમીપનું આ હવનનું ભાવિ. લયકાળનું ચિત્ર તે દૂરનું ભાવિ.

૬. હવે બલાસીએને સંબોધનું મૂઠી દહને પોતાની બાળકી બાણી વળાને સ્વગત બોલે છે.—

‘લાડકી મુજ’ હંપાદિ.

એક માસની છતાં અગણ્ય દિવસની લાગવાનું કારણ ગાઢ પ્રેમ અને સતત લાલન.

૭-૧૫. આ બાળકીને સંબોધીને વચન છે પરંતુ માંદિ માંદિ (૬, ૧૧, ૧૪, ૧૫) સ્વગત વચન તેમજ બાળકીને સંબોધીને એમ મિશ્રરૂપ છે.

૮. ખેલ ખેલી જ ત્હને તારા પિતા જ્વેશે તેથી તેના ચિન્ન રૂપ ચુમ્બનો તને કરશે. ‘આંકનાં’ (=નું) ચિન્ન પાડનારાં) એ ‘ચુમ્બ-નો’નું વિશેષણ છે.

૧૦ પતિ પત્નીનાં હૃદયોને સાંધનારી પ્રેમ સાંકળીને વધારે દઢ કરીને બીડનારી દી-મુવર્ણની દી (કીમતી)—એ બાળકી હતી; એમ તાત્પર્ય છે.

૧૧. પવનમાં પ્રસરતો રમાવ અને પ્રેમોદ્વાસાદિક ભાવમાં ચરચરતું હૃદય એ ઉપમાનોપમેય છે, કારણ-દર્શનો સંબંધ છતાં. પવન તેમજ હૃદ્વાસાદિક ભાવ વ્યંગ્ય છે, સ્પષ્ટ અગ્રદમાં દર્શાવ્યા નથી.

૧૨. એ અમી-તારું કાણું ફૂગન.

૧૩. બાળકીનાં મીઠાં ફજનને લીધે જ આ લોકમાં સ્વર્ગનું તેજ
જગદ્યા જોયો આનન્દ થાય એમ ભાવ છે.

૧૪. માનાઓ વ્હાલના બિભરામાં અણુસમઝણાં બાળકને પોતે
જ સમઝે હેવી વસ્તુઓ બનાવી તેમાં આનન્દ મેળવનાં કહે છે એ
સુપરિચિત છે.

૧૫. 'બૂટી' એ શબ્દ આગામી સૂચક છે.

૧૭. નાવ ઝડપથી ફૂળે છે હેને પ્રતિરૂપ ભુજંગી છન્દની ત્વરિત
પદ્ધતિ છે.

૧૮. સિન્ધુના ઉદરમાં સન્ધ્યા અને શુક્ર લીન થયાં અને આમ
આ વાર્તાનાયિકા અને હેની બાળકી પણ સિન્ધુમાં ડૂબી ગયાં એમ
વ્યંગના દ્વારા બે ચિત્રોનાં પ્રતિબિમ્બ સૂચવાય છે.

આ કરુણ બનાવનું ગૂઢ ધ્વનન કરતાં ગાન સિન્ધુએ ગાયાં એમ
ધ્વનિત અર્થ છે.

નૂપુરઝંકાર (ટીકા) માંથી.

૭૪

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં એક કાવ્યનો આ અનુવાદ છે.

૮૧

૧. ધરતી, અને આગળ લગ્નતી, ધર ને, લગ્ન ને; આવા પ્રયોગોમાં.
ભારત્ય મુરતમાં નેનો ની બોલાય છે, જે ઘણું ખરું લઘુ બોલાય છે;
તથા જે શબ્દ જોડે તે આવે છે તેના અંત્ય કે ઉપાંસ સ્વરે ભાર-
થડક (સ્ટ્રેસ-એક્સન્ટ) પડે છે.

૨. વમળ. આંતર તોફાનનાં, જુની પ્રકૃતિ ફેરવી નવી ઉપજાવવા
જતાં દરેકને અનુભવવાં પડે છે તે. વામ, તરી ઉતર.

૩. મામ, હું પદ, અહંકારનો મદ. વિતથ, ખોટી.

૪. સતત જ્યોતિ, કર્તવ્ય ખરેખર દીકું હોય ને માણસ મુશ્કેલી-
જ્ઞાનાં આવાં વધારી વધારીને દર્શન કરી કરીને પાછો હડે ખરો કે નહીં.

ભણકાર ટીકા.

એડગર એલન પો નામના અમેરિકન કવિના “ The Raven ” નામના કાવ્યની દ્રષ્ટનાને આધારે આ કાવ્ય રચાયું છે. આ કાવ્ય રચાતી વખતે પો ના કાવ્યના સંસ્કાર અત્યંત ઝાંખા હતા.

કવિના હૃદયમાં જ રહેલા “ કદો નહિ ” નો ભાવ-આત્મસ્થિત ભાવ-કવિત્વકલાના કીમિયાથી બાલવર્તી ધ્રુવકપક્ષીનું મૂર્તરૂપ લઇ બાલ નગતના પડદા પર છવાયો છે.

૧. કુંહર=ચુરા;

રજનિકુંહર=રાત્રિનો અંધકારના ઊંડાણવાળો આકાર; અંધકાર વાળું આકાશનું ઊંડાણ.

અંધકારમાં તરતા તારાઓ તે જાણે બુતાવળ હોય એમ દ્રષ્ટના છે.

૬. પરુ=બુદ્ધ; દર.

૧૨. તન્ત્રી=તાર. હૃદયરૂપી વાદનો તાર.

મુજવીણા—મારા હૃદયરૂપી વીણા.

૧૩. ઘૂક = ધ્રુવક. સં ઘૂકઃ-ઘૂકકઃ, પ્રા. વુઅડો, ગુજ ધ્રુવક.

તાનભંગ—વિચારના, મનના, તાનમાં, સ્વરમાળામાં, ભંગ.

તાનલક્ષ્ય—વિચાર રૂપી સ્વરના તાનનું લક્ષ્ય,

૧૫. વિક્રમ-આશમાં—પરાક્રમની આશમાં.

૧૮. ભાવાર્થ—મનમાં સારાં કર્મો કરવાના ધરાદા રાખ્યા, પણ રહેતે કૃતિમાં ઉતારાયા નહિ.

સારા અનુદ્રવ્ય પ્રસંગો, સત્કાર્ય વગેરે કરવાના પ્રસંગો, લાગ, આવીને છટકી ગયા, સર્વા.

કા. ૧૨

૧૯. પ્રશ્ન ઉઠેા સુણું—કવિ પોતે જ પ્રશ્ન પૂછે છે એમ નથી, પરંતુ પોતાના હૃદયમાં ખરું જોતાં ઉત્પન્ન થતા પ્રશ્નો કોઈ હૃદયની ખદાર રહેલું અજ્ઞાત, અદૃષ્ટ, સત્ત્વ પૂછે છે એમ ધ્વનિ છે; તેથી ‘પ્રશ્ન સુણું’ કહે છે.

૨૦ પૂર્વા—સૂર્ય. સૂર્ય અને ઉપાની વૈદિક કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. સૂર્ય લેટવા જતાં ઊંધા તેના આશ્લેષમાંથી છટકી જાય છે; આ કૃપના સ્થિતિના બનાવનું રૂપક રૂપે પ્રતિબિંબ જ છે.

“ભુજયુગલ લેશે કદો સતી?”—તે પૂર્વા એ સતીને (પવિત્ર ઉપાને) કદી પોતાના ભુજમાં લેઈ સકશે ?

૨૨. નિર્દોષ યુવતી, રમતમય જીવનના ઉજ્જરામાં રમતી, પાપના દંશથી આત્મવિનાશ પામે—તે કદી પાછી જીવનમાં પ્રકૃત્ત થઈને જશે ? —આ પ્રશ્ન પણ વ્યંજિત છે.

૮૩

“ધ્રુવડ” માં જેમ “કદો નહિ” ના દુઃખમય સુરો વહે ભાવગીત રચાયું છે, તેમ આ કાવ્યમાં ઉલ્લાસમય આશા—ભાવિકાળની આશા—ના રણકાર છે.

૧. “ઊઠો ઉપા કંઈ કેશ સમારતી”—ઉપાનાં તેજસ્વી કિરણો રચાય તે ઉપાનું કેશ સમારવું.

શુક અને ચન્દ્રકલા—પાસે પાસે જણાતાં હતાં, તેથી એના લગ્નની કૃપના અહિં કરી છે.

પ. } પરબૃત-પરબૃતા-એમ સમજવું
જ. }

નૂપુરઝંકાર (ટીકા) માંથી.

૯૧

એકિવન આનોંડ ફત “ Light of Asia ” માંથી એક પ્રસંગનું આ ભાષાન્તર છે.

બુદ્ધ ચરિતનો પૂર્વ વૃત્તાન્ત-સિદ્ધાર્થ જગતના ઉદ્ધારનો માર્ગ શોધવા માટે રાજમન્દિર, પત્ની, ભાવિ પુત્ર-સર્વનો ત્યાગ કરીને આશ્યો તે રાત્રિનો વૃત્તાન્ત-આ કાવ્યમાં છે.

મહાભિનિષ્ક્રમણ-મહોત્સવ ત્યાગ કરીને આશ્યા જવું. પ્રયાણ.

૧. પ્રાવરણ = હોડેલું વસ્ત્ર.

૫. અવ્યક્ત-સ્પષ્ટ ના સંભળાય એમ.

૬. તુજ-‘શિશુ’ બોલે સંબન્ધ લેવો; તુજ શિશુ.

છવન—પોતાના સુરચિત આરોગ્યવાળા શરીરમાં બેસું છવનનું જ્ઞાત; તેમજ ઉદ્ગ્રસ્થ શિશુનું નહું ધન્યકેલું છવન; તેમજ તેથી થતો મોદ = આનંદ, અને પ્રેમ એ સર્વેની દ્રિગુણ (ખેવડી) નાડી એટલાજ માટે, બંને માતા તથા શિશુ બંનેની નાડી,

૯૨

૭ અને ૮ ની વચ્ચે ટાળેલા ભાગમાં યશોધરા પોતાને આવેલાં એ સ્વપ્નાનું વર્ણન કરે છે.

૯ “ આવી એ વેળ ”-સિદ્ધાર્થને ત્યાગી થઈ નીકળવાની વેળ,-એ ગૂઢ અર્થ.

૯. અને ૧૦ ની વચ્ચેના ટાળેલા ભાગમાં ત્રીજા સ્વપ્નાનું વર્ણન યશોધરા કરે છે. એ સ્વાપ્નાને અંતે બીજાવાર “ આવી એ વેળ ” એ પુદાર સંભળાયો તે સાથે યશોધરા “ મુણી એ જગતી જાગી. ”

૧૨ અવિચલ પ્રેમ-મહારો તદ્વાર ઉપરનો અચલ પ્રેમ.

૧૩ તુજ સ્વપ્ન ભાવિનાં ગૂઢ ચિત્ર ભલે ચીતરે-એમ અન્યથા છે.

૧૪. શકે-જાણે કે. સં. શક્તે (હું તર્ક કરું છું) ઉપરથી. પ્રેમા નન્દની કવિતામાં 'શકે' વપરાયો છે.

૧૬. મહાન ભાવિ જ્ઞાને-સિદ્ધાર્થને બુદ્ધ થવા ચાલી જવાનું ભાવિ. આ પછીના ટાળી દીધેલા ભાગમાં સિદ્ધાર્થનાં આશ્વાસન વચ્ચેના ચાલુ રહેલાં બહુ છે.

૧૮ અસુક ગ્રહોની સ્થિતિનો યોગ આવશે ત્યારે ગૌતમ સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ બનવા પ્રયાણ કરશે એમ લાંબા કાળ પૂર્વે ભવિષ્ય કહેવાયલું હતું-એ ઐશ્વર્ય ભક્તની માન્યતા અહિં મૂકી છે.

૧૯ 'સુખ દુઃખ કર્ણે પ્રસૂતિનો'—સુખની પ્રસૂતિનો (સુખ જેથી જીવજે—બાહ્ય સુખ—તે વસ્તુનો), અથવા તો દુઃખની પ્રસૂતિનો (બાહ્ય દુઃખ પ્રસવે તે વસ્તુનો) આ ક્ષણે તું નિર્ણય કર્યો; આ વાક્યનો આમ પણ અર્થ થાય; ક્રિયો માર્ગ આદર્યાથી સુખ થશે (ખરું અથવા ખોટું સુખ થશે) અને ક્રિયો સેવ્યાથી દુઃખ થશે (ખરું અથવા ખોટું દુઃખ થશે) તે.

વર્તાવવા, બચાવવા;—હેનો સંબંધ ' માર્ગ વર્ષ ' એ પ્રથમ ચરણમાંના વાક્ય જોડે લેવાનો છે.

આ ભાગ પછી પાંચ પંક્તિઓ ટાળી છે.

૨૧. આ (તહારા) સુકુમાર અધર (=અધર તથા ઓછા) જગત ઉદ્ધરવા (જગતનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે) આકરું (વસતું) વ્રત (મહારા હૃદયમાં એ વ્રત કરવાની ઉર્મિ) પ્રેરતા (પ્રેરે છે);—આમ અન્વય તથા અર્થ છે.

અધર—તે તો નીચલો હોઈ જ; પરંતુ અહિં લક્ષણાવ્યાપારથી હોઈનો સંગ્રહ કરવાનો છે.

૨૨ મા શ્લોક પછી સિદ્ધાર્થનું સ્વગત વચન બહુ જ લાંબું ચાલે છે, એ સ્વગત વચનના સંધાણમાં જ તારાઓ વગેરે તરફ સંજોગ વચનના ઉદ્દગાર શરૂ થાય છે:—

“ મહને પ્રેરતા તારકવૃન્દ ! આ હું આલ્યો રે ” ઇલાદિ.

૨૫. દુસ્ત્યજ એક—તુજ લુજવલ્લી—તે એક દુસ્ત્યજ (તજવી કાણુ; દુઃખથી જે તજાય તે.)

૨૬. ‘ તોય ત્હારો પણ ઉદ્ધાર ’ વગેરે. યુદ્ધગૌતમે પરિમાળિ-કાઓની સંસ્થા, બહુ અનિચ્છાએ, સ્થાપી, ત્હારે યશોધરા આઘ પરિ-માળિકાઓમાંની એક હતી.

‘ ઉદ્ધરીશ હું એ પણ બાળ. ’—રાહુલ સાતેક વરસનો બાળક હતો ત્હારથીજ હેને ભિક્ષુના વર્ગમાં દાખલ કર્યો હતો.

૨૯. ‘ સહો મુજ સંગેરે ’—પિતા, પત્ની ઇલાદિ તરફથી વિરો-ધને બદલે સમભાવની યાચનાં એટલા માટે કરે છે કે એ વેદના હુલકી થાય. એ યાચનાનું બીજું પણ કારણ ઉત્તરાર્ધમાં છે:—

“ જ્યોતિ પ્રગટે ને શીખે વિશ્વ ધર્મ ઉમંગે રે ”

૩૬. “ આલ્યો શ્યામ રજનિમાં આલ્યો, માર્ગજ્યોતિ અનુપનો આલ્યો. ” આ પંક્તિ માટે પ્રો. આણંદશંકરના નીચેના શબ્દો મૂકવાથી નવો પ્રકાશ પડશે:—

“ ‘ આલ્યો શ્યામ રજનિમાં આલ્યો ’ એમ ગાયું—અને અંધારી રજની વિસ્તરેલી—પ્રલક્ષ દેખાઇ, તે વારે એ શ્યામ રજનીનો અન્ધ-કાર પણ મહારાં નેત્ર આગળ ગૌતમ યુદ્ધના જ્ઞાનતેજથી ફેડાતો હોય એમ દીસવા લાગ્યું અને,

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી

એ પંક્તિનો અર્થ જેવડા સત્યથી ભરાએલો મહારી નગર આગળ આલ્યો. ”

(“ મહારી પ્રાસંગિક નોંધ, ” ‘વસન્ત’ સંવત ૧૯૬૮.

આશ્વિન, ૫૪ ૪૯૬).

નૃપુરજંકાર (ટીકા) માંથી

કાવ્યોની પહેલી લીટીઓની સૂચી

અહિંયાં સહસ્રલિંગ તળાવ વિશાળું હતું	૩૯
આજ ભક્તવૃન્દ	૫
હિંગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો	૧૦૨
હો છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં	૯૭
હોગે વને સુતરુ સુન્દર આગ્ર આલે	૧૫
હોટ કહે આ સમામાં, વાંકાં અંગવાળાં ભુંડાં	૮૬
હોડો છે અંધાર રજનીનો પણ તારાઓ અમકે માંલ:	૪૦
એક શરણાધવાળો સાત વર્ષ સુધી શીખી	૮૬
એ જ માર્ગ, બન્ધુ ! એ જ માર્ગ:	૧૫૪
ઓ મેઘ વૃષ્ટિ લાવજો	૪૮
ઓ સિન્ધુ અતિ ગર્જ તું રુચિ પડે તેણું અને તેટલું,	૫૭
અંધારૂં થતું પાતળું નભવિષે તારાઘુતિ નીતરી	૬૦
દાળ દાળ કરે શું તું	૮૯
કાયા તારી સાથી વટલાણી ! મૂરખ મન	૧૫૧
કેમ હૈકું ના પ્રેક્ષે સિપાહી ? છાતી સવા ગજ ઉચિ નાવે ?	૧૨૧
કેવી દુરવાં નોંઘળી આજ રમ્ય રૂઢી રજની	૬૮
ક્યારે ક્યારે જલ ભર્યું જલપર ક્યારા ઝોલાં ખાય	૭૯
ખા તું ખા ખા કેશરિ,	૧૦૯
ગર્ધ મ્હતુ વસંત પ્રાવૃપ વળી જશે પરવરી-	૧૩૮
ગજવિગે ગાઘ ઉચ્છલત ઊર	૧૨૪
ગુજારે જે શિરે ત્હારે જગતનો નાથ તે સહેજે	૧૪૮
ગુણવંતી ગુજરાત અમારી. ગુણવંતી ગુજરાત	૧૨
ગુરુદેવ ! નમો નમઃ	૨૪
ઘૂડ. કહે ઘણો જુનો ચોખો છે અમારો ચાલ	૮૫
ચલો શરીર ! ચલો જમજો	૧૧૨

એતે તો એતાણું તને રે	૧૪૯
એપાસ મંધું સુનકાર લાગે,	૩૬
અનચ્છનિત વીજળી અમુકિ મેધ-જાળે દળે !	૪૭
અગતનું મહાભારત આજ ઉઘાડું,	૮૯
જય જય ગરવી ગુજરાત	૭
જય મંગલ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગજવિયે	૧૬
જાગો જાગો પ્રેમી સ્નેહી ભોર થઇ છાંડી જાગો રે.	૧૪૭
જાન જાનાવરની મળી મેઘાડંબર ગાજે.	૮૭
જેને શૈવજનો પુજે શિવ કહી, વેદાન્તમાં અહ્મ જે	૧
જાંસો શા ખાવા બાઈ, હિણુપત મોટી નામરજાઈ	૧૨૮
ડગડું બધું કે ના હડવું ના હડવું	૧૨૬
તારી ને હાંક શુશ્રી કોઈ ના આવે	૧૩૦
તિમિર કે દેહતા ત્યજતું હતું	૪૨
તિમિર તારક સર્વ ગયાં શમી	૧૪૪
તુરથો મારો તંબૂરનો તાર—	૧૫૦
તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો.	૧૩૫
તે મુજ મિત્ર ગયો તદ્દનંતર, અંતર દુઃખ નિરંતર આવે	૭૪
દુઃખમાં શરા રે ઓ ગુજરાતી વીરા !	૧૨૧
દેજે દોષ ન કવિવરને જે લતાકુંજ આરામ કરે,	૧૨૫
દ્રોણેવી દીર્ઘ કાળ મેથે બન્દી કીધી રે;	૫૩
ધા મુશુએ રે દુખીયાંની	૧૩૬
નદી જેવી વદા પ્રય સદચરી અંજ ધરને	૫૫
નાથ સમીપ સૂતી હતી	૧૫૯
નિર્જીતિમાં સમય સંતત ગાળવાને	૧૮
પચંગી પટકુંજ ધારી	૪૫
પરમેશ પ્રભુ પરમેશ પ્રભુ	૩

પવનિયા ધચ્છિત ભેમે વાળે	૫૨
પુરાણુ પૂર્વજ હતા ત્હમારા વનવાસી, કૃષિ કરનારા	૭૫
પ્રાતઃકાળે ઉદયિ ભગવાન શ્રી વિવસ્વાન્ પ્રવર્ષે	૭૧
બલિહારી બચપણની, શી કહું બલિહારી બચપણની ?	૧૩૪
બાવરો બેરી હજુએ ન આવ્યો નાવ્યો નાવ્યો.	૧૧૨
બોલ્યું પાળો રે દેશિયો ! નહિતર બોલો ન મિથ્યા બોલ.	૧૨૭
ભર્યો દુઃખાવર્તે વિકટપથ ક્ષારાબ્ધિ ભવનો	૨
ભવ્ય ગિરિશિખરને ચરણ ઢળતી અહીં,	૫૯
ભુરો ભાસ્યો ઝાંખો, દુરથિ ધુમસે પ્હાડ સરખો	૩૭
ભું ભું ભું શુંજ પ્રેમી પટપટ કમલે અર્ધ ખીલ્યું રણું એ,	૪૪
મદૂલી મળની પેલે તીર; સંતો બહાલાં !	૮૦
મહેમાનો ! ઝો બહાલાં પુનઃ પધારજો !	૭૪
માણ તુજ મહિમા ઉજ્જવલ નિત્ય દશેદિશ ગાજતો રે લોલ	૧૩
મારી ભરતભૂમિ	૮
મેની ભેતાં વાટ	૭૩
મેટા મતગજેન્દ્રનાડ સરખો કંપાવતો કાયને,	૧૧૯
મહારા કેસરભીના કન્ય હો !	૧૦૭
મચ્છી ભૂતાવળ કારમી	૧૩૯
મમ્ય એ જીવન ગ્રામ્ય રસાળ, સત્ત્વ સોહંતું વિમળ વિશાળ,	૮૦
રે પંખીડાં ! સુખથી ચણજો ગીત વા કાંઈ ગાજો,	૧૩૬
વીતતી દીર્ઘ રાત્રિને થતો પહોરો દેશમાં	૩૧
વૌર નર્મદ ! તું જગમાં લડો જંગ ગયો;	૩૫
વીરા ! ચાલો ઝટ રણમાં	૧૧૩
શાન્તિ શીતળ વરશોને સુખમાં સુવાડું રાત્રિએ,	૬૧
સન્નન સંભળાવજો રે, ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર,	૧૨૯
સતવીણ સાચો નહિ બેની	૪
સન્ધ્યા રમાડે ધરોને ઉછંગે	૯૯

પહેલી લીટીઓની સૂચી

૧૮૫

સમિ સાંજ વિશે નભ જંગલમાં	૬૬
સહુ ચલો છૂતવા જંગ ખ્યૂગલો વાજે	૧૧૦
સાંજની શોભા તો રળિયામણી	૭૪
સાંભળજો, વહાલાંઓ ! વચ્ચે દીનનાં !	૧૫૩
સીમનાં સરવરિયાંના ઉરમાં કમલો વિરમ્યાં	૮૩
મૃણુ ગરવી શુભરાત ! વાત કંઈ કહું હું કાનમાં.	૨૨
મંસારતું નર છે નાર	૬૫
સ્વદેશની ભક્તિ રે, કે કોઈ વિરલા જાણે !	૧૩૩
સ્વદેશની મમતા મનથી નવ મૂકીએ	૧૩૧
સ્વદેશ મુધારવાની સભાનો છું સભાસદ,	૮૫
હરિ હું ભલો ભુડો પણ તારો	૬
હલેસાં હલેસાં હલેસાં હલેસાં	૧૨૩
હવે શા માટે કંઈ ભગવાં	૧૧૧
હે પુત્રો કુદરતની ભલી ! માતા આંહો આતંદની !	૬૬

લેખકો અને તેમનાં કાવ્યોની સૂચી

અસાત: ૨, ૫.

અનવર: ૮૪, ૮૮.

કરીમ મહમ્મદ માસ્તર: ૩.

કલાપી: ૨૨, ૩૭, ૫૪, ૫૬, ૭૮, ૭૯.

કેશવલાલ હરિરામ ભટ્ટ: ૬, ૮૭.

કે. હ. શેઠ: ૧૧. ૪૫.

ખખરદાર: ૧૦, ૧૬, ૨૦, ૨૫, ૩૩, ૩૪, ૬૩, ૬૬.

દલપતરામ: ૩૯, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૭૩, ૭૫, ૮૬,

દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકર: ૧૨અ, ૨૧, ૪૪, ૫૪.

દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા: ૨૮.

નર્મદાશંકર: ૭, ૧૭, ૧૮, ૪૨, ૫૯, ૭૦, ૭૨.

નરસિંહરાવ: ૧૯, ૨૭, ૩૨, ૫૫, ૮૨, ૮૩, ૯૧.

નવલરામ: ૮, ૨૩, ૫૦, ૫૩, ૫૮.

નહાનાલાલ દ. કવિ: ૧૪, ૧૫, ૪૧, ૫૨, ૫૭, ૬૧, ૯૦.

બલવંતરાય: ૪૦, ૬૮, ૮૧.

બાલાશંકર: ૬૯, ૮૫.

ભીમરાવ ભોળાનાથ: ૧૨.

ભોળાનાથ સારાભાઈ: ૧.

મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ: ૫૧.

મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ: ૩૮, ૮૯.

મ. ન. દ્વિવેદી: ૩૧, ૬૪.

મલબારી: ૧૩, ૭૧, ૭૭.

મહાદેવ દેશાઈ: ૭૪.

રસિક: ૪, ૩૦, ૩૫.

સહિત: ૯,૪૩,૮૦.

વસન્ત વિનોદી: ૨૬.

સૌ. મુખતિ: ૨૯.

દ. દ. ધ્રુવ: ૨૪,૩૬,૬૦,૬૨,૬૫,૬૭,૭૬.

21420

શુદ્ધિપત્ર

પૃ.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭	૪	૭૫ પ્રકાશ	૭૫ પ્રતાપ
૧૮	૬	૧૨	૧૨ અ.
૭૬	૧૧	સોભા	સોભા